

Dr. S. Vasilescu

TOMI - CONSTANȚA

Primăria cu statuia lui Ovidiu.

MONOGRAFIE ALCĂTUITĂ DE
COL. IONESCU M. DOBROGIANU
PROFESOR.

CU PLANUL ORAȘULUI ȘI
UN INDICE AL STRĂZILOR.

Conține 21 vederi (afară din text)

CONSTANȚA
TIPOGRAFIA LUCRĂTORILOR ASOCIAȚI
- 1931 -

TOMI- CONSTANȚA.

MONOGRAFIE ALCĂTUITĂ

DE

COLONELUL IONESCU M. DOBROGIANU

PROFESOR.

Cu planul ORAȘULUI și un indice alfabetic al străzilor.

CONȚINE 20 VEDERI

(AFARĂ DIN TEXT)

Colonel Ionescu M. Dobrogianu

— CONSTANȚA —
Tipografia „LUCRĂTORII ASOCIAȚI”
— 1931 —

Colonel Fonseca-Dobrojanu

CUVÎNT ÎNAINTE.

În

„Multă vreme la cumpănă au stat cugetul meu a scrie”

Miron Costin.

Amintirea

Părinților

Inchină.

AUTORUL.

Reproducerea oricărei părți din această scriere; precum și traducerea ei în altă limbă, fără învoirea autorului, sunt oprite și urmărite conform legii.

Exemplarele vor fi semnate

Colonel Jovanu-Dobrogeanu

AUTORUL

CUVÎNT ÎNAINTE.

„Multă vreme la cumpănă au stat cugetul meu a scrie“

Miron Costin.

Mai acum zece ani, cu ocazia primirii vizitei studenților italieni, mi s'a cerut să scriu ceva despre trecutul orașului nostru. Deși în pripă, m'am executat.

La serbările semicentenarului, Primăria în dorința de a scoate o monografie a orașului, ni-a rugat (pe mine și pe d-l I. Georgescu, profesor la Liceul „Mircea“), s'o alcătuim. Prin Aprilie 1928 m'am retras din colaborare, deși mi procurasem o bună parte din bibliografie, ba chiar izvodisem materia, de la legenda fondării Tomisului, până la intronarea Imperiului latin în Constantinopol (1204).

Ce-a făcut tovarășul meu de lucru, îl privește (chiar d-sa recunoaște, că: „le présent opuscule est loin d'être irréprochable“), dar municipiul a plătit foarte scump luxul de a avea o cărțuție, în locul monografiei, pe care o visase. Cărțuțica are ilustrațiuni (la Marvan) și e tipărită pe hârtie de cea mai fină calitate la „Cultura națională“. E un „petit guide“ — zice chiar autorul — (o copie foarte sumară, bucăți reproduse ad-litteram după câteva lucrări serioase, încolo adrese, tarife, etc.), nici de cum o monografie.

Pentru că aveam materialul adunat și izvodul croit „Biruit-au gândul să mă apuc de această trudă“, după cum continuă să zică acelaș înțelept cronicar. Nu știu întrucât am reușit.

*

Cunosc Constanța de vre-o patruzeci de ani. Subțochii mei a crescut și s'a înfrumusețat. Prilejul sărbătoririi celor cincizeci de ani de stăpânire românească în Dobrogea, m'a îndemnat să scriu această privire retrospectivă asupra trecutului îndepărtat, dar mai ales asupra celui apropiat al orașului. Gândesc să adaog pe viitor — dacă nu eu, alții care vor veni după mine — câte-o părticică la cele ce scriu acum. Timpul șterge cele văzute și trăite de noi; e bine să le cunoască și urmașii noștrii. Dar cugetul meu a mai fost și altul, ca să arăt ce s'a făcut în orașul acesta — cu un viitor, pe care noi abia îl întrezărim acum — în acești cincizeci de ani. Și totuși n'am făcut tot ce trebuia, după sumele cari s'au cheltuit (un miliard lei).

Pe cât mi-a stat prin putință și pe cât m'am priceput, am dat viață țifrelor, care stăteau de vre-o cincizeci de ani îngrămădite prin dosarele comunii. Am tras — cum s'ar zice — linia de hotar: *„până aci — de bine, de rău — atât am putut face, continuați voi, urmașii noștrii și dați viitorimii socotelile voastre, nu prin țifre ticluite, care măsluiesc adevărul, ci arătați prin buletine scrise cinstit, cu cât ați pășit pe calea progresului, ca să puteți zice, în fața istoriei, ca și Ion Ghica: „dacă cineva s'ar scula din locașul lui de veci, aci în Constanța, peste o sută de ani, cu greu să-i vină să creadă în ce parte a lumii se găsește“.*

Așa de mult să se prefacă în bine orașul acesta, ca și coasta Mării, până la Balcic. Să nu uităm, că până ce Odesa să se treziască din toropiala, în care a aruncat-o învâlmășala turburărilor bolșevice, noi, cu Constanța noastră, să-i apucăm înaintea cu progresele a câtorva veacuri și să dăm orașului (ca stațiune balneară, pe coasta lui de Nord) și portului nostru (pe coasta de Sud) o dezvoltare, pe care să n'o mai poată ajunge din urmă nici un alt oraș de pe țărmul Mării noastre Negre. Așa au procedat altă dată Rușii. Pentru a da dezvoltare Odesii, au închis gurile Dunării și au omorât economicește Brăila și

VII

Galații. Deosebirea este, că acum Rușii cu propriile lor mâini au sugrumat Odesa lor.

*

O dare de seamă mai amănunțită și mai exactă asupra trecutului apropiat al Constanței ar putea-o face un grup de funcționari vechi ai Primăriei; ei care au la îndemână toate datele, și știu unde să le caute pe cele care le lipsesc, cunoscând bine mecanismul administrației comunale, așa cum s'a făcut cu câteva buletine foarte bine scrise, datorite secretarului primăriei, d-l Focșa.

Eu am consultat peste treizeci de dosare privitoare la diferitele lucrări de edilitate; dar și acestea nu erau complete, așa că m'am mulțumit cu ce am găsit. N'am pretenția să fi dat ceva perfect de exact. Am privit chestiunile de edilitate dintr'un punct de privire mai general, fără a putea intra în amănunțimi.

Nu pentru cei de acum — care desigur vor găsi imperfecțiuni și neexactități — am zugrăvit această icoană a progreselor realizate de Constanța în cei cincizeci de ani de stăpânire românească; ci pentru cei ce vor veni după noi, care cu cât vor fi mai departe, cu atât vor vedea cele ce înfăptuim acum în lumina lor cea adevărată. Aceștia vor aprecia fără patimă valoarea lucrării mele. Ea, ca și aceia pe care am tipărit-o, sunt acum 34 ani, (Cercetări asupra orașului Constanța), vor servi ca dreptar celor ce vor vroi să cunoască progresele orașului acestuia.

Și acesta a fost cugetul meu, ca să scriu:

Pentru generațiile viitoare,

Care nu vor căta pete-n soare.

*

Starea străzilor a fost lucrată de elevii mei, ai promoției anului 1928, din toate clasele Școlii superioare de comerț, cărora li-aduc aci călduroasele mele mulțumiri, pentru sânguinta și conștiinciozitatea ce au depus, ca știrile culese să fie cât mai apropiate adevărului.

*

Mă 'ntorc iarăși la cuvintele dela început ale lui Miron Costin.

„Multă vreme la cumpănă au stat cugetul meu a o da la tiparniță“.

De aceia imprimarea lucrării acesteia a întârziat atât.

COLONEL IONESCU-DOBROGIANU

PROFESOR DE GEOGRAFIE

Ianuarie 1930

Constanța

BIBLIOGRAFIE

- I. *Allard Camille.* Souvenirs d'Orient. La Dobroutcha. Paris 1859. (Un volum).
- II. *Analele Dobrogiei.* Director C. Brătescu 1919—1928. (10 volume).
- III. *Andrieșescu I.* Arheologia și istoria veche a Dobrogiei. In „Patru conferințe ale universității libere“. București 1928. (Un volum).
- IV. *Bănescu N.* Les premiers témoignages byzantins sur les Roumains de Danube. (O broșură).
- V. *Bănescu N.* Changements politiques dans les Balkans. In „Bulletin de la section historique de l'Ac. Roum.“ Tom. X.
- V. bis *Bănescu N.* La domination byzantine sur les régions du Bas-Danube. Idem. Tom. XIII.
- VI. *Baron de Bazancourt.* L'expédition de Crimée. Paris 1856. (Două volume).
- VII. *Baron d'Hogguer.* Renseignements sur la Dobrodja. București 1880. (O broșură).
- VII bis *Bezdechi St.* „Tristia“ lui Ovidiu în românește. (Un volum).
- VIII. *Brătianu I. G.* Vicina. Publ. „Bul. dela sect. hist. de l'Ac. Roum“. Tom. X.
- IX. *Brătianu I. G.* Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle. Paris 1929. (Un volum).

- LI. *Rambaud Al.* Constantin Porphyrogénète. Paris 1871. (Un volum).
- LII. *Roussel Camille.* La guerre de Crimée. Paris 1894. (Două volume).
- LIII. *Schlumberger.* Nicéphore Phocas. (Un volum).
- LIV. *Schlumberger.* L'épopée byzantine. (Trei volume).
- LV. *Tafrali O.* Dyonysopolis. Paris 1927. (Un vol.).
- LVI. *Tafrali O.* Artă și arheologie. București 1927-9. (Patru numere).
- LVII. *Teodorescu.* Din trecutul Dobrogiei. (O broșură).
- LVIII. *Toutain J.* L'économie antique. Vol. XX din L'évolution de l'humanité. (Un v.).
- LIX. *Vincens.* Histoire de la république de Gênes. (Trei volume).
- LX. *Wiszniewski.* La Banque de Saint-Georges. (Un volum).
- LXI. *Xenopol.* Războaiele dintre Ruși și Turci. (Două volume).
- LXII. *Zeiller.* Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain. (Un volum).

NOTĂ. — Pentru a câștiga spațiu, nu mai citez în josul paginei izvoarele împrumutate, ci arăt în corpul scrierii numai numărul lor de ordine din bibliografie. Exemplu: XXVII. III. 315, înseamnă: Iorga: Istoria Românilor prin călători. Vol. III. pag. 315.

CAPITOLUL I

Inceputurile. Tomi. Epoca romano-bizantină.

§ 1. *Tomi pe vremea lui Ovidiu. Romanii.* Este curios, că până la Ovidiu, nici unul din scriitorii antichității nu vorbește nimic despre orașul nostru, deși Herodot (sec. V. a. Chr.) călătorise pe lângă coastele Pontului stâng — așa numiau cei vechi țărmul apusan al Mării Negre, pentru că se afla la stânga celui care eșind din Bosfor plutea către gurile Dunării — nici el nu pomenește decât de Olbia, Tyras, Istros și Mesembria.

Și totuși Tomis exista. În veacul VII-lea a. Chr. navigatorii din renumitul oraș al Miletului, așezat la gura Meandrului (pe coastele Asiei Mici) în căutarea unor ținuturi noi și bogate, plăcându-le scobitura aceasta a Mării, bună pentru adăpostul vaselor și înălțimile promontoriului prielnice a fi apărate, s'au statornicit aci și au întemeiat o așezare omenească.

Acum, fie că în graiul localnicilor trăia încă legenda ciopârțirii lui Absyrthe :

„Inde Tomis dictus locus hic, quia fertur in illo

„Membra soror fratris consecuisse sui“ (Trist. I. X.)

„Tomis fu deci numit locul acesta, căci, după poveste,

„Pe al său frate aici sora-l taie în bucăți“

(VII bis. 101)

fie din cauza țărmului foarte dentelat pe atunci și tivit de stânci colțoroase, coloniștii mileziani i-au dat orașului numele de Tomis, care vine dela cuvântul grecesc τέμνω = tai, deci Tomis = tăiat, scobit.

Multe și de mulți s'au scris asupra lui Ovidiu; lucrările d-lor C. Blum (Cauzele relegării lui Ovidiu; în „Analele Dobrogei“ IX. 2 p. 121) și St. Bezdechi (VII bis) rămân de toată greutatea pentru cunoașterea Tomisului și a vieții nefericitului exilat în el. Eu n'am de adăogat decât foarte puțin relativ la statuia ce împodobește cea mai importantă piață a orașului nostru. Opera sculptorului Ettore Ferari, concetățean cu poetul (din Sulmona) a fost ridicată în 1887.

Dacă Tomitanii, care au venerat foarte mult pe poet în viață, ar fi vrut să-l comemoreze după moarte cu o statuie, desigur că tot pe locul unde se află acum i-ar fi ridicat-o. Aci trebuie să fi fost *forum*, despre care Ovidiu vorbește într'una din elegiile sale:

„Dantur et în medio vulnera saepe foro“.

(Trist. V. 10 vers. 44).

„Încă adesea în for, până la sânge se bat“.

(VII bis. 189).

Este cel mai nemerit loc pentru o piață publică (forum); așa cred să fi fost la Romani, tot așa și la Byzantini (agora). Turcii au respectat această piață (meidan).

Pe pedestalul pe care l-am ridicat, și de care poetul nu avea nevoie, pentru a putea privi peste veacuri, stă scris epitaful dorit de el:

„Hic ego qui jaceo tenerorum lusor amorum

„Ingenio perii Naso, poeta meo

„At tibi qui transis ne sit grave quisquis amasti

„Dicere, Nasonis, molliter ossa cubent

(Trist. III. vers. 73—6)

„Eu, care-aici odihnesc, Nasone al dulcilor dragosti

„Bard neferice, pierii jertfă talentului meu.

„Tu, trecător, dacă și tu iubit-ai vreodată, nu-ți cadă

„Greu de a spune: tihnit osul să-ți fie, Nasone.

(VII bis. 83.)

Cum trebuie să fi fost orașul acesta, în care Ovidiu și-a trăit cei din urmă ani ai vieții lui (8—17)?

Undeva el ni spune, că Tomis era apărat „doar printr'un scund meterez și prin poziții firești“ (VII

bis. 188) și că „avea și o poartă“. Nici că se putea să nu fi fost întărită — cred dela întemeierea ei — această colonie grecească în mijlocul sălbatecilor Geți. Deci puțină descriere topografică se impune pentru lămurirea cestiunii:

Constanța este așezată pe o lespede de piatră calcaroasă, înclinată dela Nord către Sud, peste care s'a așternut un strat de pământ galben (loess), care înainte vreme trebuie să fi fost cu mult mai gros și se termina la țarm prin faleze înalte și prăpăstioase. Apele ploilor au tot subțiat loessul. Țărmlul de Miazăzi și Răsărit era tighelat de stânci înalte, colțoroase. Valurile li-au ros și li-au știrbit; dar altădată trebuie să fi fost mult mai înalte și mai amenințătoare pentru corăbieri. Acum sunt acoperite de bulevardul cel nou; totuși stânca se vede și azi prelungindu-se în colțul, unde se ridică mărețul cerc militar „Regele Carol I“.

Este dovedit prin ruinele ce s'au descoperit în Mare — și din care unele se mai văd, când plutești cu barca pe vreme liniștită împrejurul țărmlului — că Tomis se prelungea spre Sud și Est; ba chiar regretatul V. Pârvan a găsit în baia „Duduia“ — la o depărtare destul de apreciabilă — urmele unor construcțiuni vechi în prelungirea liniei țărmlului, care ar fi umplut toată plaja aceasta.

Câte-o fi știind baza de coloană, ridicată pe țarm, lângă farul vechiu! Văduvită, ea cântă simfonia tristă din trecutul acestui colț al mărețului Tomis. Dar cine are vreme să-i asculte cântecul lebedii!

În cotlonul portului apa bătea pânăla picioarele falezei, destul de înaltă — după cum se vede și azi — iar pe locul ocupat de palatul municipal era, până mai acum 30—40 ani, o râpă care începea din piața „Independenții“ și cobora în port. Era singura parte vulnerabilă a Tomisului, accesibilă pentru un inamic venit de pe Mare și care, debarcat la țarm, ar fi putut să nu urce coasta piepțiș.

Așa dar de jur împrejur țărmlul foarte înalt și abrupt, tivit de două părți de stânci colțorate; iar în

fundul golfului malul peste puțință de urcat, garantau apărarea orașului împotriva unui atac venit de pe Mare. Așa trebuiesc înțelese cuvintele lui Ovidiu „*că orașul era apărat prin poziții firești*“. Deci întăriri pe aici, nu erau și nici nevoie de ele orașul nu avea. Era apărat prin poziții firești. Așa crede și Pârvan (XLV. 428).

Numai dinspre uscat îl proteja „*un zid nu tocmai 'nalt, având o singură poartă*“ (XLV. 431). Zidul de pe timpul lui Ovidiu era același cu cel descoperit de Pârvan? Eu cred, că nu; și sunt împruternicit a crede, din două motive: că zidul descoperit este cel despre care vorbește Procopiu, c'a fost ridicat acum dintâi *din temelii* (XLV. 437) și al doilea din observațiile mele personale, trase din constatările pe care le fac de 40 de ani, decând locuiesc în Constanța.

Vor părea cam îndrăznețe aceste constatări ale unui smerit cercetător, dar ele sunt întemeiate pe fapte văzute.

Incepând dela coasta răsăriteană (sala „Elpis“) și până în fundul golfului (în dreptul atelierului c. f.) aproape toate clădirile sunt construite peste ruinele (destul de groase) ale unui zid vechiu foarte solid. Am urmărit spusele mele la clădirile: General I. Vlădescu, Doctor Calcef, M. Vlădescu (spălătorie chimică), Pomerantz, Gh. Riga (unde se văd și azi, în pivniță), pânăla hala „Unirea“. Apoi s'a constatat că mai există la clădirea Damadian (str. Traian) și chiar templul evreiesc își are fundațiile așternute peste urmele unui zid vechiu. Bănuiesc, că întăririle de pe timpul lui Ovidiu începeau dela prăpăstiosul țarm al Mării și se sprijineau la râpa despre care vorbirăm, că cobora în port în dreptul atelierului c. f.

Ceva mai mult, Pârvan a descoperit pe locul ocupat acum de Primărie, urme (foarte multe și destul de groase) ale unor construcțiuni vechi. Eu le identific cu niște turnuri de pază, care apărau singura parte vulnerabilă, de pe vremea lui Ovidiu, contra unui atac venit de pe Mare. Și atunci poarta despre care vorbește poetul, nu trebuie identificată cu cea

descoperită de Pârvan, în ușa Comandamentului Diviziei IX-a. Aceasta făcea parte din întăririle de pe vremea lui Justinian (după cum vom vedea). Poarta lui Ovidiu trebuie căutată pe undeva pe traseul zidului ce descriese. Eu bănuiesc, că trebuie să fi fost pe strada Traian, între liceul vechiu și piața „Independenții” (ipotetic: încrucișarea străzii Traian cu Petru Rareș).

*

După izvoare mai noi, știm că pe la mijlocul sec. III-lea a. Chr. Tomitanii uniți cu Byzantinii bat pe Callatieni așa de cumplit, încât aceștia nu s’au mai putut ridica niciodată la înflorirea din trecut (XLV. 425), iar în locul lor se ridicară Tomitanii. Orașul nostru bate monedă cu chipul lui Mitridate, ca și Istria și Callatis (III. 22 și 24 și LV 16). Iar pe timpul cuceririlor lui Byrebista, la Marea Neagră (jumătatea sec. I. a. Chr.), Tomi era o cetate de mult și desăvârșit întărită, încât putea fi apărată de 40 străjeri sub doi comandanți. (XLV. 426).

*

Trăia încă Ovidiu în Tomis, când Tiberiu (a. 15) întemeiază, pentru apărarea ținutului dela gurile Dunării, un comandament militar, numit „Prefectul malului Mării” (praefectus orae maritimae), un adevărat guvernator (civil și militar), care atârna de cel din Moesia.

După alți 31 ani, adică la 46, Claudiu desființând regatul Traciei, preface toată țara din dreapta Dunării în pământ roman; iar malul fluviului este păzit de „auxiliarii”, adică de soldați de alte neamuri. Aceasta ținu până pe timpul lui Domițian (a. 86), sub care ținutul devine provincie romană, iar paza frontierei se face cu „legionari”. Tot el desparte cele două Moesii.

Abia se încheie secolul și Tomis ia înfățișarea unui oraș roman, mai ales că după ce Traian bate pe Saci la Tropaeum (unde puse să se ridice — în a. 108-9 — mărețul monument dela Adamclissi XLVI) și supuse pe Daci, unește printr’o șosea Marciano-

polis (Devnia) cu Noviodunum (Isaccea) cu ramificații în toate părțile Dobrogei. Orașul nostru capătă din ce în ce mai multă însemnătate, devenind capitala orașelor pontice apusene (XLV. 431).

Nu puțin au contribuit la romanizarea Tomisului guvernatorii Moesiei inferioare — dintre care unii ni sunt cunoscuți, după inscripțiile lapidare — ca: Flaviu Sabin (a. 43-9), Emilian, Pomponiu Piu și Plautiu Elian; ba Tulliu Gemin a venit chiar în Tomis, în a. 54, unde a primit o delegație de fruntași istrieni, cărora li-a întărit drepturile lor vechi de a pescui în Dunăre (XLIV. 78-87).

Afară de Dacii romanizați trăitori în Tomi, ca Apollonius Dadae și Mama Dadae, Pia și Daciscus (frați), Tiberius Claudius Mucasius, Gladiatorul Skirtos Dakesis, au mai venit aci și coloniști din Italia (Aquilea) și din Ratiaria (Arcer), apoi din Asia (C. Antonius Eutychès), cum și negustori din Asia mică, din Siria și din Egipt, ca și Greci din Tyras, Olbia și Byzanț (Aurelius Sozomen. XLIV. 114-156). O lume împestrată venită din toate părțile Imperiului roman era atrasă de comerțul orașului și de bogăția regiunilor învecinate.

Tomis se înfrumusețează cu o mulțime de construcțiuni de piatră și de marmoră, făcute în cinstea lui Traian, a lui Adrian și a Antoninilor. „Temple mari, cu totul de marmoră, din aceste vremuri s'au găsit în ruinele vechiului Tomis“ (XLIV. 183). Ba Adrian chiar a vizitat orașul nostru, cu prilejul trecerii sale spre gurile fluviului, după cum dovedește o piatră găsită aci și care poartă inscripția: „Hadriano, ordo populusque Tomitanorum“ (C. I. L. III. 1 No. 765; în LXI. ed. III. vol. I. 208 și XLIV. 188).

Că în Tomi trebuie să fi fost un hipodrom se adeverește dintr'o inscripție găsită în oraș și care ni vorbește de luptele cu taurii, în care un vechiu toreador numit Attalos și-a găsit moartea (XLIV. 186).

„Pe drumul Mării veniau din Grecia și din insulele grecești — nu numai vinuri și untdelemn și stofe și diferite alte fabricate frumoase de aramă,

fier, argint, fildeș, aur, sticlă, ori de pământ ars — ci venia și multă marmoră pentru orașul nostru“ XLIV. 188), unde s’au găsit foarte multe statui, coloane și frontoane pe la clădiri.

Mă gândesc la risipa ce s’a făcut cu aceste documente ale trecutului Constanții, când în numele științei s’a furat și cărat prin muzeiele apusului cele mai frumoase statui și pietre cu inscripțiuni. Mai ales după războiul Crimeiei a fost o goană nebună după asemenea podoabe, care s’au risipit pe unde n’au nici o însemnătate. Azi mai lesne poți studia trecutul Tomisului la British Muzeum, în Luvru sau la Metz; pe câtă vreme aici aceste rămășițe ni-ar vorbi despre viața și gradul de civilizație, despre cultura și arta înaintașilor noștrii. Căci „unde amuțește istoria, vorbește piatra“, — zice undeva d-l Andrieșescu.

Dar despre acest vandalism și noi avem partea noastră de vină. Cu multă greutate căpitanul portului abia a putut să scape din mâinile unui constanțian o foarte frumoasă bucată de marmoră vânăată. Este jumătatea unui fronton care poartă o inscripție târzie bizantină. Vroia concetățianul nostru să-l prefacă în trepte de scări. Și acum stă în curtea căpitaniei portului. Dacă ne gândim că un bloc așa de mare (2 m) era numai jumătatea unui fronton, cât de mare trebuie să fi fost fațada clădirii, pe care fusese așezat?

Numai vorbesc despre chiupurile peste măsură de mari (poate sta omul în picioare) — în care se păstra untdelemnul — și de care se găsesc foarte multe în coprinsul Constanții, pentru a ni face o idee de întinsul comerț de altădată în portul nostru.

În schimbul produselor grecești, corăbiile încărcau de aci grâne (așa de căutate în ținuturile suprapopulate din Sudul Europei¹⁾); apoi piei, blănuri, miere, ciară, aur (din Transilvania) și sclavi.

1) D’abondantes cargaisons de grains de la Scythie étaient chaque année débarquées au Pyrée (LVIII. 63).

Mai ales în plin secolul III-lea, până la năvălirea Goților, Tomi însemnificase comerțul cu răsăritul mediteranean. Byzanțul era un **emporium** (antrepozit de mărfuri) între Egipt și orașele pontice.

„Les Grecs avaient gardé avec les villes de l’Euxin leurs relations d’autrefois; ils sont maintenant les intermédiaires du négoce avec les

„Din Pontul Euxin soseau cirezi de vite, sărături, miere, ciară, piei și cereale“ (Polybe IV. 38 în LVIII pag. 204).

Odată cu pacea care ținu două veacuri (dela Nerone a. 68 până la Claudiu 269) Romanii introduseseră și civilizația lor, la adăpostul fortificațiilor care fură complectate și mai solide acum. Tomis devenit capitala orașelor pontice se înfrumusețează în interior cu construcțiuni publice și private, cu statui ridicate în onoarea Impăraților sau guvernatorilor protectori.

*

Când Goții, pe vremea lui Claudiu (269) încercară să cucerească Tomis, ei sunt respinși mulțumită înfrângerilor cetății (XLV. 435; LXI Ed. III. I. 214 și XXVI. I. 76).

Zosimus (I. 42) ni spune că Goții ar fi venit pe Mare și atunci se explică pentru ce au încercat în zadar să atace orașul inespugnabil de această parte și apoi s'au îndreptat spre Anchialos.

Dintr'o inscripție descoperită în Tomis (XLV. 435) se dovedește, că curând după atacul acesta, sub auspiciile Impăratului Dioclețian și cu supravegherea lui

grands centres commerciaux de l'Orient. Alexandrie occupe dans ce commerce une place toujours plus considérable. Sous l'égide de Rome, Byzance s'impose toujours davantage comme emporium du négoce entre l'Egypte et les cités pontiques. Avec les Grecs, les Orientaux d'Egypte et de Syrie fréquentent aussi à cette époque le littoral de la mer Noire; **il y avait à Tomi un οίκος** (maison de commerce) τῶν Ἀλεξανδρέων" (IX. 28).

Sarea forma un important obiect de comerț. Se extrăgea din lacurile țămurene sărate — ni spune Strabo (XI. 14 § 8).

Când am luat în stăpânire Dobrogiă am găsit un monopol al sării provenită din lacurile Gargalac, Caraharman și Duimgi. Noi am păstrat vre-o 20 ani acest monopol, punând aci pază militară.

Desigur că Turcii au moștenit această stare de lucruri dela înaintașii lor Genovezi; iar aceștia dela Mileziani, care exportau sarea, așa de trebuincioasă în Sudul Europei, prin porturile Pontului Euxin, între care va fi fost desigur și Constanța.

Cu peștele sărat sau afumat se făcea din cea mai adâncă antichitate un comerț destul de întins, mai ales că sarea necesară era foarte la îndemâna pescarilor.

«Sur les côtes du Pont Euxin les industries qui permettent de conserver le poisson, en le salant, prirent un grand essor et durent une partie de leur prospérité». (LVIII pag. 160). În fruntea acestor porturi a fost la început Istria, apoi Tomi. Pescăriile Pontului — mai ales cele dela gurile Dunării — erau cele mai renumite din tot Orientul — ni spune Strabo (XII. 3 § 19; în LVIII. 138).

Statuia de marmoră a unui celăștean din
Tomi, Sec. II-III d. Chr. XLIV.

C. Aurelius Firminianus „*dux limitis Scythici*“, orașul civitas Tomitanorum clădește din nou o poartă specială numită praesidiaria. Așa că acum el avea două porți. (XLV. 435).

*

Știm că prin noua organizare a Imperiului roman sub Dioclețian, la a. 297, ținutul dela gurile Dunării forma o provincie separată de Moesia de jos; ea s'a numit Scythia minor a cărei capitală era Tomis.

Administrația civilă în capul căreia se afla un „Praeses“ era deosebită de comandamentul militar încredințat unui „Dux limitis provinciae Scythiae“. (C. I. L. III. 1. No. 764 în XXIII. 45).

Trei veacuri de pace și civilizație romană, Tomis devenit capitala unei provincii, ne îndreptătesc să credem, că nici un alt oraș de pe coasta apusană a Pontului nu-l întrecea în podoabe și în bogății, cu palate și temple mărețe, de vom judeca numai după câteva resturi arhitectonice foarte fin sculptate.

Priviți fineța de sculptură a statuiei, pe care o reproduc după lucrarea lui Pârvan (XLIV) și vă veți încredința la ce perfecțiune ajunsese arta în Tomisul secolului III-lea. (Fig. 2).

*

§ 2. *Epoca bizantină*, care începe cu Constantin cel mare (306-337). Tomis se află în epoca lui de continuă dezvoltare. Impăratul creștin îl mărește până la noua încingătoare — despre care vom vorbi — întărită pe timpul lui Justinian.

Noul cartier adăugat Tomisului a fost numit Constantiana, după numele unei surori a Impăratului. Așa se explică pentru ce Hieroclès, foarte apropiat timpului (începutul sec. VI-lea 535) scrie în Synecdemul său: Tomis și Constantiana; și, când Procopiu (De aedif. IV. 11) spune, că Justinian a pus să se întărească și Constantiana, el mărturisește un adevăr¹⁾.

1) Procopiu pomenește printre restaurările lui Justinian atât Tomis cât și învecinata sa Constantiana [De Aedif. ed. Hauy. IV. 11. p. 149, 17 (Τόμης) și IV. 11. p. 148. 36 (Κωνσταντιανή), XLV. 422. Tot acolo o lămurire, că Tomi și Constantiana erau două orașe învecinate.

Impăratul scriitor Constantin Porphyrogenitul în lucrarea sa „De thematibus“, încă pomenește de două orașe (sec. X-lea), adică două cartiere alăturate: Tomis și Constantiana.

Este de admis — după inscripțiile descoperite de V. Pârvan — că Tomis — Constantia ar fi fost împărțită în șase cartiere, după numele celor șase triburi mileziane conlocuitoare: Οἰνωπετες, Αἰγικοροεῖς, Ἀργαδεῖς, Ὀπλιετες, Γελέοντες și Βοροεῖς, cu organizație religioasă, ba poate chiar și administrativă autonomă (XLVII. I. 274-5).

Zosimus (IV. 40. 1-5) ni povestește, că pe la a. 386 Teodosiu I adunase lângă Tomi — „în afara întăririlor“ — o ceată de barbari federați și că comandantul garnisonii din Tomis, Gerontius, nemai putând suporta provocările lor continui, îi atacă și îi decimează; iar cei scăpați din luptă se refugiară într-o biserică extra-murana (XLV. 436). Insemnează că mai era o biserică, (de sigur cea episcopală). Fi-va fi fost acest comandant, episcopul Gerontiu, care tocmai păstorea pe atunci în Tomis? Unii bănuiesc, că el ar fi fost.

*

Apogeul măririi lui, Tomis îl atinse sub domnia lui *Justinian* (527-65). Din îndemnul și din ordinele lui s'au ridicat întăririle descoperite de Pârvan și de care ne vom ocupa pe larg.

Cercetările făcute de el au statornicit neîndoios traseul lor dintre țărmul răsăritean și comandamentul Diviziei IX-a. Eu le voiu complecta — ipotetic — între Divizie și coasta apusană, după cele ce știu din văzute.

Pe promontoriul care domină râpa, cu șoseaua de acces în port, de lângă Școala navală, erau până mai acum 40 de ani ruinele unui turn de pază (*a se vedea fig. 3*). În zidăria lui am descoperit o prea frumoasă piatră funerară de marmoră, pe care am trimes-o Muzăului din București. Ea reprezintă o femeie nobilă din Tomi cu un cățeluș în brațe. E produsă în cartea lui Pârvan. „Inceputurile...“ la

pag. 170. Aflarea ei în zidăria turnului se explică prin aceea, că Tomitanii găsindu-se în pragul unui pericol, au dărâmat și întrebuintat bucăți arhitectonice, monumente, coloane și chiar statui, pentru a pune cetatea la adăpostul primejdiei.

Bănuesc, că dela această a doua râpă (al doilea punct slab de apărare) se începeau nouile întăriri ale orașului. Un turn — ca și cel dela Primărie — străjuia amenințător la marginea prăpastiei. De aci zidul trebuie să se fi continuat până la Divizie, dar a fost distrus de numeroasele linii ferate ale gării și de traseul șoselei.

În săpăturile din fața Diviziei s'a dat de urmele întăririlor romane și de o poartă (foarte probabil cea praesidiaria); apoi s'au continuat prin curtea comandamentului, până la turnul construit de breasla măcelarilor, de lângă Grand Hôtel. De aci încolo, cu greu s'ar putea urmări continuitatea lor, din cauza clădirilor suprapuse; totuși s'au găsit resturi prin pivnițele casei Căncef, pe sub casa fostă a Doctorului Zisu (str. Dragoș-Vodă cu Mircea) și se termină la țarmul Mării ce se prăbușește acum.

Pe această latură de întăriri, pe undeva spre Răsărit de turnul măcelarilor, trebuie să fi fost vreun alt turn construit cu cheltuiala unui trac, Muca.... (inscripția este știrbită, așa că cuvântul nu e întreg). De aceea și satul din dreptul aceluia turn s'a numit „Vicus turris Muca...”. Este Anadolchioiul.

Frontul întărit, frânt în unghiul drept la Divizie, avea o dezvoltare de peste un kilometru. Zidul — după porțiunea descoperită — era gros de 3^m. 10. Dacă trebuie să ne luăm după întăriri similare (Istria. În „Boabe de grâu“ X. 586), înălțimea lui trebuie să fi trecut de 6 m., cu o banchetă pentru apărători, care se suiau pe niște trepte de piatră interioare. Dacă și aici — ca și la Istria — turnurile erau așezate din 30 în 30 metri, atunci cetatea Tomisului număra (cu cele extreme) treizeci și cinci. Resturile turnului de la școala navală sunt mărețe (după cum se văd în gravură), cu tot timpul care li-a măcinat și mâna omului care li-a distrus.

Zidul înconjurător era precedat de un șanț larg de 15-20 m. El se îmbina cu valul cel mare de pământ, numit „al lui Traian“. Acum Bulevardul Regele Ferdinand, până în fața spitalului comunal este așternut pe urmele acestui șanț; dar bătrânii îl țin foarte bine minte. Acum 35-40 ani el era destul de pronunțat; așa l-am apucat eu în 1890, când am venit aici.

Cimitirul Tomisului era înafara cetății, unde se ridica și biserica extra-murana. Numeroase morminte s'au descoperit pretutindeni între școala navală și cazarma infanteriei. Ele ni dovedesc, că Tomis păgân și Constantiana creștină nu s'au întins dincolo de întăriri.

Să nu se confunde cele scrise acum, cu întărirea turcești, care erau mai în interior, după cum vom vedea.

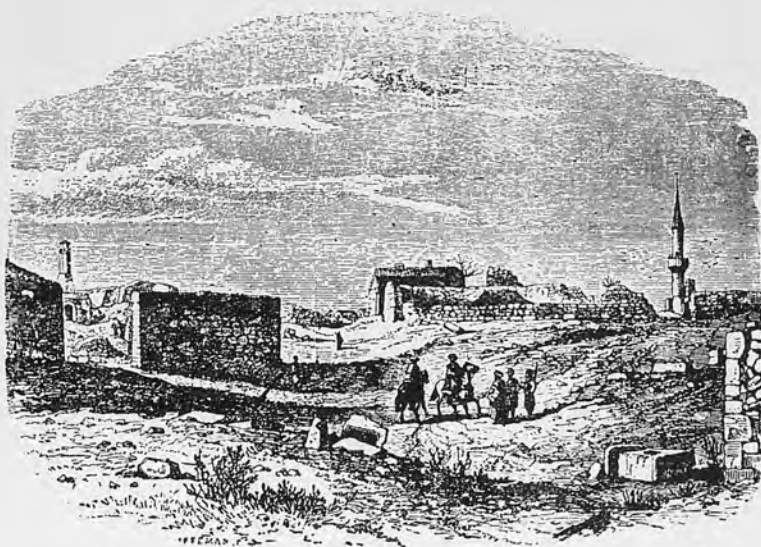
Pe timpul lui Justinian găsim ca comandant al Scythiei minor, (στροατηλάτορ) pe Baduarius (V bis. 3).

*

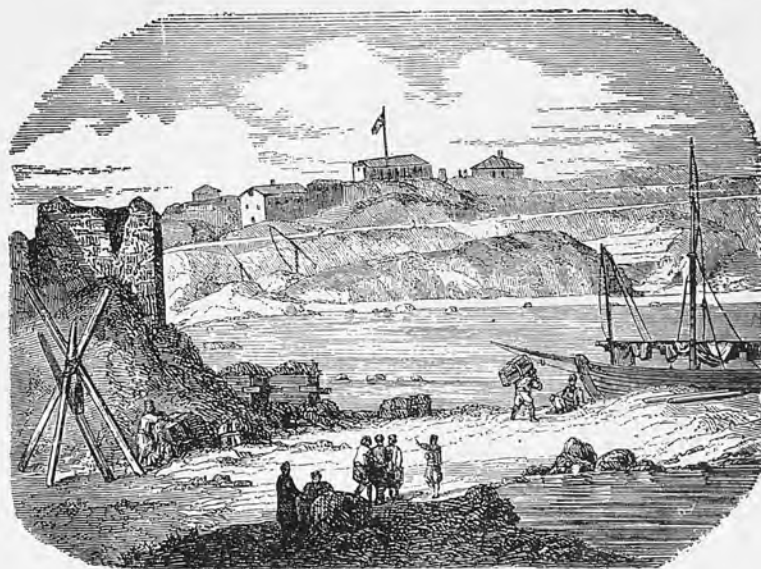
După puținele rămășiți de fundații ce s'au descoperit, interiorul orașului este imposibil de reconstituit. Atâtea viscole năpraznice s'au abătut asupra lui; de atâtea ori a fost făcut una cu pământul, că din vechia măreție a Tomisului abia dacă a mai rămas piatră peste piatră, grămezi de ruini străjuiau orașul; dar și acestea au fost furate înaintea venirii noastre aici. Gravura lui Camille Allard (*Fig. 4.*) vorbește îndeajuns.

Când citesc halul de ruină, în care găsește Constantinopolul călătorul francez Pierre Gilly în 1529 (și nu era decât după 76 de ani dela cucerire), mă poartă gândul înapoi dealungul celor treisprezece veacuri de năvăliri și distrugeri, ce s'au năpustit asupra Constanții, după Justinian și până la domnia Regelui Carol I.

Voi completa prin închipuire aceia ce ni lipsește. Mai întâi va trebui să îngroșăm istmul din piața Independenței, complectând plaja „Duduia“, până la ruinele găsite de Pârvan în Mare.

PORTUL CONSTANȚA ÎN 1855. (După Camille Allard). *Priveste gravura de jos*
(Se vede pe coastă drumul francezesc).

ORAȘUL CONSTANȚA ÎN 1855. (După Camille Allard)

(La Dodyontchs.)

Dobrouitcha

Planșe și tipar E. Marvan

Priveste gravura de sus

Ca formă (un triunghi) și ca relief, Tomis avea foarte multă asemănare cu Byzanțul; nici ca dispoziție interioară nu cred să se fi deosebit mult. Biserica episcopală, trebuie că Turcii (după datinele lor) s'o fi transformat în geamie. Așa au procedat cu toate locașurile creștine de închinare din Constantinopol, care după spusele călătorului evreu din secolul XII-lea, Benjamin de Tudèle, „avea atâtea biserici câte zile sunt într'un an“. Toate, dar absolut toate, au fost prefăcute în giamii. Este știut, că în 1822 Sultanul Mahmud II-lea a reclădit giamia de jos pe temeliiile alteia mai vechi (*Fig. 5*), care de sigur erau acele ale fostei episcopii a Tomisului. În fața episcopiei (piața Independenței, inclusiv tot triunghiul de clădiri din fața geamiei) era forum sau *ἀγορά*, la Byzantini. (Cine știe, dacă cumva nu s'a numit „forum Constantini“, după numele Impăratului?).

Dacă se afla la locul ei piatra cu inscripție, ce s'a găsit alături de fundațiile, unde a fost la început statuia lui Ovidiu, atunci pe locul acesta, în mijlocul forului, se înălța statuia ridicată lui C. Prastina Messalinus, guvernatorul Moesiei, de pe la anul 244-9 (XLV. 442).

Prin preajma forului — alături sau în prelungirea lui — trebuie să fi fost hipodromul. Aci între Episcopie, Forum și Hipodrom era concentrată toată viața publică a Tomisului.

Din Forum radiau către periferie două strade: Via principalis (marea stradă centrală, mesé, după felul celei din Byzanț) trebuie să se fi așternut peste o parte a străzii Traian și eșia din oraș pe poarta praesidiaria, așezată de noi — hipotetic — în fața Diviziei, ducea la Callatis. Mesé era nervul vieții economice a Tomisului, care după însemnătatea lui comercială va fi avut prăvălii cu prispe late, cu acoperișul de sticlă (bezesten¹). A doua stradă pornea tot din Forum și eșia pe poarta de N. E., pentru a merge la Istria. Aceste două căi mari trebuie să fi fost legate între ele prin strade transversale, cam în felul cum sunt cele de azi.

1) Bezesten era strada cu prăvălii pe o parte și pe alta și acoperită cu giamuri,

Cel d'al cincilea Episcop a fost eruditul Theotim, care era în cele mai strânse legături de prietenie cu Sf. Ioan Chrisostom, Patriarchul Constantinopolului, între anii 393—407.

Urmează prea fericitul „Timotheus, Episcopus provinciae Scythiae, civitatis Tomorum“, așa cum a semnat actele Soborului ținut la Efes, în anul 431.

Cel d'al șaptelea Episcop de Tomi a fost Ioan, mort în anul 449, după care păstorește în orașul nostru „Alexander reverendissimus, Episcopus Tomitanorum civitatis provinciae Scythiae“, semnând actele Soborului din Calchedon din anul 451.

Se vede că Alexander n'a trăit mult, căci la 458, găsim ca Episcop pe Theotim II.

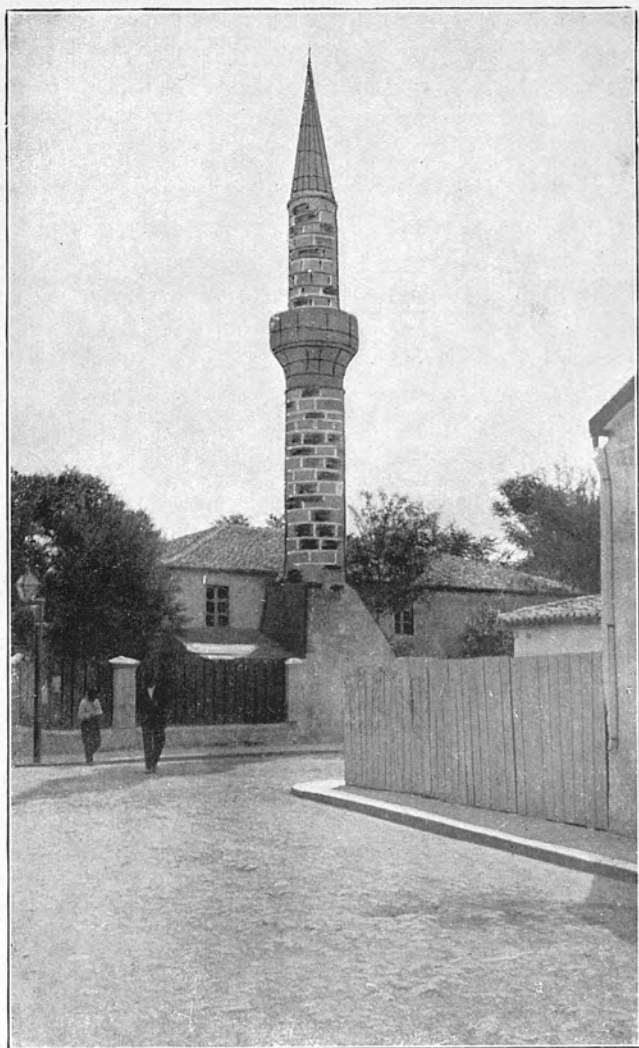
Paternus este cel d'al zecilea Episcop al nostru, care a luat parte la Soborul ținut la Constantinopol în anul 520; iar șirul îl încheie Valentinian, care păstorea în Tomis pe timpul Impăratului Justinian. (După XXXIV vol. I., XXXVIII, XLII și LXII).

Cum trebuie să fi fost aspectul orașului nostru pe timpul acestui Impărat „care nu dormia niciodată“ — după cum îl numește Procopiu. Aceasta este epoca de complectă dezvoltare a Constanției bizantine; este apogeul orașului nostru în timpul evului mediu.

Din credința în Cel Atot Puternic izvorăsc toate cele temeinice. Vom încerca să reconstituim Tomis sub aspectul lui religios. Peste treisprezece veacuri, mă duc cu ochii minții înapoi, într'una din sărbătorile cele maienerate la byzantini, sărbătoarea bobotezii.

Văzduhul vibrează de evlavie sfântă, ce se împărtășește peste tot orașul de la sunetul armonios al clopotelor bisericești episcopale. Credincioșii își îndreaptă smeriți pașii către casa Domnului. E o clădire impunătoare, care închide latura de miazăzi a forului. Zidurile polichrome îi dau o înfățișare sveltă; iar cupolele ce se profilează pe albastrul cerului, un aspect măreț demn de o catedrală apostolică.

La lumina nenumăratelor făclii, policandre și lampadere, Episcopul Valentinian înconjurat de cle-

GIAMIA «MAHMUDIA»

Plase și tipar E. Marvân

rul monahal are ceva din blândețea lui Christ între ucenicii săi, propovăduind mulțimei cuvântul adevărului. Un nor străveziu împrăștie mireasmă sfântă de tămâie; iar corul compus din tot ce are orașul mai armonios și mai sublim răsună ca glasul cheruvimilor din ceruri. Credința mea este, că numai ortodoxismul, prin fastul serviciului divin, numai el are puterea nepătrunsă de a te apropia și înălța cu mintea către Cel Atot Puternic.

Urmează apoi procesiunea sfințirii apelor, care se făcea cu un ceremonial cu mult mai fastuos ca cel de azi, și în fundul golfului, pe singurul coborâș în port. Boboteaza era sărbătoarea marinarilor organizați în breaslă (*ordo nautae*), pusă sub ocrotirea drongarului. De altfel toate meseriile erau organizate în bresle, după cum am văzut cu aceia a măcelarilor. Fiecare breaslă își avea steagul ei în felul prapurilor de biserică. Toate trebuiau să participe la solemnitatea sfințirii apelor; așa se petrecea la Byzanț și nu cred ca la Tomi să fi fost într'altfel.

De viața religioasă era strâns legată viața culturală. Mănăstirile erau focarele, de unde radia lumina învățăturii. Lunga domnie — de 47 ani — a lui Justinian s'a ilustrat prin cei mai mari cugetători ai secolului VI-lea, în care au trăit istorici de talent, ca Procopiu de Cesarea, Agathias Scholasticul și Ioan din Efes; poeți de seamă ca Paul Silentarius și Romanos, numit „Prințul melodiilor religioase“, teologi ca Leontius din Byzanț. O cât de palidă rază de lumină trebuie să fi răzbătut și în orașul nostru, mai ales că în scaunul episcopal au tronat fețe bisericesti reputate prin erudiția lor. Școala din preajma catedralei tomitane era un izvor cultural, care răspândea lumină peste toată provincia de graniță a Imperiului Byzantin.

*

Viața interioară a Tomisului. Poate ca forum să fi fost pardosit cu lespezi de piatră; restul orașului era pavat cu macadam. Trotuarele trebuie să fi fost cu bordura de piatră și cu umplutură până la

păreții clădirilor; peste umplutură erau așternute lespezi late de cărămidă arsă, tare ca bazaltul.

Despre luminat nici vorbă nu poate fi. Nu s'a dat de vre-o urmă de canal, așa că se poate spune că apele se scurgeau pe la marginea trotuarului, și, cum orașul este povârnit spre Mare, străzile se zvântau foarte repede. Inceputul unui tunel găsit în urmele clădirii (de sub malul dela școalele marinei), nu cred să fi fost rămășițele vre-unui canal de scurgere; ci mai de grabă un conduct de apă potabilă.

Ovidiu se plângea că apa din Tomi era sălcie; dar mai târziu orașul era alimentat, dela Palas, cu apă bună de băut, adusă prin urloaie de pământ ars, tari ca bazaltul. Urme se mai văd și azi în țărmlul lacului Sătghiol (vezi Cap. III § 10). Afară de aceasta fiecare gospodărie trebuie să-și fi avut în curte fântâna ei, pentru ape menajere. Puțuri de acestea se găsesc la tot pasul. La strămoșii noștri Romani sau Byzantini trebuie să fi existat breasla sacagiilor, destul de bine organizată, mai ales pentru stingerea incendiilor. Tot dela Palas aduceau apă în oraș.

În Forum și pe strada principală (Mesé) era inima și aorta, prin care pulsa viața publică și economică a Tomisului. O mulțime împeștrită de nații mărginașe Pontului se îmbulzia în acest centru comercial. Prăvăliile se țineau lanț din Forum până la poarta praesidiaria. Chazarii cu monoxilele lor (lunții scobite într'un singur trunchiu) aduceau pe Mare grâne, pește, piei, blănuri și sclavi; iar Romanii trăitori în stânga Dunării cărau pe uscat miere, ciară, vite, cereale, vinuri, fructe și aur, în schimbul produselor industriei ce veniau din Byzanț, din Persia, până și din depărtata Sogdiana, cu renumitele ei mătăsării.

Cum pe atunci plutirea era țarmureană, Tomi era un punct obligat, fiind un adăpost natural, și foarte vizitat de vasele ce făceau comerț cu Sudul Rusiei și cu tot bazinul Dunării de jos. În Tomi erau armatori organizați în bresle: navicularii (LVIII. 409).

Alături de viața liniștită, negustorească era și

viața sgomotoasă, ca în orice port. În această pricină și Tomi trebuie să fi împărțit păcatele Bizanțului, despre care vorbesc cronicarii vremurilor. Casele suspecte — spun ei — tripourile cu jocurile de noroc și cârciumile dădeau mult de lucru poliției, care ordona să fie închise la orele șapte seara, pentru a preveni beția, certurile, bătăile și chiar crimele. Ori Constanța era mai aproape de Chazarii cei sălbateci și feroci, deci târgul trebuie să fi fost închis de cu vreme, mai ales, că orașul nu era iluminat.

Tomitanii pentru clădirile lor mărețe nu se mulțumiau cu piatra localnică poroasă și foarte urâtă la vedere. Ei aduceau pentru podoabe marmoră tocmai din Archipelag, cu cheltuieli și strâgâneli mari. Gândiți-vă ce imense bogății trebuie să fi fost adunate în orașul nostru!

Hipodromul ocupa o însemnată parte din viața publică a Tomisului. „Poporul are nevoie de petreceri, destule amărăciuni sunt în viață” — zice undeva un scriitor bizantin, din veacul VI-lea, vorbind despre hipodromul din Capitala Imperiului.

Și la noi trebuie să fi fost organizate cele două grupări „albaștrii și verzi”, după modelul celor din Constantinopol, cu care erau în corespondență. Se revoltau și ei, atunci când cei din capitală luau armele.

„Teatrul Bizantinilor era hipodromul — zice A. Rambaud: *Histoire byzantine*, p. 41, și în Tomi unde am văzut că existau gladiatori și toreadori, erau curse și reprezentații de circ foarte gustate de localnici, dar mai ales de streini; apoi lupte cu taurii și cu fiarele sălbatece, pantomime și acrobații. Nici clovnii nu lipseau. Într'un cuvânt, Tomitanii — în proporții mai reduse — imitau pe cei din Capitala Imperiului.

Ar fi trebuit — pentru a închide capitolul cu descrierea Tomisului lui Justinian — să pomenesc ceva și despre cimitirul din afara zidului înconjurător. Dar spusele mele ar fi sarbăde. A vorbit altul înaintea mea și acelaia nu eram vrednic să-i desleg nici măcar curelele dela încălțăminteă picioarelor. Indemn pe

oricine să citească „Inceputurile vieții romane la gurile Dunării“. Acolo va găsi icoana vremurilor acelorale provinciei noastre, așa cum numai Pârvan știa s'o zugrăvească. Eu voi adăoga, că strămoșii noștrii aveau, mai multă pietate pentru slăvirea morților, decât noi.

*

În mai puțin de patru veacuri orașul nostru a făcut, sub toate raporturile, progrese uriașe, dar mai ales ca arhitectură și edilitate; așa că cu drept cuvânt se poate spune, că *Traian a găsit bordeie în Tomis, iar Justinian l-a lăsat cu clădiri de marmoră.*

*

Monede. Judecând după mulțimea monedelor găsite, Tomi a fost și un important centru comercial. Muzăul nostru de antichități nu coprinde decât un număr neînsemnat de monede ale orașului; căci de pe la sfârșitul secolului XVII-lea toți călătorii — nu numai cunoscătorii și amatorii numismați, dar lumea profană — care venind prin Constanța cumpărau de la localnici monede, pe care aceștia le găseau în tâmplător prin săpături sau pe malul mării. Și vorbesc numai de cei cunoscători, din care unii li-au colecționat, iar alții li-au și publicat; dar de marea mulțime de „vizitatori ai orașului și băilor de mare (mai ales Bucureșteni și Gălățeni), care țineau să le cumpere ca amintire“? (XLVIII pag. 141). Dar cele topite de argintari, nu sunt o pagubă pentru știință?

În epoca anti-romană, nu Tomis cel dintâi a bătut monedă, ci Istria (sfârșitul sec. V-lea), care are un trecut cultural și economic mai vechiu. Monetăria Istriei a bătut numai monede de argint (drahme), care de sigur își aveau valoare și în Tomi. Au mai circulat aci staterii de aur și monedă mai mărunță de aur și argint, de pe timpul lui Filip II-lea și al lui Alexandru cel Mare.

Și Callatienii au avut monetăria lor, către sfârșitul sec. IV-lea în. Chr.

Intensitatea circulației atâtor monede dovedește avântul pe care-l luase comerțul pe coastele apusane

ale Mării Negre, nu numai sub acești doi mari regi macedoneni, dar și sub urmașii lor.

Pe la anul 260 î. Chr. cele două orașe (Istria și Callatis) luptară unite contra Byzanțiului, dar au fost învinse și pierd întâietatea în comerțul Pontului vecin gurilor Dunării. Locul principal îl câștigă Tomi, care până atunci fusese o simplă schelă a Callatiei.

Monedele autonome din Tomi înfățișază mai ales pe Zevs (ce pare a fi fost protectorul orașului), apoi pe Demeter și pe Hermes, care simbolizau producția cerealelor și comerțul. Altele purtau pe eroul Tomos, fondatorul orașului (τρίστους).

Dar acum relațiunile comerciale erau foarte reduse și cu ele și bogăția națională. Moneda bătută de Tomi, nu era decât de aramă. Au mai circulat mai târziu în oraș și tetradrahmele de argint din Thasos, care au dat o oarecare înviorare comerțului, până târziu, în veacul I î. Chr., când în urma pătrunderii comerțului roman pe aci monedele din Thasos au fost înlăturate de dinarii romani.

Subt stăpânirea romană orașele grecești și-au păstrat o autonomie măcar formală. Ele au continuat să bată monede de bronz pentru trebuințele lor interne; (les villes d'Orient furent autorisées à frapper des pièces de bronze, à condition toutefois que l'effigie impériale y fût représentée LVIII p. 413), dar în transacțiunile externe au fost obligate să întrebuințeze numai monedele romane de aur și de argint bătute la Roma. (Extras din „Numismatica Dobrogeiei“ de C. Moisil XVI. pag. 145-75).

În epoca de liniște a împăraților romani, urmașii lui Traian, comerțul metropolei Pontului (Tomi) era foarte înfloritor. Portul său era vizitat de numeroase vase încărcate cu mărfuri din orientul Mediteranei și chiar de mai departe, pe care le schimbau cu grânele, pieile, mierea, ciara și mai ales aurul necesar la baterea monedelor (Trajan, par la conquête de la Dacie, dota Rome d'un des gisements aurifères les plus riches du monde antique LVIII p. 370) și la fabricarea obiectelor de lux și a bijuteriilor,

foarte apreciate de Romani, pentru podoabele lor din timpul măririi Imperiului.

„L'or des mines de Transylvanie arrivait aux ports de l'Euxin; les Grecs y apportaient en échange le vin et l'huile de leur pays et vendaient force articles de luxe. La céramique retrouvée dans les fouilles de la Dobrogia se retrace les différentes phases de la colonisation“ (IX. pag. 21).

Am văzut mai sus, că monedele de aur și argint se băteau la monetăria orașului Roma, numai cele de aramă la Tomi.

Incepând cu Traian, orașul nostru a bătut monedă în toată seria de Impărați ce i-au urmat. Unele poartă pe revers chipul trofeului dela Adamclissi. Cele mai multe, chipul Impăratului corespunzător epocii.

Toate poartă inscripția:

ΜΗΤΡΟ ΠΟΝ ΤΟΜΕΩΣ (Metropola Pontului)

(Pick. Wiener Numismatische. Tacchella. Revue numism. 1893. Blanchet Idem 1892, Mih. Soutzo. Coup d'oeil sur les monuments antiques de la Dobroudja. In „Revue archeol. fr. 1881. 205 și urm. și J. Toutain. L'économie antique, passim; dar mai ales pag. 213 și urm.).

CAPITOLUL II

Barbarii. Imperiul Byzantin. Constanța veacului de mijloc.

§ 1. *Goții*. Cele dintâi cete de năvălitori au fost ale Goților veniți de pe țărmurile Mării Baltice. Erau oameni frumoși (blonzi), foarte prietenoși și blânzi, care domesticindu-se repede, se încuscesc și se asimilă cu locuitorii ținuturilor invadate din dreapta Dunării. Tomi a fost atacat în trei rânduri (la 269, în 304 și la 386), dar bine întărit cum era, n'a putut fi cucerit. Către sfârșitul domniei lui Teodosiu I și al secolului IV-lea Goții răsăriteni dispar din istorie, sau cel puțin nu se mai vorbește nimic despre ei. S'au amestecat cu națiunile conlocuitoare, în cât li s'a pierdut cu desăvârșire urma în Imperiul de răsărit, unde au trăit ca pașnici „incolae“ ai ținuturilor romane, sau înrolați în armată ca minunați „auxiliares“ (XXVI. I. 72).

*

§ 2. Constantia a suferit mult de pe urma năvălirii unor cete a firoșilor *Huni* ai lui Attila; căci greul năvălirilor hunice s'a desfășurat în câmpia panonică. Iordanès povestește că orașul a fost distrus. Dar împărăția hunică stabilită în Panonia n'a ținut mult; după moartea năpraznică a lui Attila (456), intră zăzania între fiii lui. Unul din ei — Hernak — s'a statornicit în liniște cu supușii săi prin apropierea gurilor Dunării.

Constantia renăscu ca phoenixul din propria lui cenușe. Împăratul Anastase (491-518), puse să-i se

reconstruiască și să se repare zidurile, ni spune a-celaș istoric, Iordanès; aceia ce ne conduce a crede, că orașul n'a fost distrus din temelii, ci poate numai devastat.

Subt Justinian Tomis ajunse la maximum de dezvoltare, pe care — după cum am văzut — nu-l atinsese niciodată până atunci.

*

§ 3. Tomis-Constantiola, calificat de oraș = πόλις, era așa de bine întărit de Justinian, că *Avarii* îl atacară în două rânduri fără a-l putea cuceri; iar când generalul Priscus, trimis de Mauriciu (582-602) în contra lor, trecu Dunărea cu Commentiolus în regiunea Tisei, aduse de acolo 3.000 Avari, 8.000 Slavi și 6.000 „alți barbari“, pe care-i așează la Tomi în anul 600. (V bis. 4 și XXVI. I. 101 și 150).

*

§ 4. Cu împingerea *Bulgarilor* pe scena istorei, Tomi-Constantia își trăește ultimile zile. Durostorum, Dorystolon, Dârstor (Silistra) dobândește mai întâi importanță militară (așezarea unui strateg aci, anume Ţițikios — după spusele lui Cedren. V. bis. 8), apoi administrativă și bisericească.

Subt cel de-al treilea fiu al lui Cubrat, Asparuh, Bulgarii se stabilesc în Bugeacul basarabean. In contra lor pornește Constantin IV Pogonatul (668-85), dar nu putu ajunge până la ei, din cauza gutei de care suferia și se oprește la Mesembria. Trupele nu și-au făcut datoria, așa că Bulgarii prinseră curaj și trecând Dunărea urmăresc pe Imperiali. Atunci au ocupat Constanța (680), pe care o distrug din temelii. Apoi s'au revărsat peste Moesia răsăriteană, unde au fost primiți ca federați și unde s'au statornicit, până în ziua de azi.

Reședința primilor Ţari bulgari n'a fost la Preslav. Marele bizantinist francez, G. Schlumberger (LIII. pag. 339-47) evidențiază documentat, că Pereiaslavetz pe Dunăre a fost întâia capitală a Statului bulgar. Este neînsemnatul sat românesc Prislav, așezat la

10 km. mai jos de Tulcea, pe brațul Sf. Gheorghe. (Și Moisil. Bulet. Comis. monum. istor. II. 2. 87-8).

Centrul puterii lor militare era însă la Dorystolon. Așa se explică de ce toate expedițiile Bizantinilor împotriva Bulgarilor s'au făcut totdeauna spre Drăstor și spre gurile Dunării. (Jirecek. Gesch. der Bulg. 106. În: L. 99 și XXIX. pag. 21).

În orașe și castele, Bulgarii găsiră o populație vorbind grecește și latinește, căreia îi impuse limba slavonă. De atunci datează începuturile Imperiului bulgar al Țarilor, care a durat până în veacul al XI-lea, când Vasile II Bulgaroctonul (976-1025), restabilește vechia graniță bizantină la Dunăre. (XXVI. vol. I. 104-5).

Peste o viață de 14 veacuri a orașului nostru se aștern mormane de dărâmături. Bulgarii lui Asparuh l-au ras din temelii.

Constantiana nu mai e decât rămășițele unui trecut măreț, peste care de acum înainte va răsuna pentru multă vreme cântecul cobitor al cucuvaiei.

Din lungul șir al Țarilor bulgari, să ne oprim un moment asupra lui Petru, care e contimporan lui Constantin VII-lea Porfirogenitul (913-59).

Acest Împărat scriitor pomenește în lucrarea sa „De administrando imperio“ (Ed. Bonn. 79) despre Constantia, când vorbește de cursele hoșești ale Rușilor pe Mare către Constantinopol. El spune: „până la Selina, unde se varsă Dunărea, Rușii care veniau dela gura Niprului (fluviul Alb) aveau a se teme de Pecenegi, care-i urmăreau; iar dela Selina, nu se mai tem, căci intrau în țara Bulgarilor. Dela gura Dunării, ei apucau spre Conopa; dela Conopa la Konstantia și apoi la râul Varna“.

Constanța noastră rămăsese numai un loc de adăpost al vaselor. Nu doar că ar fi avut vre-o însemnătate ca oraș.

*

§ 5. Dacă Bulgarii au fost împinși de alții pe scena istoriei, *Rușii* au venit, chemați fiind de Împărații bizantini.

Domnea peste Chazari (Ruși) pe atunci (957) Sviatoslav, sub regența mamei sale, Olga. El a fost chemat de Nicefor Focas, pentru a supune pe Bulgari. Călugărul Nestor — patriarhul cronicarilor ruși — ni lasă o notiță foarte scurtă: „In anul 967 — zice Nestor — Sviatoslav trece Dunărea împotriva Bulgarilor, pe care îi bate și le ia 80 orașe. El s'a stabilit ca Prinț în Pereiaslaveț și primește tribut dela Greci“.

In amănunțit această campanie, ce ne interesează mult, s'a petrecut astfel: Dela Kiew, Sviatoslav a coborât în monoxile (pirogi) pe Nipru și, ajungând la gurile Dunării, a intrat pe unul din brațe (foarte probabil Kilia). In August 967, Rușii debarcară pe dreapta fluviului — poate pe la Isaccea — pe unde Țarul Petru li eși înainte cu 30.000 Bulgari. Speriați de strigătele de război „care ar fi făcut să moară de frică până și pasările cerului“ — zice cronicarul Cedrenus — Bulgarii luară fuga și nu se o-presc decât subț zidurile cetății Dorystolon. Nici aici n'au opus vre-o rezistență, ci Țarul Petru, bolnav, a fost fugărit până la Marele Pereiaslavetz (lângă Eski-Stambul. De atunci s'a mutat capitala Țaratului bulgar, aci, și aci a rămas; iar la Micul Pereiaslavetz, s'a stabilit Sviatoslav). Petru moare de durere, la 30 Ianuarie 969. Ținuturile prin care au trecut Rușii, n'au fost niciodată mai oribil masacrate, iar orașele distruse din temelii, dacă le mai aveau. De sigur, că și Constanța n'a avut o soartă mai bună.

După moartea lui Petru, regatul bulgar s'a împărțit în două: la apus domnea Șișman I (cu fiii săi David, Moise, Aron și Samuel); iar în partea răsăriteană domniră cât-va timp fiii lui Petru, Boris și Roman.

Să urmărim pe Sviatoslav, chemat de mama lui, bolnavă, Olga, s'a dus la Kiew, unde după ce o îngroapă (primăvara anului 969) veni la Pereiaslavetz cu gândul să atace pe Bizantini. Nicefor Focas, văzând greșala ce a făcut, de a chema pe Ruși contra Bulgarilor, căută să se pună bine cu aceștia din urmă. Sviatoslav nu li dete răgaz, ci îi atacă cu 60.000 lup-

tători. Tot Nordul Bulgariei răsăritene cade în mâinile Rușilor, care ocupară și Marele Pereiaslavetz. Boris și Roman sunt luați prizonieri.

Focas e omorât la 10 Decembrie 969 de Ion Tzimiskès, care-i ocupă tronul.

În primăvara anului 970, Rușii trec Balcanii și înaintează până sub zidurile Constantinopolului; dar sunt respinși.

Tzimiskès pedeoparte trimete o flotă, care să le taie retragerea peste Dunăre; iar el cu grosul forțelor înaintează până la Dorystolon. În drum, Tzimiskès supuse mai multe orașe, între care Cedrenus (II. 401, 19 și urm.) pomenește și de Constantia, care era bună bucuroasă să scape de sub jugul Rușilor. (LIV. Vol. I. 108 și 183—4 și V bis 7-8).

Din Aprilie, până la 25 Iulie 972, Sviatoslav a susținut atacurile; dar în sfârșit e nevoit să se retragă tot cu pirogile — pe Dunăre și Mare — așa cum venise. Pe la începutul anului 973 — hărțuite neconținut de Pecenegi (Sviatoslav pieri) — rămășițele Rușilor ajung la Kiev.

Tzimiskès întinde granița Imperiului și peste Bulgaria răsăriteană, până la Dunăre. Peste noua provincie puse un strateg, cu reședința în Dorystolon. Împăratul moare la 10 Ianuarie 976 și pe tronul bizantin se suie Vasile II-lea Bulgaroctonul.

Până la 1018, el supuse amândouă Bulgariile, și ajunse la Dunăre, pe țărmul stâng al căreia stăpâneau Pecenegii. Tomis-Constantia revine în vechea stăpânire bizantină; dar în ce stare trebuie să fi fost după atâtea năvăliri, devastări și distrugerii!

Dorystolon capătă din ce în ce o mare însemnătate administrativă, militară, economică și bisericască. După fuga patriarhului bulgar, Damian, bizantinii numesc un episcop, care ținea de Constantinopol.

Voi stărui ceva mai mult asupra Ducatului Paristrion — așa se numia ținutul cu centru administrativ și militar la Dorystolon. Până atunci să povestesc — după cronicarii vremurilor — năvălirea și stăpânirea Pecenegilor în Dobrogia.

§ 6. *Pecenegii*. Tot veacul al XI-lea este plin de luptele Bizantinilor în contra Pecenegilor, pe care i-am lăsat locuind în stânga Dunării.

Ei năvălesc în dreapta fluviului — și Dobrogiia a fost cea dintâi ocupată — pentru prima oară în anul 1027, sub domnia împăratului Constantin VIII; apoi în 1034, sub Mihail Paflagonianul.

Din nenorocire scriitorul Skylitzès nu ni-a păstrat despre aceste vremuri decât o foarte scurtă notiță: „Pecenegii devastară ținuturile Imperiului, până în Macedonia și Tesalonic“.

Acelaș scriitor narează mai pe larg, pe cea de a treia, întâmplată în anul 1048, sub împăratul Constantin IX-lea Monomahul (1042-54), care avu de luptat contra lor până la 1053.

Pe atunci Pecenegii se aflau sub ascultarea Khanului lor, Tyrak; însă printre ei se distinse Kegenis (Cheghen). Popularitatea lui Cheghen atrase ura Khanului, care căuta să-l omoare; el se retrase, împreună cu alți doi din triburile națiunii sale, prin bălțile Dunării de jos, căutând prilejul de a trece fluviul și a-și găsi scăparea în Imperiul bizantin.

Cu 20.000 din ai săi, Kegenis se închise într-o insulă din fața Dorystolului (actuala insulă formată de Borcea și Dunăre, între Silistra și Hârșova), de unde solicită voia lui Mihail „comandant al cetăților de pe Istru“ (XXVI vol. I. 115) să treacă și să se stabilească în Dobrogiia.

Mihail — după ce luă avizul împăratului — lasă pe Kegen și pe ai săi să se stabilească în „Paris-trion“, unde Pecenegii se creștinară (Cedrenus II. 584) și primise să apere Imperiul de această parte în contra conașionalilor lor, rămași în stânga fluviului. Li s'a dat și terenuri de cultură. Acestei prime colonii pecenege, Bizantinii îi încredințează paza a trei fortărețe de pe țărmul Dunării. (Cedrenus II. 583-4; în XII. p. 3). Este deci foarte probabil, că ținutul ocupat de Pecenegi, să fi fost regiunea udată de râul Peceneaga, care dela ei și-a împrumutat numele.

Kegenis, în siguranță pe dreapta fluviului, făcea dese năvăliri în ținuturile de pe stânga lui, pentru care Tyrak se plânse în mai multe rânduri Monomahului, fără a obține vre-o satisfacție. Prevăzând un atac din partea lui Tyrak, Împăratul dădu ordin ducelui Mihail din Dorystolon și lui Kegenis, ca în caz de năvălire, să ceară ajutor. În acelaș timp trimise și o flotă puternică, pentru a păzi cursul Dunării și să se opună unei treceri.

În iarna anului 1048, Tyrak trece fluviul pe gheață cu 800.000 oameni — spune Skylitzes (Iorga în XXVI. vol. I. p. 115 arată numai 20.000 călăreți). Împăratul trimete în întâmpinarea Pecenegilor cea mai bună oștire, sub comanda lui Constantin Arianitès și a lui Vasile — zis călugărul, guvernatorul Bulgariei — cu trupele sale.

Armata lui Tyrak dete în Dobrovia peste o regiune săracă — devastată de numeroase năvăliri — „unde lipsa de hrană, apoi ciuma ce urmă și în sfârșit oastea bizantină“ (XXVI. vol. I. 115) unită cu a lui Kegenis o înfrânse. Tyrak și ai săi se oferiră să devină ajutoare ale „puternicului basileus“, iar ducele Bulgariei îi așază în apropiere „de Sofia, Niș și Oucepolie, unde cârmuirea împărți celor mai mulți uneltele necesare țaranului pașnic“ (XXVI vol. I. 115), contra părerilor lui Kegenis, care cerea să-i omoare până la unul.

Kegenis ocupă cu ai săi Dobrovia. Așezarea poporului peceneg învins în inima Imperiului îi aduse multe neajunsuri; căci avu să lupte contra lor, în cursul anilor următori, până în 1053, când sunt supuși definitiv. Lor li-a fost încredințată de Monomahul paza câtorva orașe de pe malul Dunării. (XII. p. 107).

Skylitzès nu ni spune, dacă Pecenegii ar fi trecut înapoi fluviul; dar că Împăratul li-a dat voie să trăiască liniștiți în Bulgaria. (LIV. vol. III. 565-95).

Imigrațiuni continue au mărit în așa fel numărul acestei națiuni barbare, că în puțin timp ocupă tot ținutul dintre Dunăre și Balcani, de unde — bizuindu-se pe numărul lor, dar mai ales pe slăbiciu-

nea Imperiului bizantin și pe temerea ce-i inspirase — Pecenegii ajung în anul 1064 până la porțile Constantinopolului. Imperialii consimt să li plătească tribut, deși în 1074 Mihail VII vroi să li se opună, dar nu izbutește (XII. p. 4).

Desele turburări din Imperiu mări și mai mult puterea Pecenegilor, mai ales că chiar candidații la tron îi ațâtau la jafuri, așa că spre sfârșitul veacului XI Bulgaria orientală și Dobrovia erau în stăpânirea lor.

Scriitoarea Ana Comneana în opera sa „Alexiada“ (II. 12. 312) ni spune „că Impărăția tatălui său Alexe I Comneanul se întindea până spre Adrianopoli (XII. p. 95), dincoace de care — de sigur — stăpâniau Pecenegii. Impotriva lui Alexe se resculară, în primăvara anului 1084, Maniheienii eretici, sub conducerea unui oare-care Traulos. Ei erau stabiliți de pe vremuri, de Ioan Tzimiskès prin împrejurimile Filipopolului.

Dar nunumai „Hanii și șefii de triburi ai „Turcilor“ stăpâniau întreaga țară dintre Dunăre și Mare“, ci d-l Iorga „mai găsește prin orașele, cetățile și târgurile lor pe Români. Tatos (Tatu) Silistriotul, Chalis, Sestlav, Satza — care se așezase în Durostor înaintea lui Tatu — și Solomon; mai ales numele Tatu, Sestlav și Solomon arată lămurit o populație românească; de Bulgari poate fi vorba tot așa de puțin, ca și de Peçenegi“ (XXVI. vol. I. pag. 116 și XXIX. pag. 24-5).

Dar despre aceștia, care stăpâniau prin ținutul numit de scriitorii bizantini „Paristrion“, vom vorbi pe larg mai jos. Continuăm a depăna firul istoriei.

Alexe Comneanul ocupat cu războiul în contra Turcilor din Asia mică, nu putu lua nici o măsură de apărarea frontierei balcanice, așa că în doi ani; Traulos avu tot timpul să ocupe defileurile munților, pentru a lăsa liberă trecerea bandelor pegenege, în primăvara anului 1086.

Prima ciocnire cu Imperialii comandați de Pa-curianos s'a făcut la N. de Filipopoli. Ea a fost fa-

tală Bizantinilor, care prin retragerea lor lăsară inamicului în stăpânire toată valea superioară a Tundjei și deschisă calea spre Adrianopol. Alexe chiamă din Asia pe Tatikios. Barbarii se retrag peste Balcani. În primăvara anului 1087, Pecenegii — fără să întâmpine vre-o rezistență — înaintează până la Chariopolis; dar întâmpinați între Aenos și Constantinopol sunt înfrânți, și, hărțuiți, se retrag peste Balcani.

Impăratul prinse curaj și, pătrunzând în țara lor, înaintează până la Lardea (valea Tundjei); iar pentru reușita înaintării, porunci flotei din Anchialos, să intre pe gurile Dunării și să urce cursul fluviului, pentru a li opri orice ajutor și a tăia retragerea barbarilor.

Pecenegii cer pacea — obligându-se a da un corp de 30.000 ostași — pe care Alexe n'o primește și în August 1087 trece Balcanii prin pasul Sidera. Impăratul se îndreaptă către Pliska, foarte aproape de fosta capitală a Țarilor bulgari (Marele Pereiaslavets-Eschi-Stambul), apoi urmând râul Camcik ajunse la Bitzina ¹⁾. Dela Bitzina, Bizantinii hărțuiți neconținut se îndreptară spre Dorystolon, asediat pe uscat și pe apă.

Tatu care comanda cele două întăriri (acropole) așezate la marginea cetății, scapă pe malul stâng, pentru ca de acolo să cheme în ajutor pe Cumani, de bună seamă Români așezați de mai înainte. Mavrokatakalon și Paleolog propuseră Impăratului să despresoare cetatea și să se întoarcă, pe unde au venit; dar acesta ținu să o ia cu asalt. Nenorocire! Când Tatul apăru în fruntea ajutoarelor, lupta hotărâtoare se dăduse și Alexe se afla pe drumul rușinos al fugii spre Constantinopol, urmărit de vrăjmaș.

1). Identificarea acestei localități cu una modernă este greu de făcut: după datele destul de confuze ale Anei Comneana (Alexiada VII 3, 342-3) explicate de Chalandon (XII 115 nota 5) ar trebui să urmărim marșul armatei, dela Eski Stambul pe valea Camcicului, am da peste Provalia. Chalandon identifica Bitzina cu Camcik lângă Varna. În Kanitz (XXXII p. 404) găsim localitatea Camcica la esirea nordică a pasului Dobrol (Sidera), deci nu lângă Varna.

Lelewel (în XXXIII vol. 3-4 p. 121) comentând pe geograful arab Edrissi (aproape contemporan faptelor) identifică Bitzina cu Bazargicul, pe care Edrissi îl numește Buthra. Îmi pare mai apropiată de adevăr această identificare.

În Tracia, Pecenegii cu Cumanii se luară la ceartă — care duse la luptă — pentru pradă. Cumanii se deteră de partea bizantinilor. După această întorsătură fericită, la 30 Aprilie 1091, se dete o mare bătălie în câmp deschis, pe țărmul râului Leburnion. Pecenegii fură cu totul învinși. După biruință, fură uciși nenumărați captivi, chiar și copiii și mamele lor. Cei purtători de arme au fost încorporați și împraștiați în armata bizantină, pentru a li se șterge urma. (XII pag. 114-17 și 134 și XXVI. vol. I. p. 11).

Așa s'a sfârșit acest popor războinic, dar foarte sălbatec.

Ce putea fi Constanța în veacul XI-lea al sângelui și al distrugerilor! De sigur o grămadă de ruini.

*

§ 7. *Cumanii*. Abia sfârși Alexe războiul cu Pecenegii și un neam înrudit cu ei, Cumanii, amenință Imperiul pe la Nord.

Ana Comneana povestește, că pe când tatăl ei își concentrase armata la Anchialos, primește vestea „dela o căpetenie a Valahilor, anume Pūdilos, (foarte probabil Bădilă. La Nicoliteț sunt — „viile Bădilă“), care sosind în timpul nopții în lagăr, înștiințează pe Împărat despre trecerea Cumanilor peste Dunăre“ (Alexiada X. 2).

Și tot scriitoarea bizantină adaogă mai departe: „că Cumanii conduși de Valahi, reușiră a trece prin pasurile Balcanilor spre Goloe“, în bazinul superior al Tundjei. (X. 3).

Că acești Valahi aflători în drumul Cumanilor să fi cunoscut strâmtorile munților, trebuie să admitem, că se aflau locuind prin Dobrochia până în Balcanii răsăriteni. Rezultatul acestei campanii — întâmplată în anul 1095 — a fost înfrângerea Cumanilor și întinderea granițelor Imperiului până în Balcani.

Fiul și urmașul, Ioan II Comneanul (1118-1143) împinse marginile Imperiului până la Dunăre. Timp de un veac (1027-1118) nu se mai pomenește nimic despre orașul nostru.

Ne oprim la sfârșitul glorioasei domnii a lui Emanuil Comneanul (1143-80), care a purtat războaie și în stânga Dunării, împotriva Cumanilor și a Ungurilor în care Leon Batatzcs începe operațiile contra Ungurilor dela cetățile pontice „luând cu el o mare ceată de Valahi, despre care se spune că ar fi coloni italici de odinioară“ (Cinnamus p. 260 în XXVI. vol. I. 167). În urma acestor lupte cu o legitimă satisfacție cronicarii bizantinii, Cinnamus și Nicetas Choniates, încheie domnia lui E. Comneanul, prin cuvintele:

„Imperiul își atinse hotarele din timpurile de glorioasă amintire“.

*

§ 8. *Paristrion-Paradunavion*. În veacurile XI și XII, Paristrion forma o unitate administrativă și militară deosebită. Ea coprindea Dobrovia de azi. Se începea la Dunăre, cu mult mai sus de Silistra și se întindea până la guri.

Cârmuitorul bizantin (ducele) își avea reședința în Dorystolon, cetatea cea mai puternică pe linia întăririlor Dunării de jos. Acesta era un șef, care nu depindea decât direct de Impăratul. Autoritatea lui se exercita asupra tuturor orașelor de pe malul drept al Dunării, unde stăpâneau acum iarăși garnizonele Imperiului.

Titlul lui era „duce al orașelor și al ținuturilor dela Dunăre, Paristrion sau Paradunavion“.

După toate probabilitățile, acest ducat de frontieră și-a luat ființă în urma distrugerii Țaratului bulgar de Impăratul Vasile II Bulgaroctonul — după moartea lui Simeon (1018) — și a ținut aproape două veacuri, până la fondarea Regatului Asanizilor (1186).

Intemeierea acestui ducat era o necesitate strategică, pentru apărarea graniței formată de Dunăre, atunci când Pecenegii și Cumanii băteau la porțile Imperiului, în care au intrat chiar prin regiunea Silistrei.

Vasile II avea la Silistra pe strategul Tzitzikios, care nu se știe cât timp a comandat.

Cel dintăi duce documentat cu siguranță, este Simeon (1030); iar după el Katakalon Kekavmenos, care chemat în luptele din Orient, este înlocuit prin Mihail, fiul lui Anastasios, despre care am vorbit mai sus. Acestuia îi urmează Vasile magistros (Apocapès), care comandă în Dorystolon mai multă vreme; și, pentru că năvălirile cumano-pecenege ajung foarte de temut, lui Apocapès i s'a mai dat un tovarăș Nicefor Botaniatès. Amândoi se opun zadarnic la năvălirea Cumanilor (1065).

După ei a urmat — pe timpul Impăratului Mihail VII Parapinakès (1071-8) — Vestarchès Nestor și în sfârșit, în domnia lui Alexe I Comneanul, Leon Nicheritès.

Cu toate că lista ducilor de Paristrion se încheie, ducatul n'a dispărut; dar se pierde urma numelor comandanților din pricina evenimentelor grave, care se urmară în Asia, spre care se îndreptau toate grijile.

Existența ducatului Paristrion, trebuie să fi apus tocmai către sfârșitul domniei Comnenilor, adică spre sfârșitul secolului XII-lea (1185). (Iorga. Revista istorică 1919, pag. 103 și urm. IV și V p. 49-72).

*

§ 9. *Edrissi (XVII). Berdjan. Armocastro.* In acelaș timp cu Paristrion al scriitorilor bizantini, geograful arab Edrissi, trăitor la curtea Regelui Siciliei, Roger II, numește ținutul dintre Dunăre și Mare „Berdjan“ (nimeni n'a putut să spună de ce?). Edrissi scrie geografia sa pe la anul 1154. (Vezi comunicarea mea publicată în Bul. S. R. R. G. vol. 34).

El așază la 25 mile spre Nord de Varna localitatea „Armocastro“, despre care spune „că e un oraș vechiu, cu clădiri înalte, câmpii roditoare și negoț bun“; apoi mai adaogă — și aceasta-i luminează textul (de altfel foarte confuz și încurcat peste tot. A scris după informații) „este așezat pe povârnișul unui deal plăcut, care domină marea“.

Nu după depărtare — care este greșită — ci după așezare „pe povârnișul unui deal plăcut care domină marea“, am fi înclininați să credem, că peste

Armocastro a lui Edrissi ar trebui să așternem Constanța noastră „*un oraș vechiu*“.

Lunga domnie de peste un veac a Comnenilor vindecase relele cauzate de războaiele purtate cu Rușii și cu Pecenegii. Unii au fost respinși în ținuturile lor; iar ceilalți au dispărut pentru totdeauna din istorie, la 30 Aprilie 1091. Imperiul intrând în granițele lui vechi, a trăit în liniște; așa că și orașul nostru a trebuit să se înfiripeze în acest al XII-lea secol. Și dacă identificăm Armocastro al lui Edrissi cu Constanța, știrile culese de geograful arab exprimau realitatea „*că era un oraș cu clădiri înalte, câmpii roditoare și negoț bun*“.

*

§ 10. *Venețienii și Genovezii*. Și Venețienii au plutit cu vasele lor pe lângă coastele din stânga Pontului — căci până târziu, după inventarea și întrebuintarea busolei, plutirea se făcea pe lângă țărături (cabotajul) de nu se pierdea coasta din ochi — fără să fi lăsat vre-o urmă; numai dunga de spumă de pe luciul apelor trasă de cârma galerelor, atâta doar mai rămăsese în Marea Neagră dela Venețieni.

Nu tot așa se poate spune despre Genovezi, care au trecut în legendele turcești, ca niște năzdrăvani, ciclopi. Orice urme de zidărie sau de cetate vechie, Turcii o numiau Giniviz-kalé, adică fortăreață genoveză.

Imprumut pentru începuturile comerțului genovez prin părțile noastre, valoroasa lucrare a d-lui G. I. Brătianu „Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire“ (IX).

Cele dintăi așezări genoveze în Constantinopol (Galata) datează de pe la anul 1160, din timpul Impăratului Emanuil Comneanul (1143-80). Corăbiile n'aveau însă voie să intre în apele Mării Negre, sau cel puțin să facă comerț pe coastele ei septentrionale.

Se știe partea pe care au luat-o Genovezii la reîntronarea Impăraților byzantini. De aceia prin tratatul dela Nymphaeum, din 13 Martie 1261 (care a precedat reocuparea „orașului păzit de Dumnezeu“,

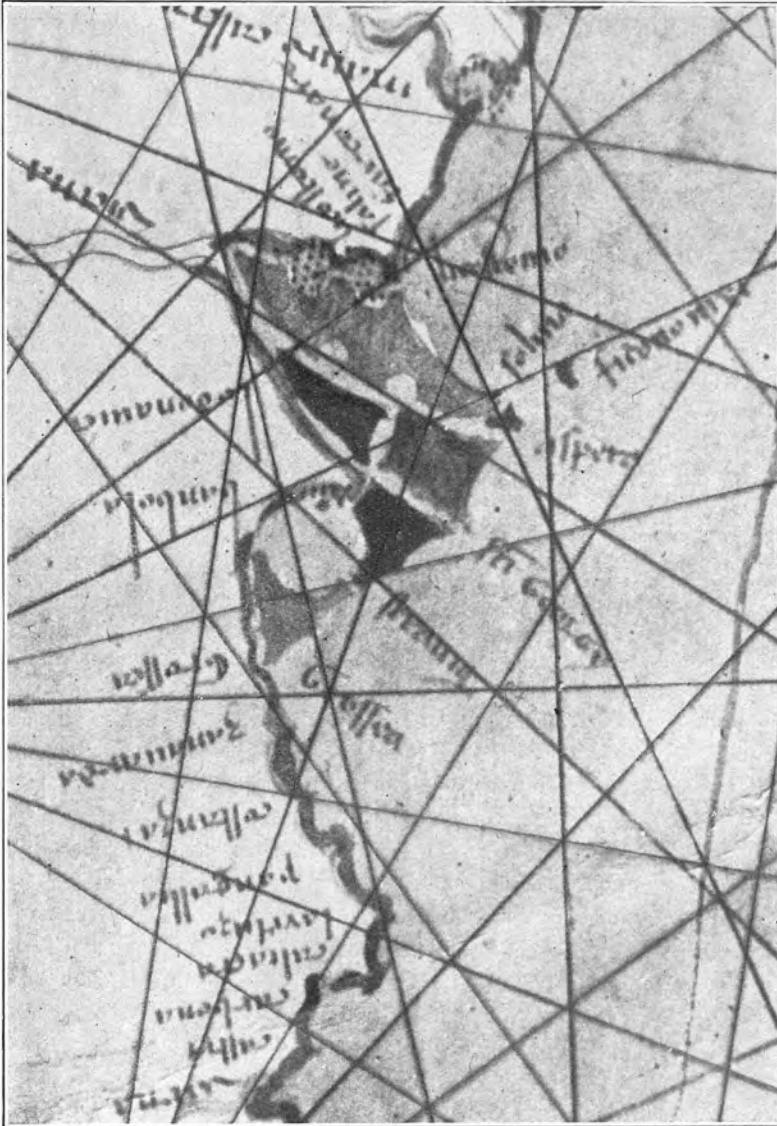
la 15 August acelaș an) Mihail Paleologul le acordă dreptul de a pătrunde cu vasele lor și în M. Neagră, închisă galerelor venețiane. Genovezii își asigurară monopolul comerțului pe această Mare.

Cartierul lor din Galata deveni o citadelă genoveză. Podeștatele (ales pe un an) putea — bizuindu-se pe întăriri — să înfrunte ori-ce atac, chiar și al Impăraților, cu care tratau ca dela egal la egal. Loggia nu era numai locuința podestaților (bayli la Venețieni, consuli la Pizani), ci și centrul politic, administrativ și judiciar. Așezată chiar în port, loggia devine și centrul afacerilor, unde se aflau bancherii și tot felul de prăvălii. În acelaș corp cu loggia era fondaco, adică magaziile de mărfuri, care se descărcau din galere. Câteva trepte uniau fondacul cu debarcaderul.

În porturile din provincie (așa trebuie să fi fost și la Constanța) vama, întreprizitul și vânzările se făceau în acelaș magazin. „Cum am ajuns în port — povestește călătorul arab Ibn Jobair despre Saint Jean d’Acre — am fost conduși la divan (vamă), care e un han unde vin caravanele. În fața porții, pe bănci acoperite cu covoare stau scriitorii (creștini) vămii; ei au călimări de abanos, aurite și frumos împodobite. Scriu arăbește, limbă pe care o cunosc. Cel dintâi dintre ei este arendașul vămii sau șeful. Tot ce se percepe este al lui; căci arendașul plătește guvernului o sumă destul de mare. În aceste vami negustorii își așezară marfa, iar ei s’au instalat în etajul de sus“.

Bacșișul nu e o datină turcească. Se practica și pe timpul byzantinilor. „Să nu uitați, că dacă veți respecta pe vameși (κομμοδοκίον) și dacă le veți oferi câteva cadouri (în bani sau în mărfuri) lor, scriitorilor și dragomanilor lor, ei vor fi mai curtenitori cu voi și vor taxa marfa sub valoarea ei“ — ni spune Florentinul Pegolotti.

Douăzeci de ani în urma liberului comerț în M. Neagră, adică în 1281, Genovezii fondară Caffa (azi Teodosia), unde organizară *officium Gazariae*. Peste curând colonia genoveză din Crimeia fu întâ-

PORTULANUL LUI PETRE VISCONTI DIN 1318, VENEȚIA

Coasta apusună a Mării Negre, între Varna și Maurocastro

(După G. I. Brătianu. Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIII-e siècle)

(Mărit de cinci ori)

Planșe și tipar E. Marvan

rită cu turnuri de pază și cu ziduri, ea devine „un fel de Constantinopol” și conținea mii de case între zidurile sale. Din 1300, consulul din Caffa (ales pe un an) nu era sub tutela podestatelui genovez de Romania din Pera. Era deci independent. Licostomo (Chilia veche) n'are consul decât în secolul XIV-lea și o garnisonă.

*

Între aceste două emporii genoveze — Pera și Caffa — se făcea, către sfârșitul secolului XIII-lea și începutul celui următor, un schimb foarte activ de mărfuri. Peroții transportau dealungul coastelor M. Negre, fire de aur, bijuterii, catifele, postavuri și pânzeturi și veniau de acolo cu cereale, sare, miere, ceară și piei. Mai ales cerealele — în deosebi grâul — erau foarte căutate în țările mediterane, unde populația era mai numeroasă, iar pământul mai sărăcăcios.

Dintre orașele așezate în Zagora (așa se numia atunci Bulgaria balcanică) pe coastele apusane ale acestei „Mare majus”, în cel mai vechiu portulan, acel al lui Petre Visconti din 1315 se găsește și Costanza noastră, asupra căreia din lipsă de documente nu s'a putut face nici un fel de considerații (*Fig. 6*). Dar s'a găsit un oraș misterios, Vicina, care până acum nu s'a putut identifica cu nici una din localitățile moderne, de și după indicațiuni s'ar fi aflat cam între Isaccea și Tulcea. Despre viața comercială a Vicinei (pentru noi mai are și o însemnătate religioasă, lachint Chritopol chemat ca întâiul Mitropolit al Ungro-Vlahiei, de Alexandru Basarab Voevod în 1359, era din Vicina) se cunosc foarte multe date, pe care nu le cred de prisos a le studia cu deamănuntul; căci acest port dunărean trebuie să fi fost în intime legături de comerț cu Costanza.

Tot Pegolotti, care în prima jumătate a secolului al XIV-lea a scris a sa „Practica dela mercantura” ni spune, că grâul de Dobrovia (care se încărca în portul Lasilo, pe lângă capul Șabla, deci acel provenind din Deliorman și stepă), era tot așa de bun ca cel din Crimeia; asemenea și cel de Moncastro (Ce-

tatea Albă; deci grâul de Bugeac), care se păstrează mai bine la transport și se vinde mai repede. Pe când grânele din Vicina (cele din N. Dobrogiei și Bugeac, poate chiar cele din câmpia Dunării, aduse pe vase în portul Vicina) nu se pot compara cu cele din Caffa. Genovezii cumpărau recoltele localnicilor. Un alt articol de export era sarea, care nu putea proveni decât din Țara românească (a se vedea și mai sus Cap. I § 7); iar mierea și ceara și din Nordul Dobrogiei.

Pe piața Vicinei, Genovezii desfăceau o însemnată cantitate de ștofe, postav lombard și franțuzesc, mătase din orient, saci de in din Caffa și cumpărau de aci ciară și cereale. E dovedit cu acte, că spre sfârșitul secolului XIII-lea erau în portul dunărean misiți greci și italieni, ca Pantaleon de Vicina, Tommasino din Ancona și Bonaventure din Mantua, care serviau de intermediari. Hiperperii bizantini circulau și în Vicina, cu toate că orașul avea și moneda lui (hiperperi de Vicina). Și măsuri speciale avea Vicina, după cum avea și Pera.

*

Dacă Constanța ar avea norocul pe care l-a avut Vicina, ca să se găsească în registrele notarilor Pera-Caffa, s'ar descoperi foarte multe acte relative la mișcarea ei comercială și ni-ar face o idee — cam sarbădă poate — de avântul acestui port, care a lăsat urme atât de neșterse, ce, cu toată vitregia vremurilor, au mai dăinuit până la noi.

Coloniile genoveze din M. Neagră au fost un izvor bogat și abondent, pentru puterea și comerțul maritim al Genuiei, care urmă chiar dela începutul fondării lor o politică comercială, lăsându-le autonomia propriului lor guvernământ, primind dela patria-mamă numai sprijin în galere și arme, pentru apărare, în schimbul unui tribut ce se percepea în numele republicei. Astfel coloniile genoveze numiau ele singure pe propriii lor guvernatori (consuli), pe căpitani sau pe casieri (massarii), care țineau socotelile și girau afacerile coloniei; maestrali, care stabi-

leau prețurile mărfurilor. Fiecare colonie se bucură de privilegiul libertății comerțului, avea concesiunea unui cartier pentru locuit și pentru stabilirea magaziiilor lor; privilegiul jurisdicțiunii proprii consulatelor în materie civilă, comercială și corecțională. (Singularul „jus gladii“ era rezervat populației dominante). Aveau facultatea reducerii greutăților și a măsurilor, după tariful național (LX. pag. 76 și urm.).

*

Până la ce grad de dezvoltare au ajuns coloniile genoveze din M. Neagră se dovedește prin aceea, „că pe timpul războaielor civile dinlăuntrul statului, mulți locuitori veniseră să se stabilească prin țările cele mai depărtate“ (LIX. I. 443).

Numele acestor „marchands et guerriers“ se mai pomenește și astăzi, ca o tradițiune a popoarelor printre care au trăit, în ruinele construcțiilor lor; astfel la Mangalia (Pangalli, în portulanele medievale) și acum, cu toată furia valurilor furioase ale celei mai neastâmpărate mări, ruinele cheului Genovezilor se mai văd, când marea este liniștită.

Iată ce povestește agronomul Ioan Ionescu dela Brad în 1850, despre acest cheu (XXV. pag. 32-33):

„Hadji Mohammed aga, bătrân de 80 ani m'a asigurat, că bunică-său a văzut zidul care apăra altă dată vasele ce se găseau în portul Mangalia, în contra vânturilor Mării Negre. Zidul avea o grosime așa de mare, în cât două căruțe ar fi putut merge alăturate, și că bătrânii țin minte, că pe culmea zidului erau niște figuri de marmoră, de felul celor care înfrumusețează astăzi portul Civita-vecchia. Construcția acestui zid e foarte veche; acum el e la doi pași sub apă și, când marea este liniștită, se zăresc câteva părți. Zidul acesta care apără portul Mangalia, începe din partea orașului numită Kisle-Bouroa (este biserica greacă) și înaintează în Mare, până la o distanță de 80 m, apoi lasă un loc liber. Poarta, prin care intrau vasele, se prelungește până aproape de lacul Mangalia, care comunică cu Marea“.

La Constanța, cheul Genovezilor a fost înlocuit de Englezi în 1862 prin noi construcțiuni (*Fig. 22*); totuși ruinele magaziilor lor și porțiunea digului din fundul golfului erau în ființă, până la acoperirea lor de noile construcțiuni românești, începute în anul 1897. Parté din ruinele magaziilor se mai văd și azi.

Ruinele vechiului Tomis și pietrele regulat tăiate — din care foarte multe cu inscripțiuni — au fost la îndemâna constructorilor portului, a magaziilor și a locuințelor genoveze.

Așa că viața de amănunt a Constanții din vremurile ei de mărire a fost înmormântată pe vecie.

Numai numele i-a mai rămas scris pe portulanele medievale. Așa în portulanul lui Petre Visconti din 1315 — păstrat azi în biblioteca imperială din Viena (reprodus de d-l Brătianu, în lucrarea citată; copie mărită dau în textul meu) — figurează cu numele „Costanza”. (*Fig. 6*).

În atlasul catalan din 1375 are acelaș nume. Tot așa s'a reprodus și în periplele ulterioare (sec. XIV și XV), precum și în atlazele lui Andrei Benincasa (1476), Hotoman Fredutio (1497) și Ubelin-Essler (1513), care sunt copii după portulanele medievale.

(*Lelewel. Géographie du moyen-âge. Atlas*).

Walerand de Wavrin, după informații, culese în 1445, o numește Constantia. El a văzut orașul din corabie pe mal (XXVII. I. 60). „Mangalia — spune Wavrin — oraș foarte ciudat, cu ziduri înalte, largi de 30-40 picioare, stricate însă, și cu un port rău, în care luntrile se rupeau de furtună” (XXVII. I. 70).

*

§ 11. *Dobrotici și Ivanco*. Intră pe scena istoriei — în a doua jumătate a sec. XIV-lea — un aventurier (condottiere), Dobrotici, al cărui nume nu este bulgăresc, ci după părerea d-lui Iorga, ar fi Român. (XXVII. I și XXXI).

Mă îndoiesc că stăpânirea lui Dobrotici (numai de 28 ani — din 1357 până în 1385) să fi lăsat numele Dobrogiei. Origina numelui ei — cred — că trebuie căutată aiurea; căci tot Dobrogia se cheamă și

un munte din câmpia Tesaliei, pe dreapta lui Peneios (Salemvria), fără să fie nici o legătură între Dobrogea noastră, muntele grecesc și Dobrotici. Inclîn spre părerea lui Hajdeu, că cuvântul ar fi de origine turcească și ar însemna „țară fără păduri“, în opoziție cu „Deliorman“, care s'ar traduce „țara plină de păduri“ (L. 145 notă).

Domnea pe tronul din Bizanț nevrâstnicul Ioan V Paleologul (I-a oară, 1341-1376), sub regența mamei sale, Ana, care ceru (1346) ajutor — în contra uzurpatorului Ioan VI Cantacuzin — unui oarecare Balica — cu nume tot românesc — „senior de Cavarua“ (Karbona) — care împreună cu Mesembria și cu Anchialos formau provincia eclesiastică a Patriarhiei (XXIX. 31).

Balica îi trimise în calitate de aliat „o mie de ostași aleși“ sub comanda lui Teodor și a fratelui acestuia, Dobrotici.

Pe atunci Bulgaria Țarului Alexandru de Târnova (1331-65) nu se întindea până la țărmul Mării. Cavarua era reședința lui Balica și de sigur, că stăpânirea lui coprindea tot ținutul spre Nord, până la gurile Dunării; deci un teritoriu destul de întins, pentru ca să poată trimete Bizantinilor ajutorul cerut.

Teodor și Dobrotici cuceresc cetățile dealungul țărmului, până la Constantinopol, aceia ce face pe Ana să-l ridice, pe acesta din urmă, la rangul de generalisim bizantin și să-i dea în căsătorie pe fata sfetnicului imperial, Apokaukos. Dar la Selimbria, acești doi comandanți sunt înfrânți. Teodor se întoarce acasă cu rămășițele armatei; iar Dobrotici abia scăpat „rușinat“ rămase în Bizanț, pe lângă socrul său.

Întâlnim mai târziu (1357) — foarte probabil după moartea lui Balica — pe „Despotul Dobrotici“ stăpânind două castele de pe malul mării, lângă Mesembria, Kozeakon și Emmona (XXVIII. fasc. I. Dobrotici p. 4).

După izvoare contimporane sau foarte apropiate vremii, reședința lui Dobrotici era la Kalliakra (XXVIII. pag. 5 și XXX. p. 51). Stăpânirea lui pare a se fi întins pe coastele mării până la Chilia, după socotelile

expediției contelui Amedeu de Savoia, care o numește „castrum Aquile“ (XXVIII pag. 5). Este cucerită în 1366, de Genovezi (XXVIII. I. 9), care o păstrează până în 1396, când e ocupată de Munteni (XXIX. p. 38. nota 1), iar în 1403 trece în stăpânirea Moldovenilor (XXX. pag. 51-2).

La Chilia era în 1381 un consul genovez (XXX. pag. 39), ca șef al orașului, așa precum era de altfel regula în expansiunea colonială genoveză (XXIX. p. 36).

Războiul dintre Genovezi și Dobrotici n'a încetat cât timp a trăit el (a murit după 15 Februarie 1385), când Dogele genovez scrie ofițerilor săi din Levant să numai împiedice pe Venețieni de a merge cu corăbiile „în părțile Zagorei supuse lui Dobrotici“ (XXVIII. I. pag. 14).

Pacea s'a restabilit prin tratatul încheiat de fiul și urmașul acestuia, Ivanco, la 24 Mai 1387.

Ivanco numai păstra titlul tatălui său de „despot“, de oarece despotatul trecuse asupra lui Mircea al nostru, care se intitula în 1390 „despotus terrarum Dobrodicii“ (XXVIII. I. 15).

Tratatul despre care este vorba a fost publicat de Silvestre de Sacy (Mémoire de l'Académie des inscriptions et belles-lettres Tom. VII pag. 292 și urm.) și analizat de D-I Iorga (XXX pag. 54).

Redactorul tratatului ni spune, că Ivanco dorea să atragă pe Genovezi în statul său și, pentru a exprima această idee, a împrumutat cuvintele profetului Ezekiel: „Dinții copiilor se strepezesc de agurida mâncată de părinți“.

În palatul Podestatelui Giovanni de Mezanno, din Pera, s'a întrunit o conferință, sub președinția podestatelui însuși, asistat de doi delegați ai republicei, Gentile de Grimaldi și Giannone de Bosco, iar din partea lui Ivanco, doi delegați: Costa și Jolpanus (Costea (Grec?) și Ciolpan, nume românesc XXIX. pag. 36).

În rezumat, tratatul coprindea: cele două părți își promiteau a uita trecutul. Supușii lui Ivanco vor fi tratați bine și teritoriul lui nu va fi atacat „de co-

răbii genoveze sau trimese din Genua". Ivanco poate adăposti pe Genovezii fugari, dar va restitui lucrurile sau mărfurile aduse de aceștia; tot așa și supușii săi fugiți pe teritoriul genovez.

Ivanco promite să proteagă pe Genovezi, pe uscat și pe apă. Va primi „în țara sa” (nu în capitala sa) un consul genovez, care să dea dreptate Genovezilor.

Consulul poate aproba ori-cui calitatea de Genovez. Ivanco va trata bine pe orice consul genovez, ce ar fi pe teritoriul său. Se va da loc pentru *loggia* (comptuare comerciale) și biserică. Martorii care vor depune în contra Genovezilor „*Greci, Bulgari sau alții, ori-care ar fi*”, mai întâi vor jura. În caz de război cu Genua, Ivanco nu va răpi averile supușilor ei, ci le va da corăbii, pentru a-și le scoate „*lucrurile și mărfurile mărunte*” într’o lună; sarea și corăbiile, în șase. Exportul Genovezilor din ținuturile lui Ivanco, va fi liber; grânele putând fi reținute numai în timp de foamete și dacă nici un alt strein nu va exportă. Ivanco va libera prinșii. Se va plăti vamă 1% la intrare și tot atâta la eșire; dar vor fi scutite: aurul, argintul, mărgăritarele, giuvaerele, corăbiile și mărfurile de transit. Genovezii nu vor fi supuși la dări. Tratatul va fi confirmat într’o lună și cine-l va călcă, va plăti o amendă de 100.000 hiperperi” (LIX).

Că Ivanco trebuie să fi fost vasalul lui Mircea se mai dovedește și cu documentele originale, datate chiar din anul încheierii tratatului cu Genovezii (1387). În ele Mircea se intitulează „Voevod și Domn peste amândouă malurile Dunării, până la Marea cea mare și al cetății Drăstiorul, stăpânitor” (XXXI. 150); iar trei ani mai târziu, la 20 Ianuarie 1390, titlul lui Mircea e: „Despot al țărilor lui Dobrotici și Domn al Silistrei (XXX. 62).

Din redactarea tratatului se înțelege, că în țara lui Ivanco era un singur consul genovez. El ni apare prin documente pentru prima oară în Chilia veche (Lycostomon), la 6 Mai 1381. Se numia Conrad Donato (XXX. 52).

Este adevărat că Lycostomon era un castel menționat prin secolul XII și că era cu mult mai vechiu. L'au stăpânit Byzantinii până către sfârșitul sec. XIV, când a fost administrat de Genovezi, până în 1403 (XXX. 53).

Clădit-au Genovezii loggia și biserica — despre care se vorbește în tratatul din 1387 — în Lycostomon? Cine-ar putea afirma?

Și totuși în Constanța peste ruinele portului genevez s'a suprapus cel englezesc, care era prea mic pentru a le acoperi în întregime, ci o parte se mai vedea până la marile construcțiuni ale portului românesc, începute în anul 1896.

Ruinele magaziiilor geneveze din port se mai văd încă și azi; ceva mai mult, în coasta Palatului Primăriei erau până mai acum treizeci de ani (cu spațele spre str. Pescari) ruinele unor magazine mari, care au servit și Turcilor pentru păstrat cerealele dijmuite, până când erau transportate în Constantinopol. Bătrânii li-au pomenit cu numirea „Giniviz-hambar“, adică magazine geneveze.

Să fi fost în Constanța și loggia lor? N'aș putea afirma. Despre vre-o biserică geneveză, nici atât.

*

Sfârșitul scurtei domnii a lui Ivanco nu se poate hotărî mai de aproape (XXVI. II. 46).

Cum am văzut, în 1390 Mircea era „Despotul țărilor lui Dobrotici și stăpânitor al Silistrei“, și-și ținea căpitanii săi aci. Un an în urmă i se smulse acest avantpost de peste Dunăre, când Sultanul pornește în persoană cu război împotriva lui (XXVI. II. 47 și XXXI. 150).

Mircea moare în Ianuarie 1418.

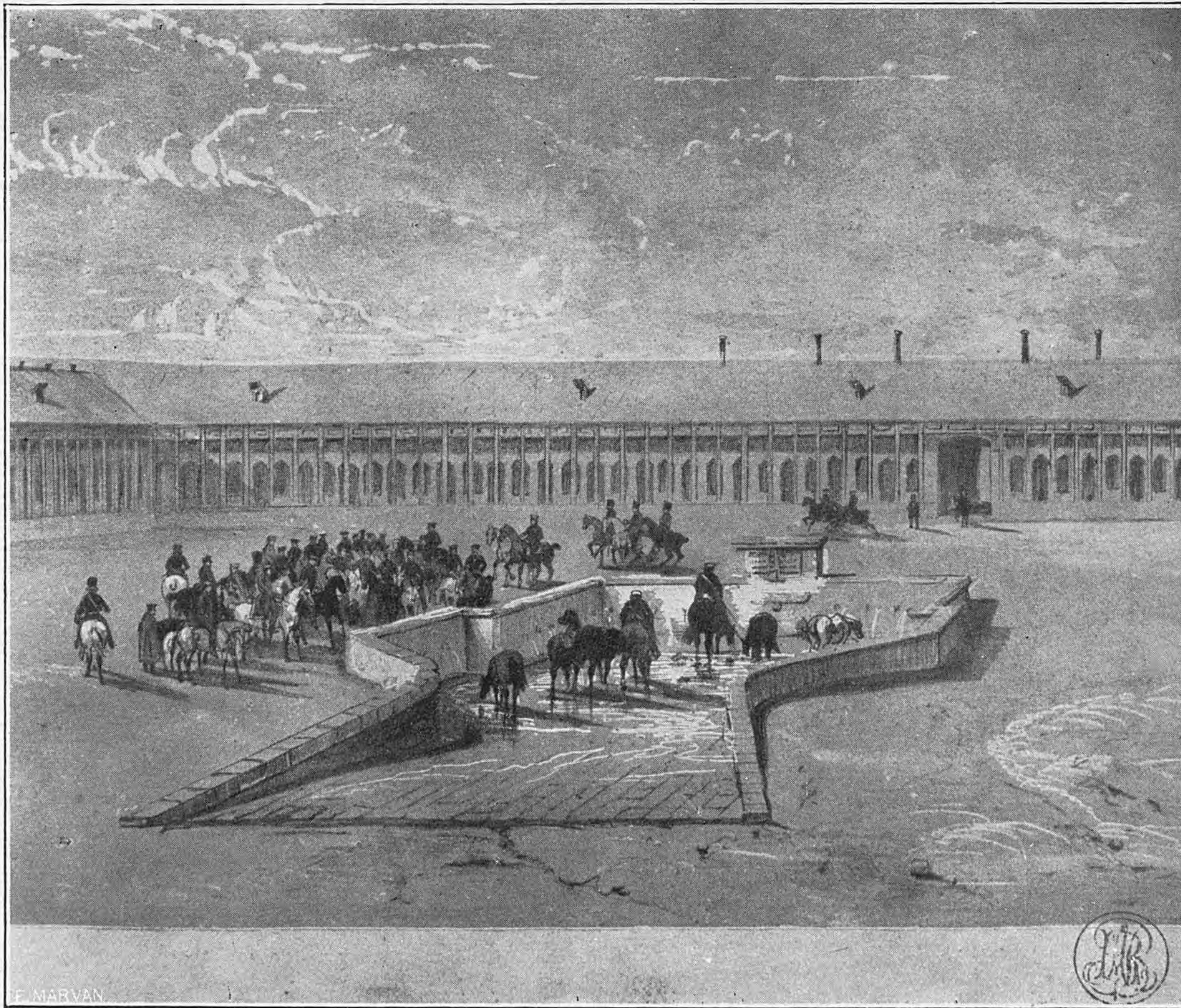
*

Constanța a fost cucerită și distrusă în 1393 (VIII. pag. 163) de Ali Pașa, trimes de Sultanul Baiazid Ildirim (1389—1402), după cum vom vedea imediat la geograful turc Ewlia-Celebi. (A se vedea : *Iorga. Histoire des Roumains.* p. 65).

Planse și tipar E. Marvan

VEDEREA GENERALĂ A BABADAGULUI, ÎN 1828
La mijloc, cazarma turcească, în formă dreptunghiulară
(După Albumul lui Hector de Béarn pl. XIV) (Quelques souvenirs d'une campagne en Turquie)
Stampa Academiei

Planșe și țipar E. Marvan

(După Hector de Béarn)

CAZARMA DIN BABADAG, ÎN 1828

Stampa Academiei

(Quelques souvenirs etc.)

CAPITOLUL III

Stăpânirea turcească. Küstendjë.

§ 1. În mâinile Bulgarilor și-a dat sfârșitul Constanța. Turcii au înmormântat-o. Silistra capătă din ce în ce mai multă importanță militară; iar din veacul XVI, Babadagul (*Fig. 7*) — care era mai aproape de trecerea Turcilor pe la Isaccea — dobândește și mai mare însemnătate militară (*Fig. 8*). Aci Soliman Magnificul înființează (1538) un Seraschierat, unde ședea pașa din Silistra (*Cantemir*. Ist. Imp. otoman. 427, nota 16, 444 nota 27 și 506 nota 72 și *Iorga*. Istoria armatei I. 8).

În preajma Babadagului, Sultanul Mahomed I (1413-1421) puse să se construiască fortărețele Saczim (Oblucița, Isaccea) și Ieni-Sale (Enișala). Marea Neagră devine cu desăvârșire o mare închisă „o mare turcească, iar pentru comerț o mare moartă“ (XXVII. vol. I. 94). Prin cele două forturi (Anadoli-Hisar și Rumili-Hisar), Turcii interziceau ori-cărui vas de a mai intra, sau de a eși din Bosfor. Numele orașului nostru a fost schimbat în Küstendjë.

Iată cum povestește Ewlia Celebi (trăitor pe vremea lui Matei Basarab. El a scris în 1651-2) ocuparea Constanței: „Küstendjë a fost o puternică cetate. De oarece Baiazid Ildirim a întâmpinat mari greutăți cu cucerirea ei, a pus de a distruge-o; iar pietrele le-a aruncat în mare. Și acum pe deal, se văd împrejurul țărmlui, urmele cetății dărâmate. Genovezii, locuitorii ei, au fugit cu corăbiile la Kaffa.

După ce Baiazid a luat și Kaffa, (e o greșală a lui Ewlia, Kaffa a fost cucerită de Sultanul Mahomed II, după cum vom vedea), Genovezii au fost lăsați să se refugieze în insula Chios, unde au rămas până pe timpul Sultanului Soliman (1520—66). Revoltându-se, Soliman a trimis în contra lor pe Piale-Pașa, care înconjurând insula, a făcut-o să capituleze. Comandantul ceru voje, să se ducă la Küstendjë, ca să dezgroape averea ascunsă de bunicul său, înainte de a fugi la Kaffa. Sultanul îi învoi, și făcând săpături, a găsit șapte vase mari pline cu aur, multe pietre scumpe: safire și briliante, cu care Sultanul a construit două giamii în Constantinopol; iar o bună parte a dăruit-o orașului în care a găsit aceste comori.

În vechime portul Küstendjë a fost mai mare; și acum sunt urmele zidurilor. Dar cu timpul s'a umplut cu pământ și cu nisip; așa că este expus valurilor. Câte odată aci se scufundă multe corăbii.

De oarece Küstendjë este așezată pe malul Mării, nu este așa de bogată și nici frumoasă; căci de multe ori a fost atacată, ruinată și arsă de Cazaci. În oraș sunt până la 150 case, acoperite cu olane sau cu scânduri. Are o giamie mică, dar frumoasă chiar lângă port (de sigur pe locul giamiei din vale), un han, 40-50 magazii mari așezate lângă port (cele despre care am vorbit, în coasta Primăriei) și câteva prăvălii". (*Căpitan Ionescu-Dobrogianu*. Note din călătoria lui Ewlia-Celebi. În *Bul. S. R. R. G.* vol. 34 și XIV).

*

Toate preocupările Turcilor, în cursul veacului XV au fost, ca să pună stăpânire pe Caffa (cucerită în 1475¹⁾), pe Chilia „cheia și poarta întregii țări moldovenești, precum și a Ungariei și a întregului bazin dunărean“ (cucerită la 14 Iulie 1484) și pe Cetatea Albă (căzută la 4 August acelaș an) „cheia și poarta

1] La ocuparea orașului de Marle Vizir Keduk Ahmet în 1475, se aflau aci 162 negustori moldoveni. Ei au fost trecuți prin ascuțișul săbiei, ca represalii pentru masacrul pe care Ștefan cel Mare îl făcuse prizonierilor Turci în lupta dela Podul Nalt (*Élie de la Primaudaille*. *Hist. du commerce de la Mer Noire*. 204).

Poloniei, Rusiei, Tătării și a întregii Mări Negre“ (XXVI. II. 140 și XXVII. I. 94). Drumul spre Polonia li era asigurat; iar trecerea Dunării pe la Isaccea (Oblucița) din ce în ce mai umblat.

Andrei Taranowski, care a călătorit prin Dobro-gia, pe la 1570, vorbește în treacăt numai de Tulcea și Babadag. De Constanța, nimic (XXVII. I. 179).

Iezuitul Giulio Mancinelli, între 1582-86, vorbind de Constanța, spune că un Turc bogat scotea din ruinele orașului „marmuri mari“ (XXVII. I. 187).

T. Corobeinicof, care mergea la Constantinopol în 1593, pomenește de Tătării care atunci se stabiliseră la Babadag și Carasu (XXVII. I. 261).

În călătoria lor din 1586 John Austell și Iacob Manucchio, dela Varna la Isaccea, n'au trecut prin Constanța (XXVII. I. 212).

*

Cu începutul sec. XVII o parte de Tătari din Sudul Rusiei se așază în Bugeac, părăsindu-și vechiul lor obicei mongolic, de a trăi din produsele turmelor stepei și se dedură la lucrarea pământului. O bună parte — subț Hanii lor — rămase pe loc în lupte continue cu Cazacii, care făceau dese ori năvăliri în Dobro-gia. La început (1602), Cazacii năvăleau în bande mai mici, pe șeici și jefuiesc Constanța; iar mai târziu (1612), șaizeci de șeici prădară Babadagul și ard orașele aflătoare pe țărmul Mării, până la Varna și Mesembria. Prădăciunile acestea foarte dese în urmă, aduseră ruina și depopularea coastelor.

Și Tătării crâmleni, ca și cei bugeceni deveniră o putere de temut pentru Moldova și Polonia. Ei au dăinuit în Bugeac — de unde au trecut în Dobro-gia — în veacurile XVII și XVIII; ba chiar de Mârza Cantemir (1620) — care era un mic suveran independent — tremurau și Regii Poloniei — spune Miron Costin. Mârza era întărit de Poartă ca Pașe și era guvernator al coastelor Mării Negre, spre gurile Dunării (XXVI. vol. III. p. 19).

Făcând dese incursiuni în țările vecine (Moldova și Polonia), Tătării din Bugeac au fost strămuțați și

împrăștiați pe cursul Niprului, în iarna anului 1638 (Ianuarie). Dar șederea lor pe Nipru n'a fost de lungă durată; după câțiva ani, revin în Bugeac — dornici de sămănăturile mănoase de aci — și din 1645, prădau Moldova și Polonia. Turcii nu se puteau lipsi de sprijinul tătăresc, în contra năvălirilor rusești (XVIII. X. 161); și în adevăr, în 1655, Tătarii fură întrebuințați de Siavus-Pașa din Silistra în contra Cazacilor (XXX. 229). Tot așa au mai fost întrebuințați, în 1658, un număr de 25.000 Tătari înarmați, în contra lui Rakotzi, Domnul Transilvaniei (XVIII. XI. 38 și XXX. 230). Alți 50.000 ajutară pe Domnul Moldovei, Gheorghe Ghica. Expedițiuni tătărești poruncite de Turci se întâmplară în 1661, 1663 și 1664.

Episcopul latin din Nicopole, Filip Stanislavov, înseamnă în Februarie 1659 numai Babadagul cu 40 case catolice (cu o biserică), 2000 Bulgari, Greci și Români (cu biserică depinzând de Silistra) și 6000 Turci (XXVII. vol. II. 17).

Interesantă pentru Dobrovia — nu și pentru Constanța, despre care nu se vorbește — este călătoria ambasadorului polon Ioan Gninski, Palatin de Culm, făcută în 1677. El ajunge la 8 Iulie la Isaccea, pe care o descrie „e un oraș mic cu uliți strâmte, case mici, câteva de zid“. Sultanul (Mahomed IV) are aci un palat pentru haremul lui. Sunt două moschei acoperite cu plumb. Orașul e apărat printr'un castel mare cu patru turnuri, așezat pe malul Dunării. Prăvăliile sunt sărace; iar în oraș sunt o mulțime de robi luați în război“.

Palatinul mai vorbește de Babadag, „oraș lung între dealuri, cu case de zid, patru giamii și forturi mici“. După eșirea din Babadag — și după ce trece peste un râuleț (e vorba de râul Slava rusă) — se începe adevărata Dobrovia cu populație tătarască. Sunt 200 sate; iar 150 de spahii turci au proprietăți de pământ. Inseamnă satele: Muftù-cîslasî (?), Imamhari (Inancișme?), Tariverde, Caranasuf, Caraiun (Caracoium?), Uzunalimari (Uzumlar?), Cotunalè (?), Fağimusli (Mamusli?). Aci, în feuda fratelui Viziru-

lui se găsește o moscheie acoperită cu plumb, un palat, grădini și vii. La 19 Iulie, Palatinul ajunge la Bazargic „un orașel frumușel, neîntărit, cu străzi pavate, dar strâmte, un foarte frumos palat și trei moschei“ (XXVII. vol. II. pag. 38-39 și *P. Panaitescu. Călători Poloni în Țările Române. p. 79*).

*

§ 2. În a șaptea decadă a secolului XVII (1672-9), Dobrochia a servit ca lagăr armatelor turcești, în compania ce duseră împotriva Polonilor și Rușilor. Sultanul Mahomed IV stete cât-va timp la Babadag.

Tătarii rămăseseră în Bugeac — parte s'a strecurat în Dobrochia, prin imigrațiuni mici, individuale — în tot cursul veacului XVIII-lea.

O nouă pacoste veni pe capul Dobrochiei. În anul 1709, Hatmanul Mazepa emigrează din Rusia, cu o ceată de Cazaci zaporojeni și vine a se stabili în Dobrochia, unde încheie cu Seraschierul Babadagului, Iusuf-Pașa, un tratat, prin care li se asigură independența și li se dă pământuri și pescării. În schimb, Cazacii erau obligați să dea Turcilor un contingent armat, în caz de război. Ei pierd privilegiul acesta în 1828, când au trădat cauza Turciei.

*

§ 3. După războaiele cu Polonia urmează cele nesfârșite cu Rușii. (Cel din 1711, terminat prin pacea dela Huși; cel terminat prin tratatul dela Belgrad, din 3 Octombrie 1739; cel încheiat prin pacea dela Kuciuk-Kainardji, din 21 Iulie 1774 și cel încheiat prin pacea dela Iași, din 9 Ianuarie 1792, prin care Rușii își întind hotarele până la Nistru, pentru a sfârși numai cu cele petrecute în cursul veacului XVIII-lea).

Toate s'au purtat prin Dobrochia. Vai de Constanța noastră, năvălită de Ruși, care știu să facă războiul prin jafuri și distrugereri, cu aliații lor creștini! Ce trebuie să fi făcut în țara dușmanului păgân! Numai prăpăd, ruine și scrum lăsau în urma lor!

Küstendjé după mărturia lui La Mottraye (voya-

ges. II. p. 9-10) era în 1714 de o însemnătate prea mică, cu căsuțe rustice, afară de câteva locuințe turcești mai înfățișătoare (XXIX. 53. XXVII. II. 96). Pune Tomis la Babadag (XXVII. II. 118) ca și Bell (II. 169).

Din încurcata descriere, pe care ni-a lăsat-o Peyssonnel (scrisă la 1762 XLIX. vol. I pag. 93), care a trecut prin Dobrogiia, între anii 1750 și 1753, fiind trimis ca consul francez, la curtea Hanului tătăresc din Crimeia, extragem:

„Mangalia este un oraș mare, are un târg public și un mare număr de magazii de grâu. Portul este destul de spațios și poate primi vase oricât de mari; însă este nesigur, iarna. Importă mai puține articole ca Varna. Exportă grâu, orz, secară, mei, brânză și struguri, care sunt destul de mulți, însă nu sunt buni de mâncat, ci se întrebunțează la facerea țuicii.

„Tuzla Burun — între Mangalia și Küstendjé — este un loc pustiu. Aci e o radă deschisă și nesigură.

„Küstendjé a fost un oraș mare. Acum este comandat de un agă, care are și sarcina transportului grâului la Constantinopol. Portul este nesigur. Importă și exportă aproape ca și localitatea, despre care voi vorbi mai jos. (Cred, că este vorba de Karaharman).

„Süt-Ghiol este o pustietate. Are o radă rea, unde vin vasele câte o dată vara (!); iarna însă, nu.

„Karaharman este un oraș destul de mare (!), în care se află mai multe magazii de grâu. Se încarcă multe cereale (!)“.

În goana cailor, cu care a străbătut pustietatea înfiorătoare a Dobrogiei, deatunci, Peyssonnel n'a cules decât niște informațiuni în pripă, pe care le-a încurcat, până într'atât, că pune „între orașele mari“ sărăcăciosul sat — de azi chiar — Karaharman, unde se încărcău cereale (!).

*

§ 4. În lunga campanie, care ținu din Octombrie 1768, până în Iulie 1774 — spune cronicarul vremurilor Enache Kogălniceanu — Rușii pârjolară tot în

calea lor. „Dela Isaccea până la Bazargic, nu se vedeau decât case arse și câmpii devastate“. Dar nici Turcii nu se purtau mai omenește, în retragerea lor, ca să pună cât mai multe piedici Rușilor. Ocupat, Bazargicul a fost înecat în sânge.

În 1780, spune agentul Poloniei la Poartă, W. Czrzanowski, Constanța „era unul din cele mai însemnate porturi, unde vin corăbii grecești și turcești. A aflat aci două corăbii de negoț din Stambul, care aparțineau unor greci. Orașul era pe atunci în ruine; dar are o așezare foarte frumoasă“. (P. Panaitescu. Călători poloni pag. 240).

*

§ 5. În 1784, Caterina II-a provoacă un nou războiu, în care se hotărăște de soarta Imperiului otoman. S'a sfârșit prin pacea dela Iași, din 1792. Rusia a câștigat Crimeia și-și întinde granițele până la Nistru.

Constanța își încheie bilanțul socotelilor la sfârșitul secolului XVIII-lea, cu un deficit groaznic. Orașul mai întâi jefuit, a fost prefăcut în ruine, de nici piatră peste piatră n'a mai rămas. Nici vorbă nu poate fi de locuitori, care în atâtea rânduri își luaseră lumea în cap. Cei întorși din pribegie, mai scormoniau cenușa, pe care o bănuiau a fi fost a căminului lor. N'apucau bine să-și clădească câte un bordei și să-și înfiripeze cât de cât o gospodărie, că altă năvală se anunța, pentru a lua din nou calea pribegiei și a nenorocirilor.

Doar cimitirile — și erau trei la număr, unul pe locul catedralei de azi, altul pe coasta mării, pe la biserica armeană, până la biserica greacă și al treilea pe locul ocupat azi de școala primară No. 1. Toate foarte întinse — mai străjuiau ruinele rămase de pe urma atâtor năvăliri prădalnice!

*

§ 6. Veacul ce urmează se vestește și mai în grozitor pentru Dobrogia. Abia se începe, și izbucnește războiul provocat de Ruși. A ținut șase ani-

Turcii sunt cu desăvârșire nepregătiți, acum mai mult decât oricând. După revoltă, ienicerii (trupa pe care se bizuia puterea turcească) sunt desființați de Sultanul Mahmud II-lea. Cetățile dunărene, care trebuiau să țină piept Rușilor, dărâmate; iar multe din ele încăpuseră pe mâinele unor bande de tâlhari.

La 3 August 1809, generalul Platov ajunge la Babadag. Orașul era ruinat (spune contele de Langeron, în memoriile sale, după care mă călăuzesc. A se vedea XX), după retragerea lui Pehlivan cu bandiții lui. Cetățile de pe malul Dunării, se predară aproape fără rezistență.

Generalul rus Bagration, ajuns la Hârșova, trimete o coloană compusă numai din Cazaci — ca să meargă mai repede — sub comanda lui Platov, spre Constanța, în dreptul căreia ajunse la 30 August. Cum zări coloana, comandantul cetății trimete parlamentari, care propuseră predarea orașului cu întăriri, arme și proviziuni, și ceru numai voia, să fie lăsat împreună cu ai săi (două mii) să se retragă spre Sud, cu condițiunea să nu mai lupte împotriva Rușilor, timp de un an. Platov primește și Turcii se retrag spre Varna.

Limba aceasta de pământ forma o fortăreață înconjurată cu zid precedat de un șanț. Incolo nici o altă întărire, nici reduit și nici vre-un turn, care să fi putut apăra cu eficacitate orașul dinspre uscat. (Memoriile Contelui Langeron).

După evacuare, Rușii deteră foc orașului, după ce mai întâi jefuesc pe locuitori, lăsându-i fără adăpost și fără hrană. Constanța a fost prefăcută în ruine, într'o singură zi. În dimineața de 31 August, Platov mulțumit de isprava ce făcuse, se îndreaptă spre Bazargic. De altfel nu e de mirare. Contele Langeron povestește, că pretutindenii Cazacii și Rușii cedau tot așa. Jaf, fum, scrum și la drum!

După coloana lui Platov, vine Kaminski, care găsind orașul distrus, se îndreaptă către Mangalia. Ea scăpase teafără. Numai după ce o puse la pământ, coloana luă drumul Silistrei. Războiul s'a în-

cheiat prin pacea dela București, din 28 Mai 1812, prin care ni s'a răpit Moldova dintre Prut și Nistru. Urmărilor lui au fost, că toți Tătarii din Bugeac s'au revărsat asupra Dobrogeiei.

*

§ 7. După alți 16 ani, Rusia declară un nou război, la 28 Aprilie 1828. Rănile celui trecut sângerău încă, și o nouă pacoste cade peste capetele locuitorilor dobrogeni. Pe deasupra mai era și imigrarea Tătarilor, care umblau forfota, de colo până colo, ca să se stabilească și să se deprindă cu lucrarea pământului. În viața lor de nomazi, dusă până acum în stepă, Tătarii se obișnuiseră cu creșterea vitelor.

Războiul acesta este descris amănunțit de Mareșalul de Moltke (XXXVI), după care împrumut. Rușii concentrează, în fața Isaccei, trei corpuri de armată. Cu ajutorul Cazacilor zaporojeni, de sub comanda Hatmanului Gladky (sunt cei veniți din secolul trecut), Rușii trec Dunărea la 8 Iunie. Peste o lună (7 Iulie) coloana generalului Rudiger (12 escadroane de huzari, 200 Cazaci și 4 batalioane) se afla pe la Mangalia și Constanța. În fața forțelor rusești, Seraschierul Husein-Pașa, se retrase către Bazargic.

„Küstendjé — zice Mareșalul de Moltke — este așezată pe un promontoriu al Mării Negre, așa că orașul e înconjurat de trei părți de Mare și de stânci abrupte, de 100 picioare înălțime, și nu e accesibil decât pe la Nord. Portul de și puțin sigur, ca toate de pe coasta vestică a Mării Negre, are totuși destulă importanță pentru o armată, care ar opera contra Varnei. Acest port n'are decât 7 picioare de apă și este în întregime expus vânturilor de Sud. N'are de cât un număr de bastimente mai puține, ca cele ce ar putea să manevreze în el; iar vasele de război nu se pot apropia fără pericol, până la bătaia tunurilor.

„Orașul ale cărui numai 40 de case sunt locuite azi (1840), numără în războiul din 1828 aproape 2000 suflete. Turcii îl închiseseră despre uscat, pe o lungime de 500 de pași, cu trei bastioane, legate între ele prin mici cortine. Șanțul era captușit cu zid. De aci

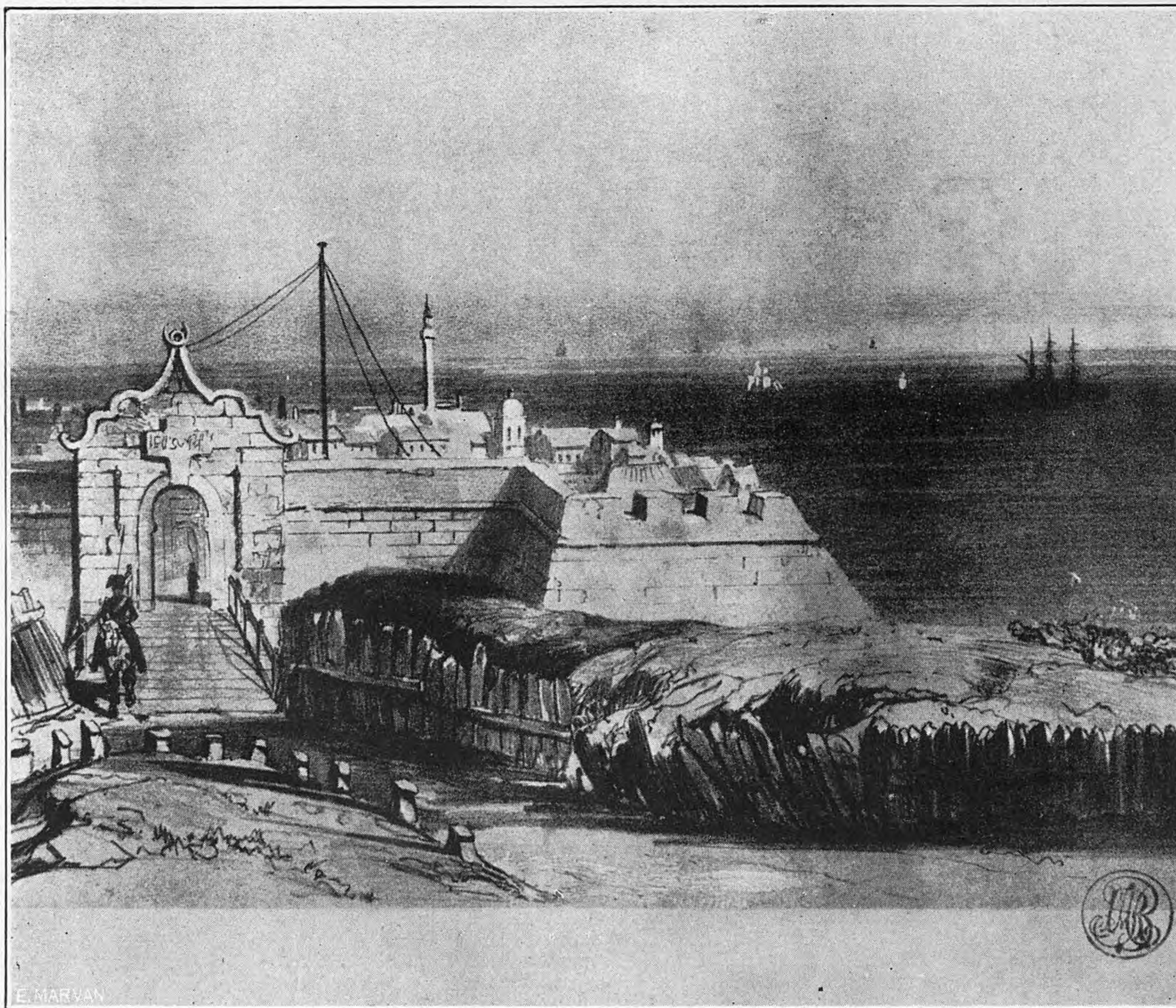
șanțul „valului lui Traian“ atingea Marea și resturile lui formează un adăpost contra orașului, care, pentru a nu fi dominat de terenul înconjurător, ar trebui să intre în sistemul fortificațiilor sale, cele trei movile așezate la Nord“.

După război, prin 1840, când Mareșalul a vizitat Constanța, populația ei era redusă la 40 case locuite (p. 79). Șanțul care înconjura orașul, există. Resturi de coloane și de pietre artistic lucrate zăceau răspândite; iar ruinele orașului roman erau mai mari, de cât acele ale orașelului turcesc. De sigur (adaog eu), pentru că orașul în 1828 se întindea numai până la palatul poștei; iar cel roman, până pe la Grand Hôtel — după cum am arătat în cap. I. (XXXVII. pag. 130-7).

În campania din 1828, ca atașat militar francez, pe lângă persoana Țarului Nicolae I, era Hector de Béarn, care ni-a lăsat două schițe, de cum se înfățișa Constanța pe atunci. Ele sunt de un interes netăgăduit, asupra trecutului orașului nostru. (*Fig. 9* și *Fig. 10*).

Încercăm să reconstituim Constanța, de acum 100 de ani, servindu-ne de gravurile lui Béarn și de notele pe care ni le-a lăsat Mareșalul de Moltke, în cele două scrieri ale sale. Le vom complecta cu informațiuni culese din spusele bătrânilor. (Luiza Riga de 87 de ani venită după războiul Crimeii; era atunci de 13 ani și Menelas Triandafil, născut în Constanța la 1858).

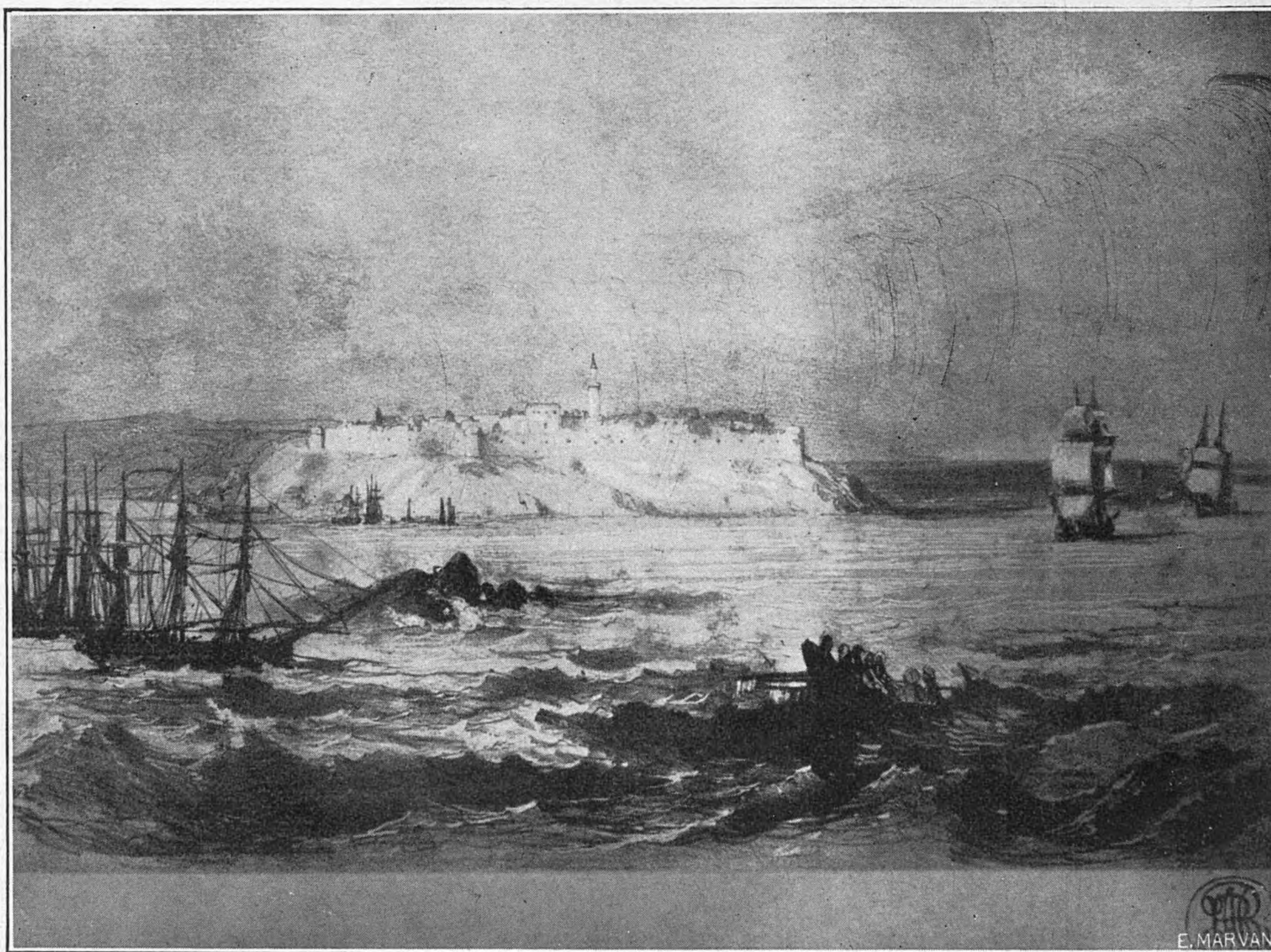
Cele trei movile — despre care vorbește Moltke — au fost rase. Una din ele „Avretük-Tepe“ — lângă cazărmile cavaleriei, pe la sanatoriul „Diaconeselor“, de pe Bulevardul Regina Maria — a fost nivelată acum după război; iar cu pământul rezultat, s'a format parcul dela Mamaia. (Vezi mai departe cap. IV. § 3. 2). Celelalte două se aflau: una pe locul ocupat de fosta grădină „Belidie“ (careul dintre străzile Carol și Mircea. La liceul nou); iar a doua, cam prin piața Grivița. După cum se vede, aceste trei movile erau așezate în eșalon, pentru a forma puncte priel-

Planșe și țipar E. Marvan

(După Hector de Béarn)

ORAȘUL CONSTANȚA ÎN 1828
(Quelques souvenirs d'une campagne en Turquie)
Stampă aflată la Acad. Română

Planșe și tipar E. Marvan

CONSTANȚA VĂZUTĂ DE PE MARE ÎN 1828
(După Hector de Béarn) (Quelques souvenirs etc.)
Stampă aflată la Acad. Română

nice de observație și de pază. (Un studiu amănunțit al movilelor (Tumuli-Tépé) în XLVIII. Cap. V. Partea I; iar asupra celor dela Callatis (Mangalia) în LVI. I. 2. p. 23-53).

Orașul era întărit de jur împrejur cu zid crenelat, așa după cum se vede în gravurile lui Béarn *). Coprindea partea peninsulară, legată de cea continentală prin istmul — mai îngust pe atunci — din dreptul palatului primăriei (a se vedea mai departe § 13).

Intăririle spre uscat erau formate din trei bastioane, legate între ele prin cortine. Unul din bastioane era pe str. Mircea (pela biserica grecească); cel din centru pe la poștă; iar cel din stânga, între liceul vechiu și Prefectură. Aci, pe strada Traian (la bifurcarea străzii Brătianu), se afla poarta ce se vede în gravură și care a fost dărâmată mai acum vre-o 68 ani (în 1862). Cu materialul scos din ea, s'a clădit giamia de sus „Azizia“, după numele Sultanului Abdul-Aziz (Fig. 14). Tot aci se afla intrarea principală în cetate, peste un pod, care se ridica la trebuință. Intăririle au fost rase după 1828. Zidul era precedat de un șanț, larg de 10 m la gură și adânc de vre-o 5 m. Era căptușit cu zid la escarpă și contra-escarpă. El a fost astupat, cu timpul.

La 1843 Küstendjé era un biet sat de bordeie, ca niște locuințe de castori, cu o lume de femei și copii în zdrențe, nu mai mulți de 150 (Alexis de Valon. In XXVII vol. III. 255).

*

§. 8. Starea orașului nostru prin 1850 este descrisă de agronomul Ion Ionescu dela Brad (XXV pag. 34-5).

„Inaintea ultimului război (1828), Custendjé era o cetate construită pe țărmul Mării Negre. Poziția

*) Din întăriile înconjurătoare turcești n'a mai rămas acum de cât un bloc de zidărie, de piatră cu mortar la spatele prefecturii, în buza marelui taluzat.

In această zidărie am găsit (chiar la suprafață) o prea frumoasă piatră funerară [cippus] cu inscripția în jos.

Trebuie să fie dintre monumentele orașului roman. Am depus-o la muzăul regional și o recomand atențiunii cunoscătorilor,

portului Custendjè lasă fără adăpost corăbiile aflate în el. Mai ales pe timpul iernii, vânturile sunt foarte periculoase; în Noembrie trecut, s'au sfărîmat în port două corăbii încărcate, gata de plecare. În Custendjè nu se încarcă într'un an decât 8-10 corăbii cu grâu și orz; însă când recoltele sunt bogate, numărul lor se ridică la 25-30; dar aceasta nu s'a întîmplat de 3 ani, din cauza foametei, care a bântuit pe locuitori.

Custendjè a fost un oraș vechiu comercial clădit de Genovazi. Portul avea cheuri construite din piatră cioplită; însă a fost așa de neîngrijit, că descărcarea corăbiilor, care veniau din toate părțile au sfârșit prin a-l umple (aruncau lestul); așa că azi (1850), corăbiile nu se pot apropia de cheuri și nici de port, unde nu sunt în siguranță. Portul Custendjè a trebuit să fie foarte înfloritor altă dată, judecat după imensele coloane de granit, de marmoră și după ornamentele care formează grămezi de pietre în ruină. Custendjè se află pe țărmul Mării Negre la depărta-rea cea mai scurtă de Dunăre — numai 10 ore — deci acest oraș e chemat să joace un mare rol în comerțul dintre Orient și Occident. Ca și la Varna, Mangalia și Cavarna, Custendjè n'are un adăpost natural. Pentru a-i forma o apărare, n'ar avea decât să i se construiască un zid de 150^m lungime, din punctul unde se văd și acum urmele vechilor fundații". Erau în colțul S. V. și începeau dela locuința căpitanului de port. Robert Bois, găsește Constanța în 1854 „un sat", care în Franța n'ar fi decât cel mai murdar din cătunele Bretoniei (XXVII. vol. III. 281).

§ 9. În anul 1854 izbucnește al șaptelea război (declarat la 27 Martie), între Rusia și Turcia, căreia îi vin în ajutor Anglia, Franța și Regatul Sardiniei. Relațiile asupra acestui război le împrumut din scrierile „La guerre de Crimée" de *Camille Rousset* și „L'expédition de Crimée" de *Baronul de Bazancourt* (LII și VI).

La început Turcii sunt respinși din Nordul Dobrogei, înapoia „valurilor lui Traian". Apoi Rușii

înconjurată Silistra, pe care o atacară, până la 22 Iunie 1854, fără a o putea lua. Pe la sfârșitul lui Iunie, 30.000 francezi și 20.000 englezi au debarcat la Varna, sub comanda lui Saint Arnaud și Lord Raglan. Până la 17 Iulie se declarase holera în lagăr. Pentru a schimba localitatea infectată, Francezii se pun în marș către Nord, formând trei divizii (Espinasse, Bosquet și Prințul Napoleon). Rușii erau în retragere.

Espinasse își îndreaptă coloana către Constanța (pornește din Varna la 21 Iulie) precedat de cavaleria turcească, sub comanda lui Iusuf. Până la Balcic, drumul mergea prin păduri. De aci încolo, nici un arbore, nici un râșor. Cel mult, din distanță în distanță, bălți sărate, puțuri părăsite, sate mizerabile — niște adevărate mușuroaie — și acestea părăsite. Erburile uscate ajungeau soldatului până la brâu, aceea ce-i împiedica și îngreuia mersul, pe câmpiile fără margini, dogorite de arșița soarelui de Iulie. De la Cavarna (24), satele — din care locuitorii fugiseră — devin și mai rari. Pustiu și iar pustiu, cu ierburi înalte, prin care coloana își lăsa urmele. La 25, Espinasse ajunge la Mangalia, ruinată. Populația îngrozită, băjenărise de mult. Holera făcuse până acum patru victime. Imprejurul orașului, grămezi de ruine, bucăți de coloane antice, cimitire ale căror pietre albe, împrăștiate ici și colo, semănau ca niște fantome ale unei vieți trecute. Doar vulturii, neobișnuiți de mari, rotindu-se împrejurul coloanei, dela care și-așteptau prada, complectau acest decor groaznic.

Pe o căldură năbușitoare, la orele 4, în seara de 26, coloana se puse în marș; iar la 27 forma lagăr la Urluchioi. Tabloul nu se schimbă; ierburi dese și înalte, pietre cu sculptură prin cimitire, case părăsite formau un cătun săracăcios. Și o sete cumplită, din cauza lipsei de apă! Herghelii de cai sălbateci și cârduri de găște mai vestiau, că prin aceste pustiiuri a mai fost odinioară viață. Incolo, sate distruse, arse, devastate de vrăjmaș. În locul caselor — uneori — grămezi de pietre. Grădinile și drumurile

dispărute sub o vegetație sălbatecă. Rarile puțuri — din care apa se scotea cu burduful (acum nu rămăseră decât scripeții) — părăsite, dărâmate sau otrăvite de Cerkezi, care aruncau într'însele cadavre de oameni sau de animale. În acest cadru de nenorociri, una nouă, adusă de elementele naturii, se adaogă. Aproape de „valul lui Traian“ se ridică o furtună violentă, care întunecă cerul. Pe o noapte oarbă, doar fulgerile mai luminau drumul. O ploaie torențială — urmată după căldura năbușitoare — udă până la piele pe nenorociții soldați. În fine coloana ajunge (28) pe la orele 4, la Palaz, unde bivuachează pe țărmlul lacului Sütghiol, la „fântâni“. Aci se declară holera. Vre-o 60 de soldați cad victima teribilului flagel. Constanța, ca toate celelalte orașe, o grămadă de ruine proaspete, pe care Cazacii li-au lăsat în urmă. Peste tot pustiu, jaf și jelanie.

Cavaleria lui Iusuf — după o luptă fără mare importanță, dată în ziua de 28, la Gargalîc — se afla la 29 între Duingi și Caranasuf, unde făcu printre Cazaci un măcel îngrozitor. Holera se declară și aci. „Oamenii cad ca trăzniți“ — comunică Iusuf. Transportul bolnavilor dela Gargalîc devenise imposibil. Puținele harabale, ce se mai găsiră din întâmplare, numai puteau prididi. Chiar ca trăzniți au căzut 80 de oameni, care au fost îngropați pe câmp. În aceeași zi, pe la orele 6 seara, o ploaie torențială răzbi până la piele trupa plină de sudoare. Holera reîncepu în lagăr. Pe când Espinasse se pregătea, ca printr'un marș de noapte, să cadă asupra grosului forțelor rusești dela Babadag, 500 oameni rămăseră întinși pe pământ, fără a se mai putea scula. Pe la orele 8 seara (30 Iulie) coloana avu 150 morți și 350 în agonie.

Divizia se retrage a doua zi la Constanța, lăsând lagărul dela Palaz în paza unui batalion; iar alte două pentru ambulanță. În această noapte fatală, ca și în dimineața de 31 Iulie, 800 bolnavi au fost transportați la Constanța cu harabalele și cu trăsurile de artilerie, care numai puteau prididi. Mulți au fost îngropați în pripă pe marginea drumului și pe câmp;

MONUMENTUL FRANCEZ AL EROILOR CAZUȚI ÎN CAMPANIA DIN 1854
(Aflat în cimitirul orașului)

Planșe și tipar E. Marvan

însă fiind prea la suprafață, infectau aerul, aceia ce mări și mai mult flagelul. În seara de 1 August tot lagărul dela Palaz a fost adus la Constanța, unde vaporul „Pluton” transportă pe cei bolnavi, la Varna. Însă mulți au rămas morți și îngropați în taluzul drumului ce coboară în port. Espinasse a fost și el atins de holeră. Numai în ziua de 1 August, Francezii lăsară în Constanța 1300 morți; iar a doua zi, alți 900.

La Mangalia flagelul a fost tot așa de grozav. Pe când se transportau holericii cu corabia „Calypso”, în ziua de 6, de o dată se ivește un uragan. 31 rămân întinși pe plaje; iar 25, înainte de-a se ridica pânzele. Până la Varna foarte puțini au ajuns.

Așa s'a sfârșit această nenorocită expediție — vorbesc numai de coloana lui Espinasse — de care Francezii își aduc cu groază aminte. Campania s'a continuat în Crimeia. Celor rămași pe vecie în Constanța, li s'au găsit în 1894, osemintele, care au fost îngropate în cimitirul orașului, cu pompa cuvenită unor viteji, care și-au dat viața pentru o cauză, care nu era a țării lor, prin ținuturi așa de sălbatece și așa de depărtate de căminul lor.

Pe monumentul ce s'a ridicat d'asupra osemintelor acestor eroi stă scris:

LA FRANCE
à ses
SOLDATS MORTS
pour
LA PATRIE
1854—1855.

(Fig. 11).

*

§ 10. La 6 Iulie 1855 — adică după un an — pe când războiul era în toi, în Crimeia, vin, cu pachebotul englez Army-and-Navy, la Constanța, două misiuni franceze: una sub conducerea inginerului L. Lalanne, pentru studiul traseului unei șosele între Rasova și Constanța. Avea ca ajutoare pe Jules Michel, Luvel și Bienfait; iar ca topograf pe Aninoșanu

Mării s'au găsit două capiteluri ionice colosale, cu pedestalele pilastrilor nefermate. (Probabil că sunt dintre cele descoperite cu ocazia taluzării malurilor și trimise de mine la Muzăul de antichități). (Fig. 3 și Fig. 4).

Împrejurul capului e un zid de întărire. (Compară cu Béarn. Constanța văzută de pe mare). Pe țârm, sfârâmături de oale, oseminte și altele, arată că aci a fost un oraș mare. S'a mai găsit o poartă zidită, sau mai bine gura unei galerii subterane, care ar fi servit ca conduct de apă potabilă dela Palas sau Canara, unde se văd încă ruine de canale. (Și acum sunt rămășițe de urloaie pentru apă, pe țârmul de N. V. al lacului Süt-ghiol. Dovadă că în oraș fuseseră cândva conducte de apă). În Kustendjé — continuă Allard — mai multe puțuri vechi comunică (nu, adaog eu) cu această galerie subterană, care după părerea inginerilor ar fi o lucrare romană. Întrând în oraș, Blondeau mi-a arătat o mulțime de bucăți cu inscripții, coloane, sculpturi, de care se întâlnesc pretutindeni pe stradele lui triste. Toate casele turcești — ele înșile în ruină azi — au fost clădite din sfârâmăturile împrăștiate ale orașului vechiu. Ici, o friză greacă servește de temelie unui zid roman; mai încolo, cărămizi romane formează scările unei case turcești; iar pedestalul statuiei — poate al unui Împărat — este năpădit de ierburile sălbatice, de pe piața publică. (Azi Piața Independenței). Mai departe un mormânt servește de adăpătoare bivolilor și cailor; iar unele lespezi sunt rămășițele unui drum roman.

În ruinile orașelului Kustendjé Allard bănuiește a fi fost vechiul Tomi, metropola Pontului. (Bănuiala este foarte întemeiată, pe când Papadopoulos Vretos — după Allard — așază Tomi la Anadolchioi, pentru că a găsit aci (de sigur adusă dela Constanța) baza unei coloane pe care sta scris: „Corporația armatorilor din Tomi, onorează pe fiul Împăratului Marcu Aureliu, pe Verrus Cesar, cu statuia sa, ridicată prin îngrijirea lui Publius Titus cel Tânăr cu propria sa cheltuială“. Chiar Mommsen — adoptând părerea lui

Vretos — identifică la început Tomi cu Anadolchioi (C. I. L. 144), până când Mühlbach atrage atenția arheologului (după inscripțiuni găsite la Tomi C. I. L. III. 765-770) care rectifică greșala. (Despre corporația armatorilor din Tomi, — navicularii, ναυκληροί — vezi și LVIII pag. 408).

Prin cimitire — adaogă Allard — se găsesc pietre cu inscripțiuni, întrebuințate de Turci; dar rar intacte, mai adeseori șterse sau sfărâmate. În Kustendjé — pe străzi sau în clădiri — multe pietre poartă inscripții grecești sau latinești. Allard crede, că Romanii s'au îngrijit la Tomi mai mult de apărarea orașului, decât de lucrări artistice; pentru aceasta ei au întrebuințat la întăriri bucăți arhitectonice provenite din epoca greacă. (De teama năvălirilor barbare, da, s'a despuiat orașul de podoabele lui, pentru a fi întrebuințate în zidul cetății; dar din timpul înfloririi Tomisului — sub Impărații Antonini — până la Constantin cel Mare — Romanii au dovedit foarte mult gust artistic; probă mulțimea bucăților arhitectonice cu inscripții săpate în marmoră, ce s'au găsit și se mai găsesc încă, ba chiar și unele statui foarte artistice).

Venind la Genovezi — după ce vorbește despre exilul lui Ovidiu la Tomi — ba chiar într'un loc (p. 22) numește insula din lacul Sütghiol „insula lui Ovidiu“ (după care s'au luat și ofițerii topografi români, care o numesc în 1880-84, tot așa) — Allard spune, că aceștia au avut la Kustendjé comptuare comerciale și o colonie. Portul este o lucrare a Genovezilor, cum de altfel lor li atribue Turcii toate întăririle mari de pe coasta Mării Negre.

*

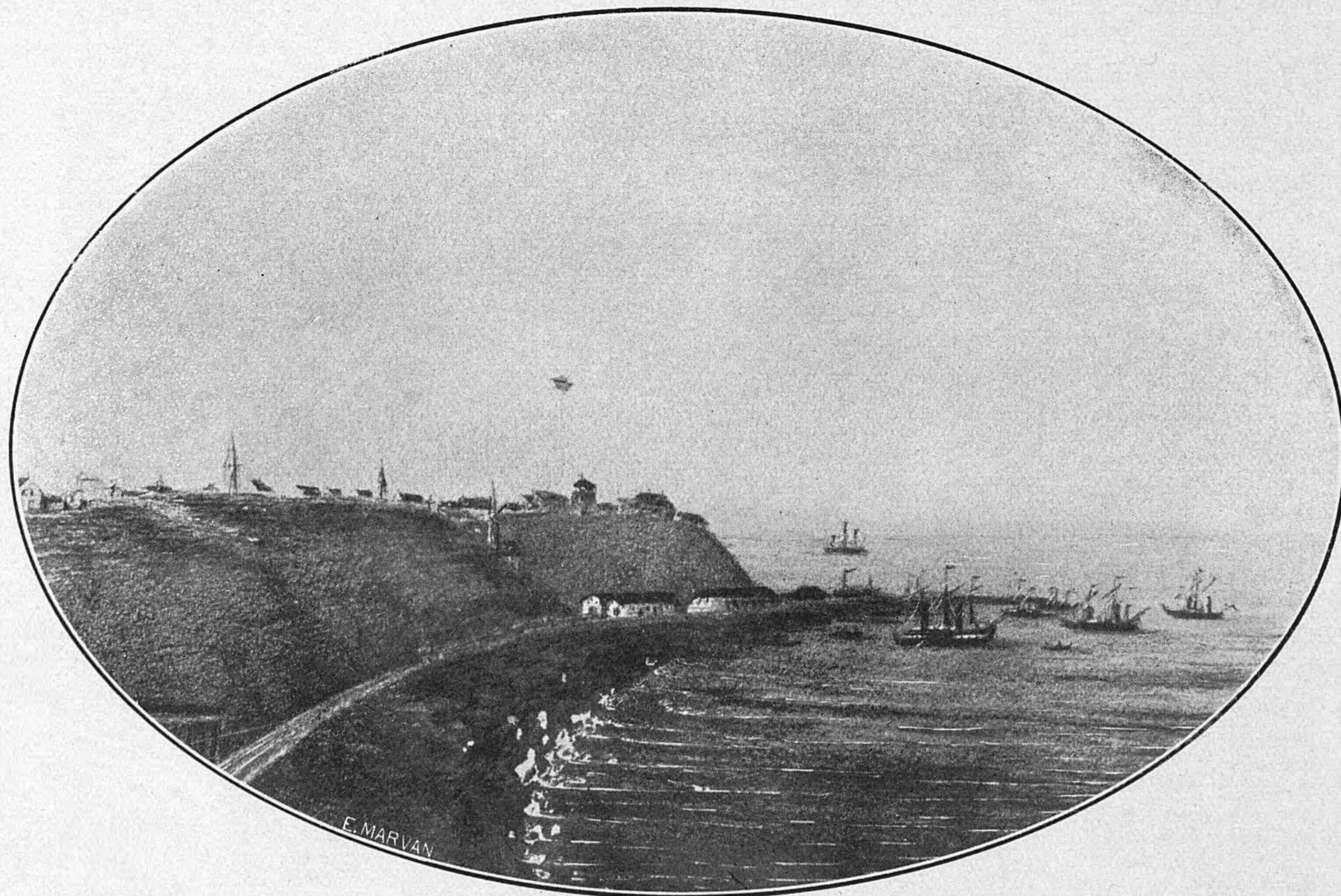
§ 11. Puțin mai în urmă (1859), învățatul consul grec din Varna, Andrei Papadopoulos-Vretos vine prin Constanța, pe care o găsește tot așa de vrednică de plâns, ca și Camille Allard.

„Küstengé — după numirea turcească — este un oraș mic, cu o populație care nu trece de 3000 suflete, din care 500 sunt supuși greci. Ei se ocupă cu comerțul. Are un golf mic, unde vin câteva corăbii,

care încarcă grâu și lână pentru Constantinopol. Iarna este aproape totdeauna furtunoasă, de aceea se întâmplă aci, numeroase naufragii. De și era în primele zile din August, totuși temperatura era rece, și un vânt de Nord sufla cu putere. Aianul, care ședea de mai multă vreme aci, mă asigură, că iarna este foarte aspră și lungă. Locuitorii deci trebuie să sufere mult, casele lor fiind mici, rău construite și încălzite cu tezichiu. Acest mod de încălzire este de altfel comun în Dobrovia, din cauza lipsei de lemne și a depărtării pădurilor. Aerul este sănătos, însă apa nu este nici abondentă și nici sănătoasă. Legumele sunt greu de găsit, grădinăriile lipsesc cu totul. Arborii fructiferi sunt de asemeni puțini numeroși și toată regiunea până la Cernavoda este stearpă. Numai către sfârșitul primăverii câmpiile devin mai vesele. Dintre toate edificiile publice ale vechii Constanța, n'au mai rămas decât două mici coloane de granit verde, căzute la pământ și la oarecare depărtare una de alta, spre țărmul mării, sub o mică movilă și foarte aproape de câteva blocuri mari de piatră, pătrate, frumoase resturi ale zidului construit de Împărații bizantini. Înăuntrul orașului se află de asemeni, înaintea porții unei cârciumi, o lespede de marmoră cu un bazo-relief din timpul Cruciadelor (!), iar peste drum, o bucată de marmoră albă, pe care sunt scrise câteva litere și țifre grecești, ce credem a fi făcând parte dintr'o inscripție bizantină, de sub domnia Împăraților latini". (XL. pag. 186). (Fig. 12 și 13).

*

§. 12. *Tătarii și Cazacii*. Este, cred, locul să dau câteva lămuriri despre aceste două neamuri sălbatece, care au cutreierat (Cazacii) și devastat ce bruma mai rămăsese din vechile orașe greco-romane și emporii genoveze; iar Tătarii s'au stabilit în Dobrovia, unde i-am găsit ca locuind și în Constanța, la venirea noastră aici. După ocuparea celor două porturi moldovenești, Chilia (14 Iulie 1484, într'o Miercuri) și Cetatea Albă (Miercuri 4 August 1484), Turcii își întinseră raiaua atât de departe către Nord, că în 1538,

CONSTANȚA ÎN 1861 (După C. Begeman)

Planșe și tipar E. Marvan

pe timpul Sultanului Soliman Magnificul, ea coprindea tot bugeacul basarabean până aproape de Botna. Tighina (Bender) fu întărită, ca și Cetatea Albă. În aceste cetăți erau doi begi turcești. După cucerirea Caffei (1475), Tătarii din Crimeia, sub Hanul lor, devin vasali Sultanilor, care din 1538 întrebunțau pe acești Nogai în cetățile dela Dunăre și Nistru. Turcii aveau nevoie de ei împotriva Cazacilor, care năvăliau în raiaua Bugeacului, după cum s'a întâmplat dese ori în a doua jumătate a veacului XVI-lea, când Benderul a fost asediat și Cetatea Albă pustiită.

Pe mare, Cazacii devin și mai îndrăzneți. Cu bărcile lor scobite într'un singur trunchiu de copac (monoxile), ei prădară și distruseră înfloritoarele porturi de altă dată, de pe coasta apuseană a Mării Negre. „Flacărele se înălțau înroșind cerul, spre care priviau cu mult regret Sultanii din ceardacul palatului lor“. (XXVII. vol. I. 291). Despre comerț, nici că mai poate fi multă vreme vorba.

Turcii s'au gândit să atragă în Bugeac pe Nogaii din Crimeia. Încă de pe la începutul secolului al XV-lea, părțile dunărene ale Basarabiei devin sălașul lor, care fu numit în limba turcească Bugeac, adică colț (angulus). Din 1603 se statorniciră aci „Tătarii Bucyakenses“, iar un mârzac, anume Cantemir, întemeie un stat tătăresc, pe la 1630. La hotarele Moldovei, stăteau amenințători Cazacii cu Hatmanul lor dela Dubasari și Tătarii din Căușani, unde-și aveau Hanii reședința. (A se vedea pe larg în XXVI. vol. III. 5-26). Cât de mult a avut de suferit Moldova de pe urma acestor prădalnici năvălitori, se știe.

Petru cel Mare întinzând marginile Imperiului rusesc spre Nistru, înghite în coprinsul acestuia și pe Cazaci; iar Impărăteasa Caterina II-a desființează Hanatul din Crimeia. Tătarii se retraseră în Bugeac, lângă consângenii lor. După ce Rușii ocupară Basarabia, Tătarii bugeceni emigrară în Dobrochia și se amestecară cu cei aflători de mai înainte. Bugeacul a fost colonizat între alții cu Bulgari, favorizați, che-mați și colonizați de Ruși. Imigrările Tătarilor în Do-

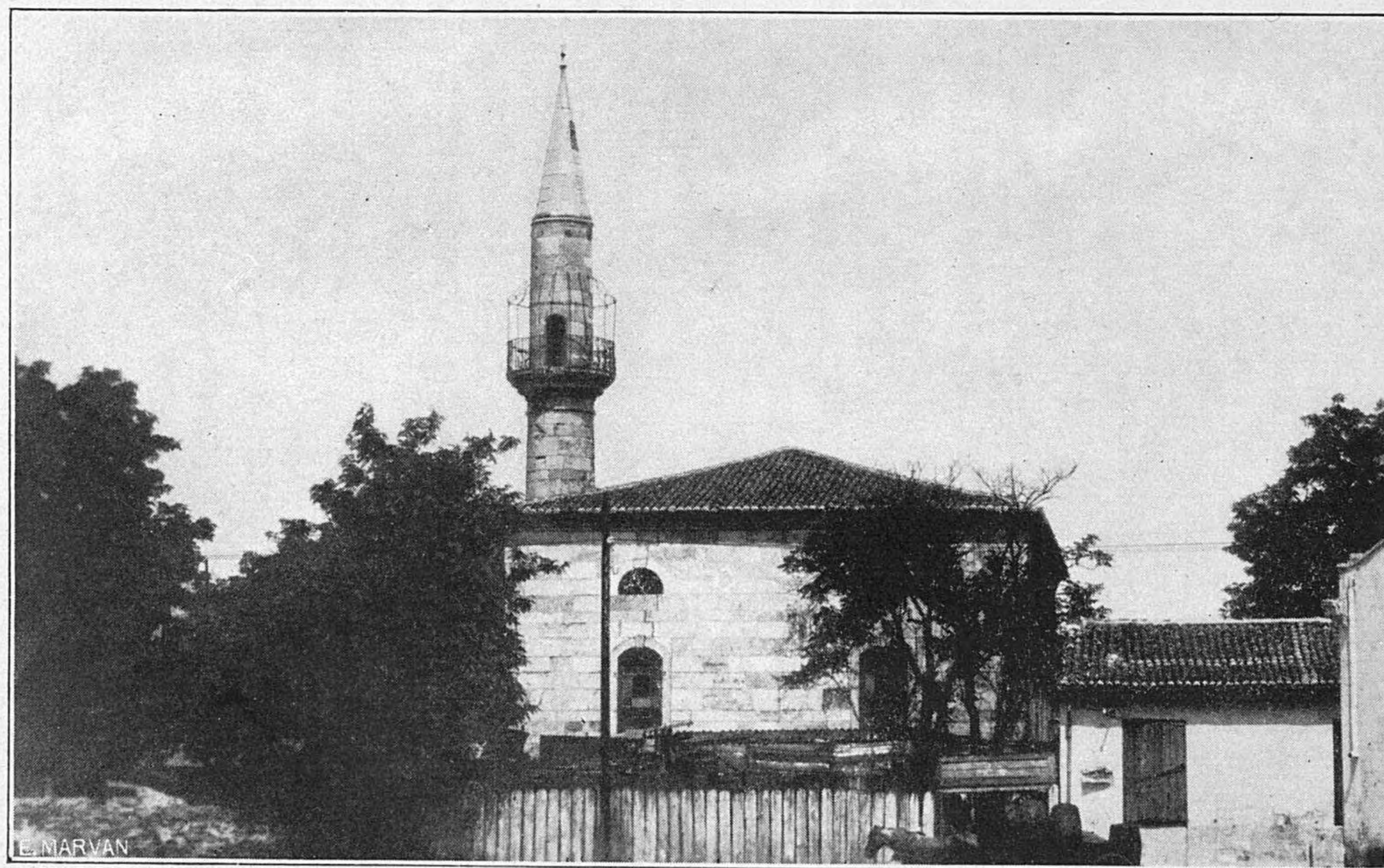
brogia numai contenesec, până în a doua jumătate a veacului trecut. Ei au format în Constanța așa numită mahalaua tătărăscă spre Nord de șanțul înconjurător al orașului, pe unde i-am găsit noi, în 1878. (In XXVI, III și IV passim. XXX passim. XXXII p. 47 și urm. Un studiu amănunțit de *Al. Arbore*. Mișcări de populații în Basarabia sudică și Dobrochia. Analele Dobrochiei. 1929).

*

§ 13. In a doua jumătate a secolului XIX-lea, Constanța se întindea numai până la bastioanele și curtilele întărite dintre Biserica grecească, Poșta și Palatul Prefecturii. Administrația orașului era încredințată unui caimacan — zice K. F. Peters (XLVIII). Reședința (conacul, singura clădire publică) era pe locul ocupat de liceul vechiu. Intre conac și port se afla cartierul ovejesc; iar pe coasta opusă (Cialâk-Mahale), cartierul armenesc, unde se găsește și astăzi. Intre ele, terenuri virane. Giamia „Azizia“ (Fig. 14) a fost construită în 1862. Cartierul grecesc, pe unde e biserica și școala greacă.

Piața municipiului exista și pe atunci; dar era cu mult mai mică. In coasta primăriei (spre N.) erau magazii de cereale — despre care vorbește Ewlia-Celebi, și pe care eu le identific cu vechile magazine genoveze. In ele se păstrau cerealele dijmuite, până se trimeteau la Constantinopol. Dela aceste magazine cobora spre port (care se întindea până în fundul golfului, pe unde sunt acum atelierele căilor ferate) drumul de acces, pe o râpă care se începea din piața Independenței (Ovidiu).

Spre Sud de piața municipiului, partea peninsulară se împărțea între cartierul negustoresc, cu magazine pentru cereale (spre partea portului, până la Catedrală și Hotel Metropol); iar în partea sud-estică era cartierul turcesc, în care mai locuiau și Bulgarii și câteva familii românești (pe unde se află biserica bulgară). Pe locul catedralei era un cimitir vechiu turcesc, cu mult mai întins. Giamia de jos „Mahmudia“ a fost reclădită în anul 1822, în locul alteia vechi.

GIAMIA «AZIZIA»
din
CONSTANȚA

Planșe și tipar E. Marvan

Partea peninsulară — corespunzătoare oraşului vechiu — nu avea acum 70-80 de ani regularitatea de azi. Străzile erau strâmte și cofite. Curțile mari și despărțite între ele prin ziduri de piatră, fără nici o legătură trainică, comunicau între ele prin porți. Casele erau întoarse cu spatele spre stradă. Despre luminat, pavaj sau pază, nici nu poate fi vorba. Țărnul mării (actualul bulevard Elisaveta) era locul de întâlnire al turcoaicelor (mai ales Vinerea), care se plimbau nesupărate de ochii râvnitori și pătimași.

*

§ 14. Constanța era un neînsemnat sătuc turcesc, când în 1857 o companie engleză (Danube and Black Sea railway Co. Limited) condusă de Trevor Barclay, obține dela guvernul otoman întreprinderea construcției și exploatării portului și a liniei ferate Cernavoda-Constanța. Barclay numește Constanța „o mică adunătură de colibe mizerabile de lut, cu minaretul unei moschei (de sigur cea de vale) tâșnind din mijloc. (XXVII. IV. 127).

În primăvara anului 1858, odată cu începerea lucrărilor, orașul se înviorează, renăscu ca prin farmec. După 10 ani era de nerecunoscut.

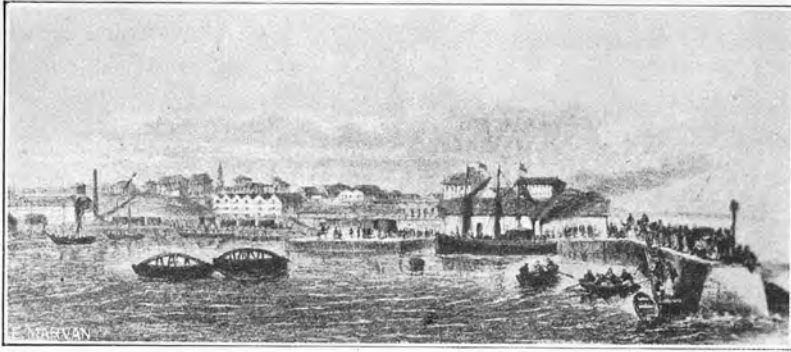
Pe stânca din colțul S. E., compania ridică (1860) un far (este farul vechiu), pentru orientarea vapoarelor, noaptea. Se repară, se mărește și se adâncește vechiul port genovez, totuși rada rămâne deschisă vânturilor de S. E.; iar intrarea nesigură. Se construiește un atelier al căilor ferate, pentru reparatul mașinilor și al vagoanelor; de asemeni și magazine de piatră pentru cereale. La țărmul mării (în fundul golfului) se înființează sus pe coastă, un cartier nou, unde Englezii construiesc 400 clădiri în piatră — unele din ele destul de elegante — pentru locuința funcționarilor și pentru birourile administrației (este clădirea de acum a Comandamentului Diviziei IX-a). Apoi gara, destul de încăpătoare pentru trebuințele de atunci. (Este tot cea de azi). Tot șirul de case clădite de Englezi în fața gării, a fost dărâmat în Iulie 1930. Se va face aci un squar.

Se remediă lipsa apei de băut, prin vagoane cisterne, care o aduceau dela Murfatlar. Constanța începe a fi iluminată (23 lămpi cu petrol) prin întreținere. Englezii puseră capăt jafurilor săvârșite de Cerchezi, prin organizarea unui serviciu de pază și de poliție a orașului. În curând populația crescă la 6000 locuitori, împărțiți în 5 cartiere pe naționalități. (Englezesc, oveiesc, grecesc, armenesc și turcesc, unde mai locuiau bulgarii și românii).

Spre Nord de încingătoarea fortificată — care începuse să se dărâme, iar șianțul să se astupe — locuiau Tătarii Nogai (mahalaua tătarească).

§ 15. Cu puțin înaintea războiului nostru pentru independență, Constanța este descrisă de E. Isambert, membru al societății de geografie din Paris. El o vizitase prin 1872. Kustendjé, situată pe un promontoriu al Mării Negre, țăr murit de stânci drepte de 100 picioare, e un orașel de 3-4000 locuitori, dintre care vre-o mie Greci mici comercianți. Kustendjé este reședința unei cazale (plasă) care ține de sandjacul Varnei. Portul său, vizitat de câteva corăbii care încarcă grâu și lână pentru Constantinopol este un golf deschis foarte puțin adânc și expus vânturilor destul de periculoase, mai ales că orașelul e lipsit cu desăvârșire de cele necesare unui bun confort.

În schimb însă e plin de ruini ale antichității. În nici o parte, din toată regiunea vecină Dunării nu sunt resturi mai importante. Străzile sunt pline de bucăți cu inscripțiuni, coloane și sculpturi. Toate casele turcești, ruinate azi, au fost clădite din bucăți împrăștiate ale edificiilor vechi. Vezi ici o friză greacă ce servește de temelie unui zid roman; mai încolo cărămizi romane servesc de trepte scărilor unei case turcești; iar pedestalul vre-unui Împărat — poate — stă ascuns pe piața publică (meidan) între bălării sălbatece. Mai departe o adăpătoare de vite e săpată într'un bloc de piatră, din care se mai păstrează câteva inscripțiuni mutilate.

PORTUL ȘI ORAȘUL CONSTANȚA ÎN 1877
(După Koenen, în „Illustrierte Zeitung“ 1877 p. 154)

DISTRUGEREA UNEI GIAMII, LĂNGĂ CONSTANȚA, DE BULGARI
(După Koenen, în «Illustrierte Zeitung» 1877 p. 164)

Plase și tipar E. Marvan

Împrejurul oraşului pământul e plin de resturi antice împrăştiate. Urmărind zidul înconjurător se vede la începutul unei râpi, chiar pe malul Mării, urmele unei construcţiuni gigantice, pe care le poţi recunoaşte uşor a fi fost un zid vechiu. Foarte aproape de aci sub un tumulus, două mici coloane de granit verde stau trântite pe pământ, la o mică depărtare una de alta, în mijlocul unor măreţe blocuri de marmoră.

Aceste diferite urme stabilesc neîndoios existenţa unui oraş vechiu considerabil pe locul actualei Küstendjé. Deci acest oraş nu e altul decât anticul Tomis, metropola Pontului, dintre Istropolis şi Callatis. Şi aceasta se deduce din inscripţiile găsite şi aduse în Franţa de inginerul L. Lalanne şi de intendentul Blondeau. Ele sunt în număr de zece şi au fost descifrate de Leon Regnier, care identifică actuala Küstendjé cu anticul Tomis. Oraşul poartă încă şi acum numele de Constandza, afară de cel turcesc, îşi încheie Isambert articolul său luat în mare parte după Camille Allard. (Bul. Soc. Geogr. fr. 1873).

*

§ 16. În campania din 1877 a operat prin Dobrogea corpul XIV-lea rusesc (General Zimmermann), care trece Dunărea în faţa Galaţilor şi ocupă pintelile Bugeacului (noaptea 21—22 Iunie).

Afară de o mică rezistenţă, pe care Turcii o opuseră aci, numai luptară altundeva, ci se retrag înapoia „Valurilor lui Traian“, pe care le părăsesc la apropierea Ruşilor.

Dela Medgidia, fu îndreptată o coloană pentru ocuparea Constanţii, în dimineaţa de 15 Iulie. Ea se compunea din Regimentul 29 al Cazacilor de Don, cu bateria 4-a de Don, sub comanda Colonelului-adjutant Conte Orlof Denisof. (Fig. 15).

Apărătorii şi populaţia turcească din oraş s'au imbarcat în noaptea de 13-14 Iulie pentru Constantinopol; așa că Ruşii n'au găsit decât pe Bulgari, care predară, după ce prădaseră oraşul. Celelalte naţionalităţi erau sub protecţia consulului englez, care

a pus pază strașnică. Un vas de război englez venise dela Sulina pentru ocrotirea orașului.

După deprinderea lor sălbatecă, Bulgarii au dărâmat casele turcești. (Fig. 16). În partea peninsulară erau numai ruine, pe care ei le-au mai desăvârșit în timpul administrației rusești. (X. pag. 37 și 44).

Peste vechia stăpânire a lui Mircea din 1393, se așterne la 23 Noembrie 1878¹⁾, noua stăpânire românească, de sub domnia Prințului Carol I.

Trupele care au ocupat orașul, pentru a înlocui pe cele rusești, au fost Batalionul IV Vânători și o baterie din Regimentul 1 Artilerie; iar puțin mai în urmă (1 Decembrie 1878) a mai venit din Tulcea (unde era Comandamentul Diviziei active), un escadron și Stat majorul Regimentului 2 Roșiori.

*

§ 17. *Starea economică a Constanței în ajunul războiului din 1877* este arătată în opusculul cu caracter informativ mai mult economic al Baronului Willem d'Hogguer, numit „Renseignements sur la Dobrodja“, apărut în Februarie 1879.

Constanța (Kustendjé) — spune autorul — avea atunci o populație foarte eterogenă de aproape 4000 suflete. Grecii (care se ocupau exclusiv cu comerțul) predomină, apoi vin Tătarii, Bulgarii, Românii etc.

Portul e făcut de Englezi și lasă mult de dorit; mai ales digul apărător construit cu economie este slab și supus stricăciunii valurilor. Este prea mic și puțin adânc (17-18 picioare), așa că vasele mari nu pot încărca la cheu și sunt silite a-și complecta încărcătura în radă expunându-se vânturilor. Mai adeseori vasele și-au căutat adăpost la Caliacra, de unde au revenit, și aceasta este în paguba comerțului. Magaziile de cereale nu erau îndestulătoare în anii cu recoltă bună.

Comerțul orașului nu se poate stabili exact, din lipsa arhivelor luate de guvernul turcesc. Se importau

1) În amintirea acestei zile s'a numit „piața 23 Noembrie“, locul ocupat acum de clădirea oficiului poștal.

articole de consumație locală, ca: bumbacuri (Anglia), încălțăminte și hăinărie (Austria), fierărie (Anglia și Austria), coloniale, vinuri și spirtoase (Constantinopol), lumânări, făinuri și în fine petrol (America).

Ca export pe lângă cereale în destul de mare cantitate, s'a mai trimis (1876) la Constantinopol și Viena 18.000 miei (a 5 fr. pe loc), 30.000 berbeci (12-14 fr.), 300.000 ocale lână țigaie ($1\frac{1}{2}$ -2 fr.), 7000 piei de berbeci și miei, la Viena (3 fr. perechia) și în sfârșit 250.000 ocale brânză (0.60-1 fr.). Companiile Messageries Maritimes, Lloyd și Florio făceau foarte bune afaceri de comerț.

Cele mai multe cereale se trimeteau în Anglia, apoi în Turcia și Grecia. Din totalul de 676.520 H. l. exportate în 1875, aproape jumătate au fost trimese în Anglia (311.605 H. l.).

În anul următor s'a încărcat la Constanța aproape $2\frac{1}{2}$ milioane H. l. cereale, din care 1.540.943 H. l. au luat drumul Angliei. Turcia, Grecia și Italia veniau în urma ei și apoi Belgia, Danemarca și Austria.

Grâul ocupa locul întâi la export; urmau apoi orzul și porumbul.

În 1877 nu s'a exportat decât până la sfârșitul lui Mai, când a început războiul. Tot Anglia ocupă locul întâi urmată de Turcia.

*

§ 18. *Personalul sanitar al orașului.* Pentru a termina cu Constanța turcească să pomenim ceva și de personalul sanitar.

Orașul era prea mic și prea neînsemnat, ca Turcii să se fi gândit — în a doua jumătate a veacului al XIX-lea (mai 'nainte, nici atât) — a trimete aci vre-un medic, de care de altfel aveau foarte puțini în coprintul Imperiului.

Din bătrâni se pomenește de Papasaul, român macedonean, care ar fi îndeplinit oficiul de medic al carantinei (mai ales după flagelul holerii din 1854). Aceasta se întâmpla prin 1856-60. Mai 'nainte, nu s'au pomenit medici în Constanța.

Dar Compania engleză a drumului de fier își avea (1857) medicul ei, Colen, care avea și o farmacie. Era instalat în casele din curtea Diviziei (spre Str. Vârnăv).

În locul lui Colen, prin 1860 vine dela Sulina Bolton Irwin. El fusese agent sanitar pe staționarul Cokatrice. Era mai mult practicant; dar în urmă își apropiase meseria, prin multul citit al cărților și revistelor medicale. Și Bolton avea la el (casele c. f. lângă paserelă) farmacie; apoi a deschis una proprie (actuala farmacie „Engleză”) și s'a stabilit aci.

Ceva mai în urmă (1862-65) vin medicii greci Kefala (tatăl și fiul). Fiul a murit în 1868 (înmormântat în curtea bisericii elene). Bătrânul avea și farmacie (actuala „Miga”).

Și italianul Lorenzoni, revoluționar, tot prin 1865 a venit în Constanța în serviciul Companiei. El și-a clădit o casă cu un mic spital (clădirea există și acum, pe stradela Engleză, în spatele Liceului vechiu). A stat în Constanța până după războiul franco-german și s'a repatriat.

După trei ani vine medicul Valindas. El avea și farmacie (actuala Stăncescu). Și în fine pe la 1871, doctorul Cecilianopol se stabilește și el în Constanța, unde deschide și o farmacie (actuala Ciupercescu).

Toată această lume subțire, amestecătură, își avea cercul ei întemeiat de Englezi. Ei au construit clădirea aflătoare, până mai acum vre-o 30 ani, pe scărișica ce coboară la casa căpitanului de port. Aci se dădeau baluri. Era localul de petrecere al acestei societăți împeștritate.

CAPITOLUL IV

Stăpânirea românească.

§ 1. Inceputurile stăpânirii noastre în Dobrogia au fost foarte nesigure și timide, din cauza părerilor greșite, pe care le-au împrăștiat oamenii noștri politici de pe atunci, care nu cunoșteau nici starea provinciei noastre și nici foloasele, pe care le vom putea trage, în viitor din țărmul Mării și din portul ei principal, Constanța.

Un singur om în țara asta ținea, ca să avem un port la Mare, era Regele Carol Înțeleptul. Chiar din primul an al domniei sale, pe când n'aveam țărm de Mare, el a vroit să atragă Marea în Țara lui și proiectase (1867) să înființeze un port artificial la Gi-brieni — spre Nord de Vâlcov. (*Desjardins*. *Projet de canalisation du Bas-Danube*, și *D. Sturza*. *Lucrările C. E. D. dela gurile Dunării*. *An. Acad. Rom.* vol. 35 (1912—13 pag. 204).

În ședința Senatului din 28 Septembrie 1878, D. Sturdza se opune din răspuțeri la anexarea Dobro-giei. El e în special în contra portului Constanța.

„Ce vor deveni Galații și Brăila, când vom face port la Küstendje și drum de fier, care conduce direct acolo mărfurile indigene și streine? Este drept, ca domnia-voastră să ruinați două porturi, cele mai importante ale Țării, *pentru ca să faceți un port într'un teritoriu, pe care nu știți cât timp avem să-l menținem?*

Petre Carp în aceiași memorabilă ședință vor-bește pe șleau: „*Nu vrem portul Constanța, căci e contrar intereselor și nevoilor reale ale României.*

Din toate aceste puncte de vedere... eu sunt contra luării Dobrogiei“.

Pe temeiul părerilor acestor doi oameni politici, s'a dus prin presă o campanie extrem de violentă împotriva alipirii Dobrogiei, tot de persoane oficiale, care nici habar n'aveau de drepturile noastre „ab antiquo“ asupra ei, nici asupra stării provinciei noastre dintre Dunăre și Mare.

Un deputat, Locusteanu, a tipărit pe atunci o broșură, în care — din neștiință — numește Dobrogia: „o țară mlăștinoasă în partea de jos (!), fără apă, în partea de sus (!), insalubră, incultă, costisitoare, impracticabilă, locuită de păstori, de nomazi și de tâlhari — după cele ce ne spun scriitorii iluștri și organele oficioase — aceasta e Dobrogia. Partizani ai anexiunii, iată-vă achizițiunea! Nu vă felicităm și poporul nu vă va binecuvânta“ (C. C. Giurescu. Din istoria nouă a Dobrogiei. În „Dobrogia“ Patru conferințe ale Universității libere p. 66-7).

„Unii din oamenii noștri politici au mers cu ignoranța până acolo, în cât au comis infamia de a blestema pe cei ce vor trece pe malul drept al Dunării“ (S. Mehedinți. Analele politice I. p. 68).

Un bici în mâna Bulgarilor; cu sfârcul ni-a plesnit drept în față, de ni-a crăpat obrazul în 1918 — zice scriitorul acestor rânduri. (Vezi: Temoignages roumains sur la Dobroudja).

Pe veci neuitatul Rege, Carol Înțeleptul, cu puterea lui de pătrundere asupra viitorului Constanții, ia măsuri grabnice ca să lege — printr'o cale ferată cea mai scurtă — Capitala Țării, cu Fetești (1886); iar în toamna anului 1890 se și încep lucrările podului de peste Dunăre, care să lege Dobrogia cu Țara-Mamă. Podul s'a terminat la 14 Septembrie 1895.

Chiar din primul an al stăpânirii noastre, Soveranul vine, într'o Joi 18 Octombrie 1879, în Constanța, unde șeade trei zile, ca să cerceteze amănunțit, cu ochii săi limpede-văzători, oportunitatea dezvoltării portului, care avea să joace un rol economic așa de însemnat în viitorul Țării noastre. Casa în care a

fost găzduit Prințul, era a lui Niculae Macri. A fost înlocuită de C. Pariano printr'o clădire nouă, care acum e ocupată de Serviciul Maritim Român.

Legătura Dobrogiei, prin Podul „Regele Carol I“ e un factor hotărîtor în acești 50 de ani de viață românească ai orașului nostru. Această viață se împarte în două :

A. Stadiul ei de adormire (1879-1895 inclusiv)

B. Renașterea { a. Trezirea (1896—1905)
b. Dezvoltarea (1906—1916)
c. Constanța de după război.
Municipiul (1916—1928).

*

§ 2. A. Stadiul de adormire (1879—1895).

În acești 17 ani, Constanța a rămas tot cu înfățișarea ei turcească. Cu foarte puțin s'a întins în partea continentală, dintre poștă și Grand-Hôtel (mahalaua tătărăscă), prin clădiri mici și răzlețe.

Recensământul ce s'a făcut la începutul anului 1879, a dat o numărătoare de 4.530 suflete, în care s'au socotit armata și funcționarii. Scăzându-se, rămâne o populație locală de 3.000. (X. 40).

Tot atunci s'a dat și numirile străzilor, 49 la număr, cu 569 case, mai mult niște cocioabe. Numai clădirile în piatră ale lui Aleon (în coasta de S. a liceului vechi) meritau numirea de case.

Primăria s'a instalat la început în niște clădiri pe str. Tomis, alături de arestul preventiv, din fața conacului. Apoi s'a mutat în case cu chirie. În 1896, Primăria și-a construit local propriu; dar fiind neîncăpător, a fost vândut puțin mai în urmă Direcțiunii Poștelor, pentru oficiul telegrafic, care-l ocupă și azi.

Poșta și telegraful — au funcționat și pe timpul administrației rusești, luate dela Turci — erau instalate într'o clădire, de pe la începutul străzii Mircea No. 11 (casa există).

Iluminatul orașului se făcea cu 46 lămpi cu petrol; s'au mai adăugat în urmă alte treizeci. În 1896, erau 359 lămpi cu petrol. Iluminatul era dat în întreprindere.

Serviciile de incendiu, de curățenie și de salubritate erau reduse la trei căruțe cu trei cai; în 1896, pompierii erau organizați (15 oameni, 26 cai, 4 pompe și 13 sacale). Nici vorbă nu poate fi de pavaj sau canalizare.

Paza orașului era încredințată la 11 sergenți de noapte, nici unul de zi. În 1896, erau 56 sergenți, cu un comandant.

Piața alimentelor se rezuma la 8 băraci de scânduri, pe locul ocupat azi de hala „Unirea” și coprindea străzile: bulgară, germană și brașoveni, desființate prin clădirea halei. Pe locul Primăriei erau 5-6 băraci cu zarzavat și fructe.

Comuna avea un spital, într-o casă închiriată; dar era lipsit de toate cele necesare. Nu putea îngriji, decât șapte bolnavi. În 1893, s'a construit pentru spital un local propriu (pe strada Carol, în spațiile școlii normale de băeți).

A fost dărâmat — de ce s'o fi construit și mai ales de ce s'o fi dărâmat? Nu pricep. — În 1908 s'a construit cel actual.

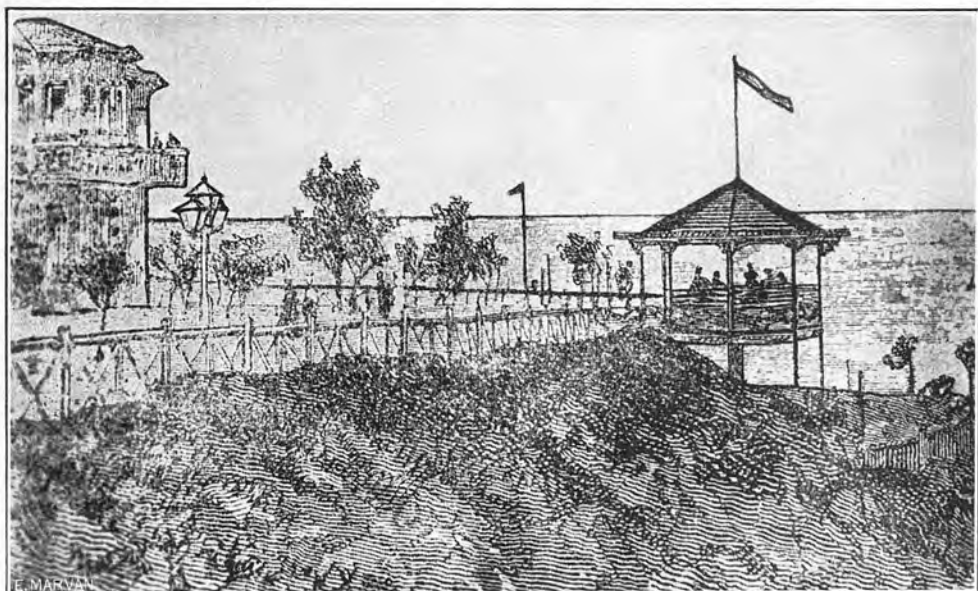
Locuitorii orașului nostru beau tot apa, pe care o băuse și Ovidiu, pe timpul exilului lui la Tomis. Fiecare casă își avea fântâna ei în curte. Dar apa era sălcie și se întrebuița mai mult la gospodărie. Pentru apa de băut, 80 sacagii o aduceau din „fântânile” dela Palaz (unde fusese lagărul franțuzesc în 1854). Ele au fost clădite de pe vremea Turcilor.

Primul gând al nostru a fost, ca să clădim un lăcaș de închinare către Cel Atot Puternic. Și, cu cheltuiala Statului, s'a ridicat în 1884 Catedrala (cu hramul Sf. Apostoli Petru și Pavel). A fost târnosită în 1895.

Comunitatea greacă își avea biserica ei, clădită între 1864-7. Armenii și-au clădit biserica lor în 1880. Catolicii își aveau mica lor capelă din 1872.

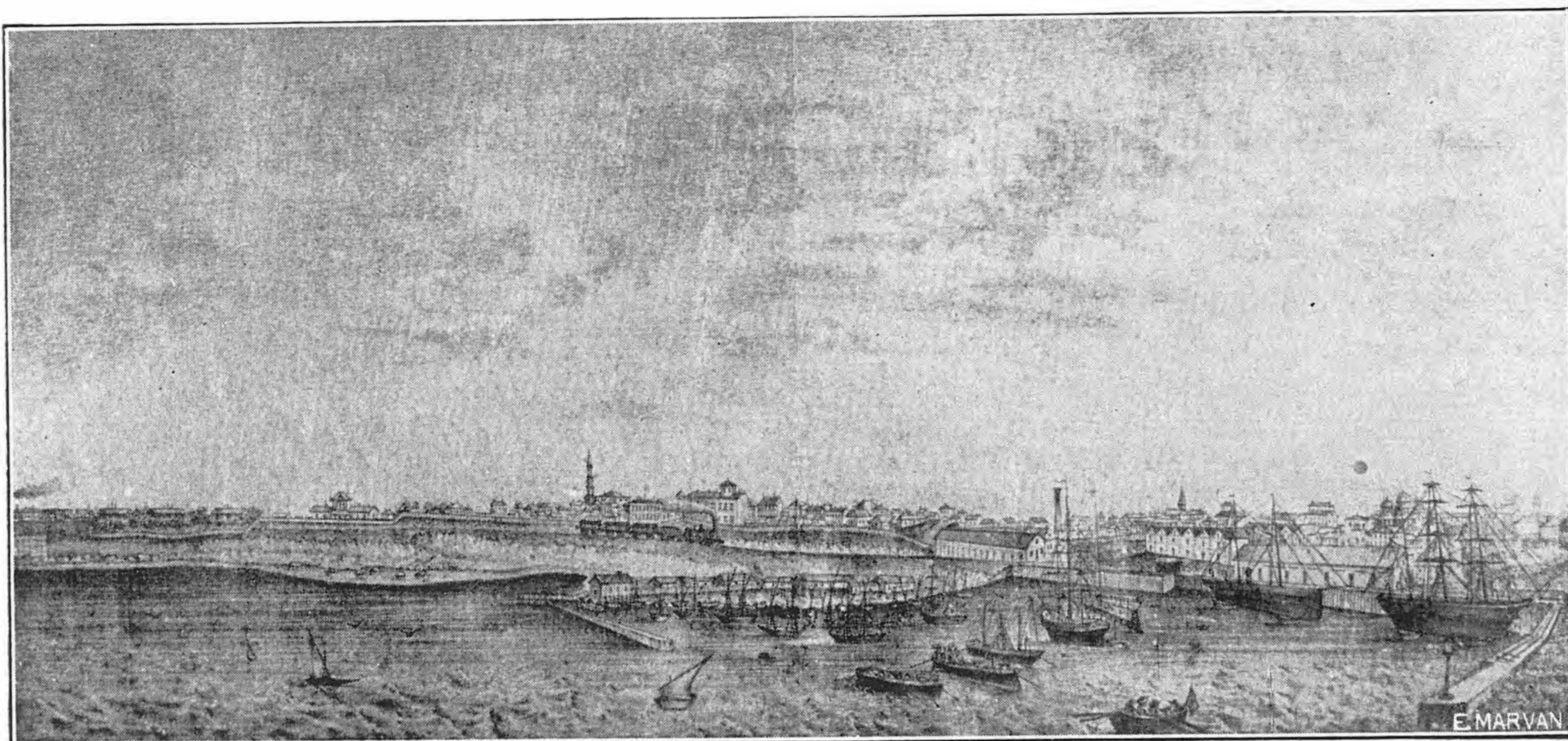
Prefectul Remus Opran a luat inițiativa, ca să se strângă fonduri, pentru ridicarea unei statui poetului Ovidiu. A fost ridicată în 1887.

Inceputurile culturale au fost slabe. S'a înființat o școală normală, care a funcționat din 1893 până în 1896. A fost mutată la Câmpulung.

BULEVARDUL ȘI CAZINOUL
DIN
CONSTANȚA, ÎN 1880

Planșe și tipar E. Marvan

CONSTANȚA ÎN 1883

Planșe și tipar E. Marvan

Erau două școli primare (una de băieți și alta de fete). S'a clădit pe locul unui fost cimitir turcesc „Școala primară mixtă Principele Ferdinand și Prințesa Maria“ prin anul 1893. În urmă s'au mai înființat alte două (cu localuri închiriate).

Pe țărmul Mării, între farul vechiu și Catedrală s'a deschis (1879) „bulevardul Regina Elisaveta“, (Fig. 17).

Sala de cură a fost mai întâi (1880) lângă farul vechiu (era o casă în paiantă, șubredă; apoi, în 1892, s'a construit — în fața Băncii Naționale de azi — un alt local, în paiantă și pe piloți de lemn, pe bulevardul Elisabeta, care țărmurea marea.

Ca clădiri particulare: Hotel Carol I, construit de o societate engleză în 1882 și a costat un milion și jumătate lei (X 38). Acum aci se află „Cercul militar Regele Carol I“.

Lângă el, palatul construit de Gr. Sturza (1884), a fost dărâmat prin 1920-21; iar în față, localul Băncii Naționale, aflător și azi (cel vechiu).

Am moștenit dela Turci două hoteluri: Danubiu (azi Metropol), unde a fost găzduit Domnitorul Cuza în Mai 1864, când a trecut spre Constantinopol și alătura hotel Bizanț (s'a înlocuit). (Fig. 18 și 19).

*

Dau ca curiozitate primul buget al orașului nostru, pentru anul 1879.

Personal	22.500 lei
Iluminat	5.800 ”
Siguranță	37.240 ”
Incendiu	3.960 ”
Serviciul tehnic	1.200 ”
Serviciul sanitar	15.300 ”
Infrumusețarea	40.000 ”
Starea civilă	1.500 ”
Instrucția publică	2.000 ”
Cheltuieli extraord.	1.620 ”

Total . 131.120 lei

*

§ 3. B. *Renașterea.*

a. *Trezirea.*

Orașul nostru se sălbătăcise cu totul în cele 12 veacuri de vitregia vremurilor, cu încălcări, prădăciuni, distrugeri și nenorociri, ce i-au venit pe cap și care s'au ținut lanț dela ocuparea lui de Bulgari.

În viața românească chiar, podul de peste Dunăre cheamă Constanța la o viață nouă. Și totuși n'ar fi trebuit ca după o somnolență de 17 ani, desmeticirea să mai țină alți zece (dela începutul anului 1896, până la sfârșitul lui 1905).

Cu greu s'au dumirit neîncrezătorii; iar glasul bârfitorilor a amuțit la voința nestrămutată a Regelui Carol Înțeleptul. De acum funcționarul numai lua drept o pedeapsă mutarea lui în Dobrovia și nici militarul nu se mai credea în exil.

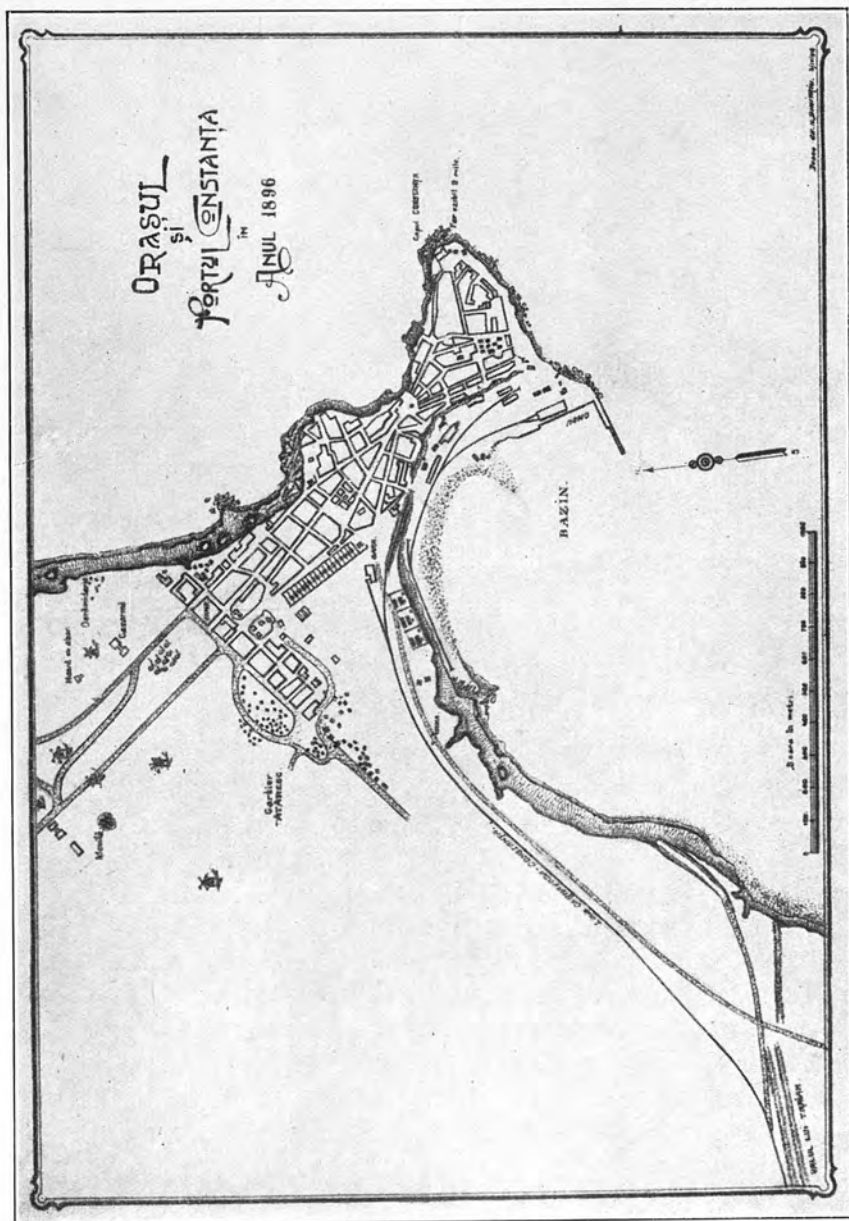
Este adevărat, că lipsa de locuințe făcea viața orășenilor, dacă nu imposibilă, dar de sigur destul de grea. Constanța începe să fie vizitată, dintr'un an într'altul, din ce în ce mai mult, în timpul verii.

Deși ea începe să se întindă spre Nord — peste necropola orașului Tomi — dar casele erau mici și răzlețite pe străzi de curând înființate, nepavate și aproape fără lumină. Tot colțul dintre strada Carol și coasta de răsărit a Mării, a fost ocupat de cazărmi, care aveau în spatele lor mahalaua tătărească. În față, câmp, pe care se învârteau în voie 3-4 mori de vânt. (Fig. 20).

Populația a crescut foarte repede. De unde la începutul anului 1896, erau 10.419 suflete; adică:

Români	2.519
Greci	2.416
Musulmani	2.202
Bulgari	1.060
Ovrei	855
Armeni	559
Nemți	512
Italieni	109
Francezi	51
Englezi	45
Ruși și alte nații	47

Total . . 10.419 (din care

Planșe și tipar E. Marvan

24% Români), în 1900, țifra populației era de 12.725 suflete; iar la sfârșitul anului 1905 de 15.777, adică:

Români	9.165 (pr. 58%)
Greci	2.327
Musulmani	1.315
Bulgari	831
Ovrei	812
Armeni	601
Nemți	309
Italieni	217
Francezi	95
Englezi și alte nații	105
Total	15.777

Clădiri la începutul anului 1896 au fost în număr de 1.378. (Tabela în pag. următoare).

*

În intervalul acestor 10 ani nu s'au clădit decât 199 case. Din acestea, cele mai multe în partea continentală, unde începuse să se înființeze cartierul nou. Se vindeau locuri ieftine și în rate mici. S'au schimbat numirile străzilor.

Clădiri la sfârșitul anului 1905. (Tabela pag. 81).

*

Cestiunea *iluminatului* a mers foarte greu. Începutul iluminatului electric s'a făcut în 1897, cu 12 lămpi, pe bulev. Elisaveta și pe piața Independenței. Numărul lor s'a mărit la 20 și mai târziu la 40 becuri.

În anul 1904, Constanța era iluminată astfel: în partea de jos, până la gară, becuri electrice; iar pentru restul orașului se întrebuițau lămpi reflectoare, care ardeau cu ulei mineral dens și lămpi cu gaz lichid.

Numai vorbesc despre încercările făcute cu lămpile sistem Washington, care au dat rezultate slabe.

Cu toate sumele ce s'au cheltuit cu proiectele și studiile privitoare la *alimentarea orașului cu apă* nu s'a putut ajunge nici măcar la un început de soluționarea acestei importante cestiuni. Nici că se putea: zece primari în zece ani! Tot sacagiii — ajutați acum

STRĂZI (Numirile din paranteză sunt nouă)	CASE	STRĂZI (Numirile din paranteză sunt nouă)	CASE
Agriculturii (I. Grădișteanu)	39	Justiției (Mihai Viteazul)	12
Aleon (C. A. Roseti)	7	Libertății (C. Negri)	62
Apolon (tot așa)	—	Luminei (Gen. Lahovari)	8
Aurora (D. Bolintineanu)	17	Mahomedană (G. Gr. Cant.)	27
Băii (tot așa)	3	Maior Șonțu (tot așa)	9
Basarab (tot așa)	2	10 Mai (tot așa)	—
Brașoveni (desființată)	15	Mangaliei (Ștefan cel Mare)	166
Brutus (Tache Ionescu)	12	Mării (tot așa)	4
Bulgară (desființată)	5	Marcu Aureliu (tot așa)	30
Călărași (Cristea Georgescu)	16	Mercur (tot așa)	2
Cărămidari (acum prăbușită)	26	Militară (General Manu)	32
Carol I (tot așa)	137	Mircea cel Mare (tot așa)	80
Comercială (Petru Rareș)	6	Muzelor (T. Vladimirescu)	9
Concordia (M. Cogălniceanu)	49	Neptun (desființată)	2
Cogălniceanu (Horia)	—	Orientului (stradelă. Tot așa)	—
Ceres (Al. Lahovari)	5	Ovidiu (tot așa)	18
Cuza Vodă (Eminescu)	2	Pescari (tot așa)	11
Daciei (tot așa)	12	Plevnei (fostă Vămii)	10
Decebal (tot așa)	18	Portului (tot așa)	—
Dianei (tot așa)	1	Rahovei (tot așa)	1
Diviziei (Sc. Vârnav. Intre Gară și Grand Gotel. Ca- sele numerotate pe Carol)	—	Remus Opran (fostă Farului)	16
Dorobanți (Sc. Vârnav. Dela Grand Hotel înainte)	—	Romană (D. Sturdza)	29
Dreptății (Dragoș Vodă)	4	Roșiori (tot așa)	—
Elenă (Lascar Catargiu)	13	Sabinelor (tot așa)	—
Elisabeta Bulevard (tot așa)	14	Scoalei (I. C. Brătianu)	44
Engleză (stradelă. Tot așa)	14	14 Septembrie (Țepeș Vodă)	—
Epictet (D. Cantemir)	9	Șt. cel Mare (Brâncoveanu)	3
Fructelor (Negru Vodă)	2	Tătară (Miron Costin)	38
Gării (V. Alexandri)	4	Thetis (desființată)	5
Germană (desființată)	4	Tomis (tot așa)	23
Griviței (tot așa)	12	Traian (tot așa)	33
Independenții Piață (tot așa)	16	Transilvaniei (tot așa)	—
Industriei (Mitr. Șaguna)	4	Unirii (tot așa)	14
Infanteriei (Ion Lahovari)	12	Vânători (tot așa)	9
11 Iunie (Cuza Vodă)	27	Vântului (Stradelă Tot așa).	2
Junon (St. Mihăileanu)	—	Venus (desființată)	1
Jupiter (tot așa)	2	Virgiliu (fostă Regală)	—
		Clădiri pe străzi nedenumite	67
		Total . . .	1378

Mai erau 130 magazine, 32 bordeie și 7 mori.

Străzi	Case	Străzi	Case
1 Alexandri V.	18	35 Mării	8
2 Apolon	3	36 Mercur	5
3 Băii	1	37 Mih. Cogălniceanu	46
4 Basarab (piață)	—	38 Mihai Viteazul	22
5 Basarab (stradă)	2	39 Mircea cel Mare	96
6 Bolintineanu	7	40 Miron Costin	47
7 Brâncoveanu	3	41 Mitrop. Șaguna	8
8 Brătianu I. C.	46	42 Negri C.	69
9 Cantacuzino G. Gr.	29	43 Negru Vodă	21
10 Cantemir	7	44 Orientului (stradelă)	—
11 Cărămidari (prăbușită)	10	45 Ovidiu	20
12 Carol I	138	46 Pescari	11
13 Cristea Georgescu	21	47 Petru Rareș	7
14 Cuza-Vodă	80	48 Plevna	10
15 Dacia	14	49 Portului	4
16 Decebal	24	50 Rahovei	7
17 Dianeî	7	51 Remus Opran	22
18 Dragoș-vodă	15	52 Roșeti C. A.	7
19 Elisaveta (Bulev).	12	53 Roșiori	3
20 Eminescu	5	54 Sabinelor	5
21 Engleză (stradelă)	2	55 Scarlat Vârnav (fostă str. Diviziei și Dorobanți)	27
22 Gen. Lahovari	14	56 Ștefan cel Mare	222
23 Gen. Manu	44	57 Ștefan Mihăileanu	5
24 Grivița	23	58 Șturza D. A.	30
25 Horia	2	59 Take Ionescu	22
26 Independența (Piață)	46	60 Tepeș-vodă	2
27 Ion Grădișteanu	48	61 Tomis	21
28 Ion Lahovari	56	62 Traian	23
29 Jupiter	3	63 Transilvaniei	5
30 Lahovari Alex.	13	64 Tudor Vladimirescu	7
31 Lascar Catargiu	22	65 Unirii	6
32 Maior Șonțu	9	66 Vânători	17
33 10 Mai	3	67 Vântului (stradelă)	4
34 Marcu Aureliu	35	68 Virgiliu	6
		Total	1577

de două fântâni mecanice — au furnizat constantțelor
nilor apa de băut.

*

Un neînsemnat progres s'a realizat cu *pavajul*.
Trotuarele străzilor părții peninsulare și ale câtorva
până la gară, au fost pardosite cu bazalt.

Despre *canalizare*, nici nu poate fi vorba
Serviciul de incendiu a rămas acelaș. Pompierii
 ocupau localul vechiu turcesc (acum dărâmat) din
 fața conacului (pe locul liceului vechiu).

Curățitul străzilor se făcea mai-numai în par-
 tea de jos. *Serviciul gunoaielor* aproape nu exista.
 În acești 10 ani nu s'a ridicat nici o clădire publică.

*

b. *Dezvoltarea*. Douăzeci și șapte de ani pierduți.
 Intr'un oraș în care totul era de refăcut din temelie
 și de sistematizat după un plan cu chibzuință alcă-
 tuit, de mult trebuia să i se schimbe înfățișarea lui
 orientală.

Inceputul îl face Ioan Bănescu. El este geniul
 creiator, care deschide Constanții porțile renașterii.

Bănescu era de o inteligență vie, cu vederi largi
 și concepții izvorâte din dragostea lui de neam. Cu
 ochii lui limpede văzători, Bănescu citea în viitorul
 acestui oraș.

Avea o putere de muncă dusă până la sacrifi-
 ciul vieții. Cinstit până la dezinteresare pentru el și
 pentru ai lui; ca dovadă, a refuzat un teren ce i s'a
 oferit de consiliul comunal. A murit foarte sărac (14
 Noembrie 1909) deși mânuise milioane. Monumentul
 dela cimitir este ridicat din contribuție publică.

Primăriatul lui Bănescu n'a ținut decât din Febr.
 1905 până în Aprilie 1907 (mă gândesc că Luëger a stat
 23 ani în capul administrației Vienii) și nici în acești
 doi ani pătimașii politici nu l-au lăsat să lucreze în
 tihnă. Totuși planurile lui edilitare au servit de normă
 primarilor care s'au succedat.

Urmașii l-au proslăvit. Onoare celor care măcar
 după moarte i-au recunoscut meritele. Un bust — deși
 cam pipernicit — i s'a ridicat în fața bisericii „Ador-
 mirea“, clădită prin osârdia lui. O stradă îi poartă
 numele. Dar cea mai mare cinste ce se putea face
 omului legat de școală, este mărețul local „Școala
 Ioan Bănescu“.

Nici bustul și nici clădirea nu vor supraviețui
 numelui. Pelerini întârziați veni-vor să se închine

Înainte de numele lui Bănescu. Aduceți-i, voi, fățarnicilor incaltea acum după moarte cununi de lauri, aceluia pe care l-ați încununat cu spini, cât a trăit.

*

1. Ion Bănescu era mai presus de toate, un foarte bun român. De aceea și-a început activitatea sa edilitară, prin *întemeierea unui cartier românesc*.

Concepția lui n'a putut-o realiza decât în parte, în scurtul timp al administrației sale. Ea a fost continuată și desăvârșită de urmașii lui.

Ocolind cazărmile Regim. 13 Artilerie, Constanța s'a întins până la Anadolchioi; iar către Mare, până la Tataia. Tendința dezvoltării orașului s'a schimbat — după cum era și firesc — de pe coasta de Sud (unde a lăsat loc exportului de petrol și industriei mari), către Nord spre o plajă admirabilă. O Constanța nouă, cu băi de mare. Orașul vilelor.

*

În acești aproape 11 ani (1906-1916), *populația* s'a îndoit. Românii ajunseră proporțional cei mai numeroși (65%)

Români	21.971
Greci	3.326
Musulmani	2.815
Bulgari	1.728
Ovrei	1.092
Armeni	1.002
Nemți	642
Italieni	518
Francezi	175
Englezi și alții	649
Total	33.918

*

Clădirile s'au întreit ca număr. Dau tabloul lor (Iunie 1916).

Strada	Case	Strada	Case
1 Alexandru cel bun	63	44 Decebal	62
2 Alexandru Lahovari	21	45 Diane	7
3 Apolon	14	46 Doamna Florica	38
4 11 Aprilie	33	47 Dobrogiei	89
5 Aprodul Purice	14	48 Dragoș Vodă (fund.)	6
6 Arion C. (Aleia)	—	49 Dragoș Vodă (stradă)	11
7 Astra Română	13	50 Dumbrava roșie	81
8 Atelierelor	28	51 Dumitru Sturdza	32
9 Avram Iancu	49	52 Dunării	9
10 Băii	2	53 Durostor	46
11 Bălcescu N.	11	54 Ecoului	13
12 Banatului	66	55 Elisaveta (Bulev.)	12
13 Banul Mărăcine	2	56 Eminescu	6
14 Banul Mihalcea	63	57 Engleză (fund.)	2
15 Basarab (fund.)	—	58 Eroilor	25
16 Basarab (piață)	—	59 Eternității (șosea)	18
17 Basarab (stradă)	2	60 Fericii	39
18 Basarabiei	40	61 Gen. Averescu (bul.)	—
19 Bibescu Vodă	15	62 " Cernat (fund.)	—
20 Bogdan Vodă	79	63 " Cernat (stradă)	25
21 Bolintineanu	62	64 " Lahovari	31
22 Brâncoveanu	3	65 " Manu	78
23 Brătianu I. C.	46	66 Grivița No. 1 (piață)	—
24 Bucovinei	19	67 Grivița No. 2 (piață)	3
25 Cadrilaterului	28	68 Grivița (stradă)	60
26 Călărășilor	44	69 Horia	3
27 Calomfirescu	28	70 Independ. (bul.)	53
28 Călugăreni	36	71 Independ. (piață)	10
29 Cantacuzino Gr.	29	72 Ioan Bănescu	16
30 Cantemir	5	73 Ioan Grădișteanu	79
31 Caragiale	—	74 Ion Lahovari	92
32 Cărămidari (prăbușită, cocioabe)	10	75 Ion Rațiu	79
33 Carol I (piață)	2	76 Ion Vodă	48
34 Carol I (stradă)	211	77 Jupiter	18
35 Carp (bulev.)	2	78 Laic Vodă	27
36 Cerealelor	16	79 Lascar Catargiu	23
37 Chiliei	36	80 Lucaci	40
38 Chiristigiilor	7	81 10 Mai	2
39 Cristea Georgescu	21	82 Maior Giurăscu	23
40 Cuza Vodă (fund.)	2	83 " Șonțu	9
41 Cuza Vodă (stradă)	84	84 Mangaliei (șosea)	36
42 Dacia	51	85 Marmureș	51
43 Davila	5	86 Marcu Aureliu	35
		87 Marghiloman (alea)	—

Strada	Case	Strada	Case
88 Mării	8	116 Roșiori	6
89 Mercur	27	117 Sabinelor	52
90 Mih. Cogălniceanu	51	118 Scarlat Vârnab	67
91 Mihai Viteazul	95	119 Smârdan	7
92 Mircea cel Mare	159	120 Șt. cel Mare (fund.)	5
93 Miron Costin	80	121 Șt. cel Mare (piață)	6
94 Mitr. Șaguna	48	122 Șt. cel Mare (stradă)	222
95 Moldovei	20	123 Ștefan Mihăileanu	77
96 Negri C.	69	124 Take Ionescu	60
97 Negru Vodă	21	125 Tepeș Vodă	39
98 Olteniei	35	126 Tomis	33
99 Orientului (stradelă)	10	127 Traian	46
100 Ovidiu	20	128 Transilvaniei	5
101 Păcii	11	129 Tudor Vladimirescu	59
102 Pescari	10	130 Turda	14
103 Petru Rareș	9	131 Unirii (piață)	—
104 Plevnei	10	132 Unirii (stradă)	6
105 Portului	15	133 Valea albă	82
106 Preda Buzescu	13	134 Valter Mărăcineanu	8
107 Prefecturii (fund.)	—	135 Vânători	14
108 Princ. Ileana (bul.)	19	136 Vântului (stradelă)	8
109 Princ. Maria (bul.)	38	137 Vasile Alexandri	18
110 Productelor	13	138 Vasile Boerescu	2
111 Rahovei	60	139 Vasile Conta	—
112 Regele Ferdin. (bul.)	59	140 Vasile Lupu	55
113 Regina Maria (bul.)	137	141 Virgiliu	8
114 Remus Opran	22	142 Zorilor	4
115 Roseti C. A.	7	Total . .	4766

*

2. *Băile dela Mamaia.* Pe timpul stăpânirii turcești băile de mare se făceau pe coastă în oraș, sub cerul liber și în băraci, pe la biserica grecească, în cartierul englezesc și pe coasta de S-E.

Viile ocupau terasele (taluzate de lucrările portului) de pe coastă, în fundul golfului. Erau puține la număr (până la 10 pogoane), între școalele marine și tunel.

În primele 2¹/₂ decenii ale stăpânirii noastre, s'au plantat vii pe toată coasta de miazăzi. S'au clădit mai multe vile. Tot aci se făceau și băile de mare. O linie ferată le lega cu orașul, prin haltele: Ovidiu, Thetis și Tomis, cu stația de debarcare dela vii.

Noile construcțiuni ale portului au schimbat cu desăvârșire fața lucrurilor. Pe de o parte, pentru că coasta sudică era destinată instalațiilor pentru exportul petrolului, deci și a fabricilor ce se vor înființa în viitor în cartierul industrial; iar pe de alta, pentru că direcția curenților mării modificându-se, a distrus mica plajă, ce se întindea în fața stabilimentului de băi dela vii. Mutarea deveni astfel o necesitate, care nu trebuia să mai întârzie.

Curentul litoral marin, care aduce aluviunile gurilor Dunării, formează la Nordul orașului o limbă de peresipuri, care desparte lacul Sūtghiol de Mare. Ea prelungește la Sud de moara Mamaia, o plajă admirabilă, lungă dela 8-10 k. și lată de 800-1000 metri. (XXIV. 28). Această plajă — poate cea mai frumoasă de pe țărmul apusan al Mării Negre — n'a scăpat ochiului cercetător al lui Bănescu, care a mutat aci, în anul 1906, băile de mare.

Tot lui Bănescu 'i se datoresc și planurile parcului băilor. Inceputurile ale lui sunt; ele au fost continuate de urmași, care au ras movila Aretük-Tepe și au acoperit — cu pământul transportat — dunele de nisip, îngăduind astfel plantarea arborilor și a florilor.

Acum băile dela Mamaia atrag și vizitatori de peste granițele noastre. Familia regală și-a construit pe dune, un castel ca din povești; iar împrejur stau grupate o mulțime de vile, care dau Mamaiei înfățișarea unei mici Ostande. O linie ferată, pe care circulă zilnic mai multe trenuri, în timpul verii, unește Constanța cu băile dela Mamaia.

*

3. *Alimentarea orașului cu apă.* Se datorește tot concepției și stăruințelor lui Bănescu.

După foarte multe analize ale apelor de prin împrejurimi, se rămâne la hotărîrea dată de Doctorul Istrate. De nicăieri, nu se poate lua apă mai bună și mai abondentă — în vederea dezvoltării orașului — ca dela Dunăre (1905).

În scopul acesta se face un împrumut de patru milioane lei. Cu direcția și cu supravegherea lucrărilor se însărcinează Inginerul Ionescu Virgiliu, care întocmise proiectul; iar executarea lucrărilor a fost luată în întreprindere de Compania generală a apelor din Liège, pentru suma de trei milioane lei (Dec. 1906).

În primăvara următoare, Bănescu pleacă din capul administrației comunale și — cu toate că contractul era încheiat — a trebuit să treacă doi ani în șicanele unui om politic de seamă ale acelor vremuri urâte, pentru ca tot Bănescu (acum consilier), în Decembrie 1908, să hotărască executarea definitivă a contractului. Din nenorocire, Bănescu moare în anul următor; iar soluționarea cestiunii apei, se mai târăgănește încă cinci ani. Prin întreruperea lucrărilor, comuna intră în conflict juridic cu Compania apelor și cu Inginerul Ionescu. El a fost înlocuit prin Charles Letourneur. O nouă pierdere de vreme. Treaba nu se urnise bine din loc și ne apucă toamna anului 1910 cu un milion de lei cheltuiți în procese, expertize, onorarii, despăgubiri și alte încurcături. Statul mai vine și el în ajutor cu 2.700.000 lei.

Lucrările păreau a se fi pus pe făgașul cel bun, sub controlul Inginerului Panait, delegatul Ministerului de Interne. Rețeaua conductelor era întinsă până în B-dul Regina Maria; așa că în primăvara anului 1914, populația aștepta distribuția apei cu o îndreptățită nerăbdare.

S'au tot târăgănit lucrurile până prin Iulie, când se constată, că lucrările dela Hinog (la Dunăre) erau așezate pe teren șubred, că parte din ele erau crăpate și, pentru a nu se strica cu desăvârșire, s'a amânat recepția pentru a fi reparate.

Cine erau inovații? Toți laolaltă. Întreprinderea, inginerii supraveghetori (Letourneur și Panait), care s'au făcut că nu văd. Dar mai vinovată era administrația comunală, care din neglijență sau din interes, a închis ochii și s'a mulțumit numai cu rapoartele întreprinderii.

Cu toții erau prinși în hora milioaneilor, ce se

mănuiau. Iată pentru ce Bănescu murise prea de vreme, spre nenorocirea oraşului acestuia. Cu el nu s'ar fi înfăptuit asemenea — să le zicem — nereguli.

Nouă expertize. Despre răspunderi? Ce să mai vorbim? Peste toţi şi peste toate s'a tras cu buretele uitării. Nu s'a găsit vinovatul.

S'au m'ai cârpit şi reparat instalaţiile dela Hinog şi rezervoarele dela staţia Dorobanţul. De bine, de rău, oraşul a fost alimentat cu apă, către sfârşitul anului 1914 (2000 m. c., zilnic). În stadiul acesta ni-a găsit războiul.

*

4. Înfiinţându-se cartierul românesc, numit al lui Bănescu, oraşul — *pentru iluminat* — avea nevoie de uzină proprie. Comuna a cumpărat un motor de 120 H. P., pe care l-a instalat într'un local de pe strada Sturdza; iar mai în urmă (August 1908), motorul a fost mutat în hala cea nouă din piaţa Carol, construită de antreprenorul E. Lescovar. Reţeaua fiind completă, oraşul a fost peste tot iluminat cu electricitate.

Nu trebuie uitat, că tot Bănescu (în 1905) a fost iniţiatorul înfiinţării unui tramvai electric, în Constanţa, care începuse a se dezvolta.

Proiectul iluminatului a fost alcătuit de Inginerul electrician Vasilescu-Karpen. Costul instalaţiilor complete (500.000 lei) s'a acoperit din împrumutul contractat (4 milioane) pentru aducerea apei.

Întreprinderea s'a executat de societatea Ganz din Buda-Pesta.

În partea de jos, oraşul s'a iluminat cu 198 becuri mari; iar la periferie, cu lămpi Croizat. S'au înlocuit lămpile sistem Washington din grădina „Belidie“.

Comuna a cumpărat un motor nou Diesel de 300 H. P., (Primăria Coiciu), pe care l-a instalat către sfârşitul lui Octombrie 1910.

S'a făcut încercarea de-a se da iluminatul în concesiune; dar nici la licitaţie şi nici prin bună învoială, nu s'a prezentat decât casa Ganz. Încercarea a mai fost stânjenită de o mişcare a oraşenilor, pentru formarea unei societăţi româneşti, care să-şi ia

asupra-și iluminatul orașului. Mișcarea n'a dat nici un rezultat.

Până la o concesionare, mașinele se uzaseră. Orașul se întindea. Trebuia să se mărească uzina și să se construiască o hală a mașinelor. Lucrarea s'a executat tot de casa Ganz și s'a predat în August 1912. În anii următori (1913 și 14) s'a mai adăugat un alt motor Diesel, de 300 H. P.

Dar orașul progresa vădit. Se impuneau două soluții: sau să se cumpere un motor nou, de 6-700 H. P. (deci să se mărească uzina), sau să se recurgă la uzina Portului, care avea energie de prisos (1916).

Pe la începutul anului 1916, partea de jos a orașului până la Poștă s'a iluminat cu curent luat din Port; iar partea de sus, prin curentul uzinei comunale.

5. Tot pe timpul primăriatului lui Bănescu s'a construit *Hala „Unirea“*. Pe locul ocupat de bărci, între străzi strâmte (Bulgară, Germană și Brașoveni), cu căsuțe mici și nesănătoase, s'a întemeiat prima piață a orașului. În mijlocul ei s'a clădit o hală nu tocmai încăpătoare, dar care servește și acum de minune, pentru trebuințele părții de jos a orașului.

Construcția e făcută de inginerul C. N. Vasilescu, în vara anului 1905 și a costat vre-o 130.000 lei. Interiorul e împărțit pentru pescării și pentru carne; iar afară și pe două laturi sunt șoproane pentru zarzavat și pasări. S'au executat de F. Weigel (1906, August) pentru 20.000 lei. În subsol se pot păstra peștele și carnea.

6—7. Două lucrări uriașe, care glorifică numele lui Bănescu, căci din concepția lui sunt izvorâte: *Bulevardul și Cazinoul comunal*.

a) Cu *bulevardul* s'a câștigat o bandă de teren lată de 50^m, pe 700 metri lungime. S'a consolidat țărnul și, dacă s'ar fi urmărit părerea emisă și în parte executată de Bănescu, tot țărnul de răsărit ar fi fost apărat. Pe fie-care an, se prăbușește. O stradă

întreagă — fostă Cărămidari — s'a năruit. N'au mai rămas decât vre-o 12 cocioabe, pe când acum 40 ani erau 26 clădiri mari. Și strada Mircea spre (N. de bis. greacă) va avea aceeași soartă. S'au năruit 2 clădiri mari de câte două etaje, numai în ultimii 10 ani.

Lucrările bulevardului au fost executate de întreprinderea Frangolea, Segal și Moscovici (toți Români!) și supravegiate de inginerii portului, între anii 1906-9. S'a construit mai întâi un dig solid, precedat și apărat de furia valurilor prin blocuri mari de piatră. Digul este legat cu cheul principal al portului; iar golul — dintre țarm și dig — a fost astupat cu pământul rezultat din tăierea și taluzarea malurilor din fundul golului (viile vechi turcești).

Cele două bulevarde (Regina Elisaveta și General Averescu) s'au racordat printr'un taluz ușor înclinat. O pajiște frumos plantată cu arbori (în special pini maritimi) și împodobită cu flori, dă coastii Constanței o înfățișare admirabilă, așa după cum trebuia unui oraș-port. Ea atrage privirile streinului, care vine la noi cu vaporul.

b. Cu *Cazinoul* au mers treburile mai greu, din pricina patimilor politice. Bănescu, pentru a fi în afara oricăror bănuieli de chiverniseală, a cerut Ministerului Lucrărilor publice, ca supravegherea clădirii să fie încredințată inginerilor portului. Întreprinderea a fost aceeași, ca și a bulevardului.

Călăuzit de sentimente românești, Bănescu cere ca și planurile să fie făcute de un bun cunoscător al stilului românesc „*ca să se afirme și prin artă stăpânirea noastră până la Mare*“; așa spune primarul în raportul lui. Ministrul Grădișteanu însărcinează cu facerea planului pe arhitectul Petre Antonescu. Nici că se putea o alegere mai nemerită! Artist desăvârșit, Antonescu combină din frumosul stil arhitectonic al vechilor noastre mânăstiri, un monument de artă curat românească, pentru a face fală acestui colț de pământ redevenit acum românesc.

Dar abia terminate fundațiile, și totul a trebuit schimbat. Planurile lui Antonescu au fost înlocuite

cu ale unui alt arhitect, D. Renard, care neavând cunoștința stilului românesc, le modifică și iese clădirea, fără nici un stil, după cum se vede azi.

Ministerul desgustat, s'a retras din obligațiile, pe care și le luase (Noembrie 1907) și comuna execută lucrarea singură. Cu supravegherea a fost însărcinat arhitectul Renard. Construcția cazinoului a ținut până în 1909; iar suma cu care se contractase la început, s'a dublat la 760.560 lei. Sala de concerte n'are nici o acustică.

În timpul războiului, cazinoul a fost transformat în spital, unde se aduceau răniții de pe frontul dobrogian. Și, cu toate că pe el era arborat drapelul „Crucii roșii”, Germanii l-au bombardat din aeroplane, făcând câte-va victime. O inscripție va povesti viitorimii umanitarismul teuton. Pe placă stă scris: „Acest edificiu transformat în spital, în timpul războiului 1916-18, a fost distrus de aeroplanele dușmane, în ziua de 6 Octombrie 1916, când adăpostea 400 răniți români”.

*

8. Orașul se întindea neconținut către Nord. Ii trebuia cartierului de sus *o biserică nouă*. Catedrala era prea departe. Inițiativa a fost luată de preotul N. Paveliu și realizată de Bănescu, între 10 Iulie 1906 și 1 Octombrie 1907.

Biserica are hramul „*Adormirea Maicii Domnului*” și ocupă Piața Grivița No. 1, anume destinată pentru acest sfânt lăcaș. Clădirea a fost executată de antreprenorul Cosma Dusi, după planurile arhitectului G. Mandrea, însărcinat și cu supravegherea lucrărilor. Pe lângă costul zidăriei (110.000 lei), s'au mai cheltuit încă 50.000 lei, pentru pictură, făcută de D. Marinescu în 1910-11.

*

9. *Serviciul incendiului și al salubrității*. Erau până acum o închipuire. Amândouă stăteau îngheșuite într'o clădire veche din fața liceului (Str. Traian). Subt primariatul lui Bănescu și-au luat ființă. S'au construit :

a. *Cazarma pompierilor*, pentru care era de mai nainte păstrat terenul de lângă Manutanța armatei. Clădirea s'a executat în 1908 de Vladimir Radef și a costat 40.000 lei; iar lângă ea:

b. *Două grajduri* în 1906. Au costat aproape 36.000 lei.

S'au pus bazele acestor două servicii din cele mai importante, dar neexistente. Ele s'au început sub Bănescu și s'au desăvârșit de către urmașii lui.

*

10. Și începuturile *canalizării orașului*, tot primăriatului lui Bănescu se datoresc. Au fost continuuate de cei ce au venit după el.

Lucrările s'au intensificat în 1907 de întreprinderea Inginerilor Cănanău și Pruncu, pentru suma de 600.000 lei. Cu conducerea lor, a fost însărcinat Inginerul Zahariad, directorul portului.

*

11. Tot Bănescu a luat măsuri pentru *pavarea cu asfalt și piatră cubică*. Lucrările s'au continuat pe fiecare din anii următori. Începutul, el l-a făcut. Acum orașul este în bună parte pavat, așa cum se arată amănunțit pentru fiecare stradă, în tabel.

*

12. *Clădirea liceului vechi* s'a făcut de antreprenorul E. Lescovar, între anii 1906-8, pe locul conacului ars în 1882. Era destinată pentru școală primară. Iniințându-se *liceul „Mircea cel bătrîn“*, construcția a fost vândută Ministerului Instrucției pentru suma de 200.000 lei. S'a clădit un local nou. Parte e terminat și funcționează, pe strada Mircea, în colțul S. E. al fostei grădini „Belidie“.

*

13. În 1908-9 s'a construit *spitalul comunal „Dr. Sion“*, care a costat la început 140.000 lei; dar i s'a mai adăogat în urmă pavilioane și instalațiuni nouă.

*

14. *Școala normală de băieți*, se află instalată

într'o clădire ce fusese hotărâtă pentru școala primară No. 3 de băieți. Construcția s'a făcut de antreprenorul Aristide Iacob între anii 1910-14 și a costat la început 400.000 lei. S'a mai mărit în urmă.

*

15. *Abatorul comunal* s'a statornicit definitiv la „*Târgul de vite*“, dela Anadolkioi, după încercări nereușite în piața Grivița No. 2 și pe bulevardul Regina Maria (pe la Tataia), unde se va clădi acum localul școalei normale de fete. Pentru școala normală de băieți s'au pus temeliile, la stația Palas.

*

16. *Oborul de cereale* era între 1879-1907 în piața Independenței, apoi pe locul poștii și în fine pe terenul grădinii „Belidie“. Bănescu a mutat oborul în fața Spitalului comunal; iar aci a înființat o grădină, destinată și unei colecții de antichități (morminte, pietre cu sculpturi și inscripții, etc.). Nu știu ce s'or mai fi făcut.

Terenul „Belidie“ s'a parcelat pentru construcțiuni publice. Până acum s'a clădit numai o parte a liceului. În colțul diagonal opus, s'a așezat piatra fundamentală (Oct. 1928) a unui palat cultural; iar în colțul bulev. Elisaveta, privind spre port, aceia a unui monument comemorativ al reanexării Dobrogei.

Oborul a fost mutat și din fața spitalului. Acum se află între cimitir și oraș, lângă magaziile de cereale. Terenul din fața spitalului s'a parcelat pentru clădiri.

*

17. *Cel dintâi cimitir creștin* a fost lângă Inchi-soarea militară. Apoi pe la încrucișarea străzilor Tache Ionescu cu Mihăileanu. Intre 1897-1900, a fost mutat pe locul ce ocupă azi.

*

18. *Palatul comunal* este clădit (prin desființarea străzilor Neptun și Thetis) pe vechiul drum de acces în port; de aceia fundațiile au mers până la 17^m adâncime. Lucrarea a fost dată în întreprindere

Inginerului C. N. Vasilescu și trebuia să fie terminată până în Noembrie 1912, pentru suma de 532.000 lei. Dar s'a depășit și peste termenul predării, și mai ales peste țifra costului, din cauza prea marii adâncimi a fundațiilor, a întârzierii ce s'a pus în exproprierea terenului, a furnizării prea târzie — din partea construcției portului — a pietrii și mai ales din cauza neplatei la timp a arhitectului și a deselor schimbări de devize. În August 1916, clădirea era abia acoperită.

S'a complectat după război, și în 1921, serviciile primăriei s'au mutat în noul local. Costă 2.291.300 lei.

*

19. Tot din timpul dezvoltării orașului sunt și fundațiile *Halei Carol I*, începute în 1912. S'a lucrat cu oare care întreruperi, până în 1915, când s'a părăsit. În Mai 1927, s'a reînceput lucrul și s'a desăvârșit în 1928 de antreprenorul G. Andreiescu. Costă peste cinci milioane (vezi mai jos c. 9).

*

20. Între 1906-16 s'au mai construit de Stat: *Giamia „Regele Carol I”*, care a înlocuit „*Maħmudia*”, clădită în 1822 pe temeliiile altele vechi. Inginerul Neculcea a executat lucrările în 1910. *Palatul Prefecturii Județului și Palatul Tribunalului* de pe str. Traian. Construcțiile s'au făcut între 1908-1912 de arhitectul E. Lescovar. Între ele, elegantul *Palat destinat ca reședință de vară Familiei Regale*. În timpul războiului a fost devastat de armatele năvălitoare și în urmă cumpărat de Ministerul Justiției pentru Curtea de Apel, înființată la 1914.

Arestul preventiv a fost la început în fața conacului (aflător pe locul liceului vechiu). S'a clădit un local nou și încăpător, vecin cu cazarmile Regimentului 13 Artilerie.

*

c. *Constanța de după război. Municipiul.*
(August 1916 — August 1928)

a. *Doi ani de ocupație dușmană.* După ruperea zăgazului, prin spărtura făcută în frontul dela Toprai-

sari, puhoiul năvălitorilor s'a revărsat, ca valurile unei mări furioase, asupra Dobrogiei. Constanțienilor nu li venia să creadă. Autoritățile militare primind știrea să părăsească orașul, au pus foc rezervoarelor de petrol. Cel din urmă tren a fost urmărit de proiectilele artileriei germane.

Noaptea cea de pomină a fost aceea din 21 Octombrie st. v. 1916. Limbi de foc se înălțau până la cer și nori negri de fum se așterneau ca un zăbranic asupra orașului. Pe șoseaua Tulcii un adevărat infern. În fuga ei, populația orașului apucând drumul pribegiei și al nenorocirilor se amestecase cu armata ce se retrăgea desnădăjduită.

Mai înfiorătoare a fost dimineața, când tot acest amestec fugea îngrozit cu sulita cavaleriei bulgare în coasta și sub bătaia tunului german. Răcnete și țipetele femeilor și ale copiilor măriau panica. Mulți și-au găsit moartea și așa au rămas pe câmp, neîngropați. Cât mai prețuia viața în aceste vremuri de grozăvie! Fiecare căuta să și-o scape cum putea!

Dintre cei rămași în Constanța (8-9000, foarte puțini români) s'a format o delegație, care ieșind la bariera dinspre vii, întâmpină patrulele cavaleriei bulgare și predă orașul. Era ora 12.30, în ziua de 22 Octombrie.

Inamicul a intrat pe două coloane (Str. Traian și Mangalia-Carol), care s'au întâlnit în Piața Independenței. Germanii, oameni practici, au pus stăpânire pe silozurile pline cu cereale; pe când Bulgarii (după deprinderile lor, de pe vremea lui Asparuh) se îndeletniceau cu jafurile. Pe când o parte prădau magazinele, căutând mâncare dar mai ales băutură, alții au spart și jefuit casele locuitorilor refugiați. Orori de neînchipuit, demne de poporul bulgar, s'au petrecut în primele zile ale ocupației. Germanii li-au mai domolit apucăturile sălbatece, pentru ca împreună să fure mai în urmă, dar cu formă.

O împrejurare ridicolă e demnă de povestit. Ea invederează înclinarea spre jaf a Bulgarilor. Ce vor fi cugetat ei, când au văzut statuia poetului Ovidiu,

e greu de ghicit. Intr'o noapte coboară statuia de pe soclul ei. De sigur că vroiau s'o ducă la Sofia, ca trofeu de război, și să împodobiască una din piețele capitalei regatului bulgar. Dimineața, Germanii găsesc statuia trântită la piciorul soclului și, fiindu-le rușine de isprava aliaților lor, au pus s'o ridice la locul ei. Cineva a avut fericita idee s'o fotografieze, așa cum se vede în gravură. (Fig. 21). Și bine a făcut, ca să se arate viitorimei, că furtul moaștelor Sf. Dumitru, dela Mitropolia din București, nu este o legendă, ci un fapt, care intră în obișnuința poporului bulgar.

Aș fi curios să citesc o dare de seamă bulgărească, în care să se arate câte jafuri am făcut noi, când li-am străbătut țara dela un capăt la altul? Cât a câștigat fiecare locuitor bulgar în 1913? Da. Dar noi n'am năvălit în Bulgaria ca bandiți, ci am străbătut-o ca ostași.

În timpul ocupației, convoiuri de vehicule au transportat în Bulgaria tot felul de mașini, mobile, aparate, obiecte casnice, până și biblioteci publice și particulare. Multe s'au găsit după război la Sofia.

Nu s'au mulțumit numai cu furturile. La plecare (în Decembrie 1918) au distrus cartiere întregi. Mai ales în cele mărginașe n'au rămas decât pereții.

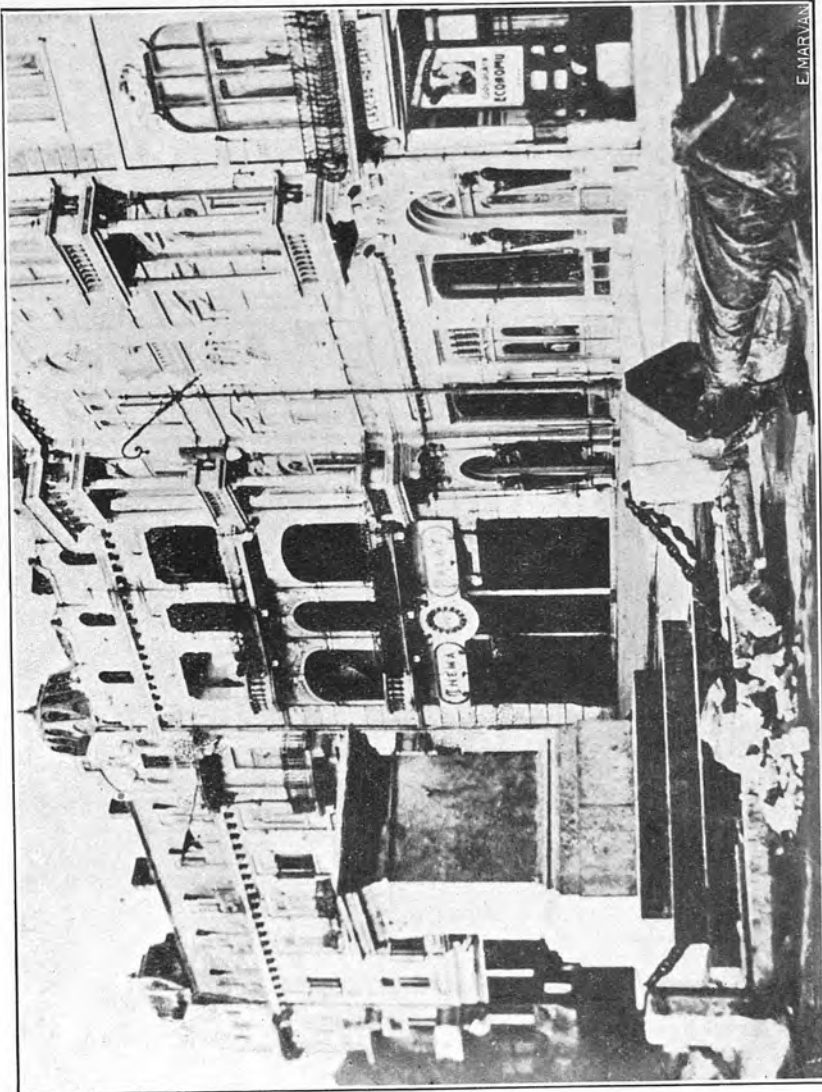
Aparatele telegrafice, uzina și instalațiile electrice, mașini și vagoane, în fine totul a suferit de vandalismul acestor sălbateci. Au furat și au dus în Bulgaria, tot ce au putut; iar ce nu, au distrus cu o vădită răutate caracteristică bulgarului.

*

b. După reinstalarea autorităților noastre, părțile distruse s'au refăcut foarte repede. Orașul s'a întins și mai repede, acum după război, pe țarmul Mării, până la Mamaia.

Spre Nord și Vest s'a legat cu Anadolkioid, Brătianu și Viile noi, cu care a format un trup, la începutul anului 1927, cu numele de *Municipiul Constanța*.

*

STATUIA LUI OVIDIU TRANTITĂ DE BULGARI în 1916

Planșe și tipar E. Marvan

Acum (August 1928) orașul numără aproape 41.000 suflete, din care 70% Români.

După felul naționalităților, sunt:

Români	28.700
Greci	3.130
Armeni	2.015
Turci și Tătari	2.003
Ovrei	1.050
Bulgari	1.037
Albanezi	460
Germani	403
Unguri	340
Ruși	325
Italieni	282
Jugoslavi	185
Austriaci	168
Polonezi	148
Cehoslovaci	125
Francezi	71
Englezi	62
Spanioli	38
Americani	23
Diferite nații	368
Total	<u>40.933</u>

S'a socotit numai populația
din vatra orașului, nu și din suburbii

Constanța are 257 străzi, a căror stare este arătată la sfârșitul lucrării. Sunt 9.463 clădiri.

*

1. *Alimentarea orașului cu apă.* Pe lângă pacoștea ocupației dușmane, care din trei motoare la Hinog, n'a lăsat decât unul, a mai venit către sfârșitul lui Ianuarie 1920, o altă nenorocire, tot așa de mare. Din cauza neglijenței personalului, a ars uzina.

Orașul s'a servit de fântânile mecanice ale particularilor și de 300 m. c. zilnic, apă luată dintr'un puț dela Murfatlar, părăsit în 1915.

S'a revenit la studiul aducerii apei — găsită acum potabilă — dela Caragea-Dermen, unde s'a clădit o uzină înzestrată cu un motor de 200 H. P.; iar cea dela Hinog s'a reparat și complectat, pentru a putea trimete zilnic la Constanța 4.500 m. c. apă.

de după război se datorește scăderii leului nostru, deci a scumpirii materialelor și a mâinii de lucru.

*
11. S'au pus pe baze temeinice două dintre serviciile cele mai importante ale comunii: militarizarea pompierilor și înzestrarea serviciului de incendiu cu tot ce-i trebuie, precum și organizarea serviciului de salubritate publică și curățenia orașului.

a). *Pompierii* au clădire încăpătoare pentru ofițerul comandant, plotonierul și trupa. Apoi grajd pentru 24 cai, baie, bucătărie, sală de mâncare și infirmerie. Pompierii au fost militarizați dela Ianuarie 1926; au ca efectiv: un ofițer, un plotonier și 47 trupă; precum și tot materialul de incendiu trebuitor, ca: cisterne, turbine, pompe de mână și cu aburi, scări, furtuni, care de unelte, etc.

b). *Salubritatea și curățenia orașului* sunt înzestrate cu personalul (213 oameni de serviciu, plus 14 meseriași cu 4 ateliere: fierărie, mecanică, lemnație și curelărie), cu animalele (70 cai și 24 boi) și cu materialul necesar unei bune funcționări. Au: o etuvă, 50 furgoane, 4 trăsuri, 2 automobile, 70 carioare pentru gunoaie, 4 perii mecanice, 5 sacale de stropit și 3 pompe de incendiu.

*
§ 4. Cincizeci ani de muncă — după douăsprezece veacuri de jafuri și distrugeri — au așternut peste ruinele orașului roman Tomis, un altul nou românesc Constanța, de zece ori mai întins și în-sutit mai măreț.

În afară de clădirile publice, casele particularilor se întrec prin stilul lor arhitectonic, prin eleganța și prin frumusețea lor, ca să dea orașului nostru o în-fățișare, pe care n'a atins-o niciodată în viața lui. Constanța năzuește a deveni cea dintâi stațiune balneară și primul port de pe țărmul Mării noastre Negre.

Nu cred să fi avut o inspirație fericită, cei care au anexat suburbiile mărginașe, la administrația orașului, care și așa era destul de întins, pentru a putea fi bine gospodărit și a merita numele de „*mărgăritarul Mării noastre Negre*“.

Numai vatra oraşului este așa de împrăștiată, încât vor trebui cheltuieli peste puterile lui de mari, ca să fie cu desăvârşire modernizat. Mahalalele n'au apă îndeajuns; nu toate străzile sunt pavate, canalizate și nici îndestul de iluminate. Ce vor zice suburbiile, care și ele au dreptul la o viață orășenească, atunci când nu li-am dat nimic, care să justifice multele impozite, la care iau parte laolaltă cu orășenii.

De un tramvai electric se simte, înainte de toate, nevoie.

Pentru o bună gospodărie, va trebui ca orașul să se răstrângă în propria lui vatră, peste care să nu treacă decât după ce va înzestra-o cu apă suficientă, cu pavaje bune, cu canale și cu lumină pretutindeni.

Apoi curățitul și întreținerea străzilor cer cheltuieli însemnate, care vor fi cu neputință de făcut, când orașul va fi prea răsfirat, după cum este acum.

Lipsește orașului nostru un plan de sistematizare, dar mai ales lipsește o baie.

Consolidarea țărmlui răsăritean — între Cercul militar „Regele Carol I” și Tataia — cere o grabnică soluționare, pentru înfrumusețarea și siguranța Constanței.

Terenul gării și clădirile din față ale funcționarilor căii ferate vor trebui transformate într'un parc modern. (S'au început lucrările în Iulie 1930, pentru acestea din urmă). Gara să fie mutată afară din oraș.

Cu locurile virane, care ocupă întinderi însemnate în interiorul orașului, să se procedeze, sau obligându-se proprietarii să clădească, sau să le vândă.

În primul rând, Statul și comuna să dea exemple.

§ 5. Acestea, și alte ^{*} multe amănunțite cestiuni edilitare, numai pot întârzia, pentru a da orașului nostru un aspect curat occidental, la care îi dă dreptul așezarea lui la capătul celei mai însemnate artere de navigație fluvială, Dunărea, „Regele fluviilor din Europa”, după cum pe drept a numit-o Napoleon I, care i-a cunoscut importanța economică, încă de pe la începutul veacului trecut.

Căci nu trebuie pierdut din vedere, că Constanța, într'un viitor nu tocmai depărtat, se va găsi la răspântia a două drumuri comerciale, de cea mai mare însemnătate, pentru Europa centrală.

Germania, pentru a scurta drumul mărilor cu vre-o 4000 k., intenționează să adâncească în așa fel „*canalul Ludwig*“, că pe el să poată pluti, nu ca acum, vase numai de o sută cincizeci tone, ci de o mie cinci sute.

Așa canalul Rin-Main-Dunăre, devenit „*a opta mare*“, va face o concurență simțitoare traficului pe Mediterana. Și atunci proiectul unui *canal Cernavoda-Constanța* — care să scurteze cu mult drumul nesigur și costisitor dela guri — la care s'au gândit Englezii, acum vre-o 70 de ani și Germanii, în timpul războiului ce trecu, va deveni de o vădită necesitate.

Această mare cale de apă din curmezișul Europei, va atrage la ea unirea Vesperului, a Elbei și a Oderului cu Dunărea, și așa toată Germania va fi împânzită cu o rețea de căi înlesnicioase de apă, toate întoarse cu fața către Constanța.

Și Polonia năzuește tot către portul nostru. Chiar dacă coridorul Danzigului ar privi cu ochi buni dezvoltarea comerțului Poloniei, totuși portul Danzig este prea departe și mărfurile poloneze vor trebui să înconjure toată Europa, pentru a ajunge la Suez și în Indii.

„Din fericire Vistula — zice d-l Profesor Mehedinți — ca un al doilea Rin deschide Poloniei o cale spre Dunăre, prin San, Nistrul superior și Prut. Pe această cale, Polonia și toate țările dinprejurul Balticei, vor putea dobândi o fațadă deschisă spre Marea Neagră și Mediterana, dar vor scurta drumul către Orient cu aproape 6000 k. m.“. (*Le pays et le peuple roumain. pag. 128-132*).

Aceste considerațiuni economice, văzute așa de limpede prin ochiul celui mai erudit geograf al nostru, vor trebui să deștepte băgarea de seamă a edililor noștri, căci progresele civilizației nu așteaptă pe cei zăbavnici. Deci să înzestrăm din timp Constanța — așa de fericit așezată aci, în Orientul deschis al Europei — cu tot utilajul spre o viață nouă.

CAPITOLUL V.

Cuvântul cel de pe urmă.

Niciodată în timpul existenței ei, Constanța n'a avut o situație mai prielnică, pentru folosința țării, căreia a aparținut, și deci pentru propria ei dezvoltare, ca pe timpul stăpânirii noastre.

Fie că puterea stăpânitoare cădea cu mult spre Sud — și atunci avea la îndemână alte porturi, așezate pe țărmuri mai deschise (Mediterrana) — iar Constanța era de o importanță cu totul lăaturalnică, locală (așa cum a fost mai în toate timpurile); sau că puterea, pe care numai interesele comerciale, o împingeau până prin Dobrovia, era prea departe (cum au fost coloniștii greci în vechime; Venețianii și Genevezii în veacul de mijloc și Englezii în veacul trecut) și atunci însemnătatea orașului nostru se reducea și la mai puțin. Era un debușeu de exploatarea numai a unei provincii mici.

Constanța n'a avut niciodată prilejul, să fi servit ca port al unei țări întregi, ca acum; centrului Europei, în viitor. De aceia nu trebuie să ne uimiască grabnica ei dezvoltare, pe care a luat-o de vre-o 25 ani încoace; dar mai ales acum după război.

Am descălecat la 23 Noembrie 1878, într'un oraș pustiit de patru războaie numai în interval de 70 de ani. Aci dar totul trebuia refăcut din temelii.

Am găsit în Constanța populația unui neînsemnat sătuc turcesc, de 3000 suflete, din care numai câțiva Români, și am ajuns acum (Oct. 1928) la 41.000 locuitori, din care 28.700 Români.

Portul era neînsemnat; azi este insuficient trebuințelor, care cresc pe fie-care an.

*

Orașul, la începutul stăpânirii noastre¹, nu ocupa decât vre-o 26 hectare, cu străzi, toate în lungime de 6500 m. Pe ele erau cel mult 569 cocioabe; iar câte-va case (41) mai răsărite, erau mai ales în cartierul englezesc și foarte puține în partea peninsulară.

Acum se întinde pe 6085 H. a. Are 257 străzi, în lungime totală de 143.500 m. Sunt 9463 clădiri, din care unele mărețe, pot sta alături cu multe construcții din Capitala Regatului.

Nici vorbă nu putea fi de canalizare sau de apă. Acum avem 35.231 metri canale de scurgere și 48.184 m. canale de apă.

Iluminatul era iluzoriu. Tot orașul are azi lumină electrică.

Urmă de pavaj nu exista. Azi avem 2.805 m. străzi pavate cu asfalt, 7.810 cu piatră cubică și 35.795 m. macadam. Sunt 26 k. m. trotuare de bazalt și asfalt.

Coasta de Sud, nu se deosebește întru nimic de țărmurile civilizate din Apusul Europei; pe când înainte nimic nu atrăgea ochiul călătorului, venit pe mare; erau stânci aride, case pipernicite și mormane de gunoaie.

Avem trei biserici românești mărețe. Ele pot face fală chiar orașelor mai mari și mai vechi în civilizație. Pe când la venirea noastră în Constanța, nu era decât smerita biserică grecească, clădită între anii 1864-7. Bulgarii și Armenii își au lăcașurile lor de închinăciune, clădite în 1907 și 1880. Catolicii și Protestanții au bisericile lor. Cea catolică a fost clădită în 1872, iar cea protestantă în 1892.

Avem un palat episcopal. Când se va termina va fi impunător.

Dintre cele două giamii, aflătoare la venirea noastră, cea mai veche a fost reconstruită din temelii, pe timpul domniei Regelui Carol I, pe locul giamiei Sultanului Mahmud II (1822), ea însăși clădită pe temeliiile alteia mai vechi.

1). E vorba numai de vatra orașului, nu și de suburbiile, care din 1927 compun Municipiul. De altfel în toată descrierea nu mă ocup decât de vatra orașului.

Ovreeii au două sinagogi.

Ca clădiri publice, n'am moștenit dela Turci, de cât conacul; iar în fața lui două localuri șubrede, ocupate provizoriu de Arestul preventiv și Pompieri.

Avem acum construcții spațioase pentru Primărie, Prefectură, Curtea de Apel, Tribunal, Arestul preventiv și Pompieri.

Oficiul poștal își are localul lui.

La Turci nu exista spital. Acum avem patru pavilioane, prevăzute cu toate cele necesare unei bune funcționări.

Pentru liceu, s'a construit acum un local nou și încăpător, pe unul din colțurile fostei grădini „Belidie“. Complectat, va fi una din podoabele orașului. O parte este terminată și dată învățământului.

Dintre celelalte școli secundare, numai școala normală de învățători are un local ceva mai spațios. Acum se clădesc două școli normale, una pentru învățătoare (la Tătaia) și alta pentru învățători (la Palas). S'au pus temeliiile.

Avem șapte localuri noi pentru școalele primare. Ele pot rivaliza cu cele din București.

Populația musulmană își are școala ei, construită și întreținută de noi.

Grecii, Armenii, Bulgarii și Protestanții își au școalele lor, întreținute de comunități.

Atâtea prefaceri s'au desăvârșit, în așa scurt timp, că parc'ar fi lucrările unor uriași. Septuagenarii, care au deschis ochii în Küstendje, se minunează de cele ce văd; iar tinerilor, nu li vine să creadă, că orașul acesta a fost, acum 50 de ani, un mizerabil sătuc turcesc, care a crescut și s'a dezvoltat, ca Făt-Frumos cel năzdrăvan din povești.

*

Stau câte o dată cu coatele rezemate de balustrada terasei Cazinoului și privesc pe luciul, foarte arare ori liniștit, al Mării noastre Negre.

Luna veghiază peste întinsul nemărginit al Mării, și așterne, între ea și mine, o cărare argintie, pe care

dau drumul gândurilor mele, să alunece. Visez și totuși sunt deștept.

Privirea mi se pierde, ca într'un abis, ce se deschide la capătul îndepărtat al fășiei luminoase. Într'acolo e genune, e întunec. Acolo trăiesc învălmășite lumea legendelor cu a barbariei.

La primele scânteieri de lună, apar razele civilizației romane, o dată cu venirea pe aci a lui Ovidiu. Cât timp li-a trebuit, ca să răzbiască până la noi!

Văd plutind în zarea nemărginitului îndepărtat al *Pontului Euxin* triremele legionarilor. Sunt ale vițeilor noștrii străbuni. Acea „*Classis Pontica*“.

Mai pe la jumătatea cărării argintie, iată corăbiile Venețianilor și ale Genovezilor, spintecând apele acestei „*Mare Majus*“.

Un furnicar de luntri muntenești și moldovenești cutreieră apele *Mării Negrilor noștrii Basarabi*.

Feeria nopții se topește în faptul zilei și, la apariția primelor raze ale soarelui, visul meu devine o realitate.

Văd aievea, cum se înalță trufașe pe luciul apei, falnica noastră

„România“

A. Primarii Municipiului Constanța

1. A. Alexandridi	12 Decembrie	1878	—	8 August	1880
2. Panait Holban	5 Septembrie	1880	—	1 Aprilie	1882
3. A. Alexandridi	1 Aprilie	1882	—	12 Februarie	1883
4. P. Holban	12 Februarie	1883	—	15 Decembrie	1886
5. Mih. Coiciu	15 Decembrie	1886	—	9 Septembrie	1888
6. P. Holban	15 Octombrie	1888	—	30 August	1891
7. Mih. Coiciu	30 August	1891	—	20 Decembrie	1891
8. Al. Belcic	20 Decembrie	1891	—	18 Aprilie	1892
9. Mih. Coiciu	18 Aprilie	1892	—	12 Iunie	1897
10. E. Schina	15 Iunie	1897	—	31 Decembrie	1899
11. Ion Bănescu	1 Ianuarie	1900	—	10 Iunie	1900
12. Polizu Micșunești	18 Iunie	1900	—	25 Septembrie	1901
13. Cr. Georgescu	25 Septembrie	1901	—	7 Noembrie	1901
14. Pand. Țărușanu	17 Noembrie	1901	—	5 Februarie	1902
15. Cr. Georgescu	5 Februarie	1902	—	11 Septembrie	1904
16. Gh. Benderli	11 Septembrie	1904	—	4 Decembrie	1904
17. P. Holban	4 Decembrie	1904	—	7 Februarie	1905
18. Ion Bănescu	7 Februarie	1905	—	11 Aprilie	1907
19. Cr. Georgescu	11 Aprilie	1907	—	23 Mai	1908
20. Virg. Andronescu	23 Mai	1908	—	1 August	1908
21. Gh. Boteanu	1 August	1908	—	12 Martie	1910
22. Mih. Coiciu	12 Martie	1910	—	7 Iulie	1910
23. Virg. Andronescu	7 Iulie	1910	—	9 Noembrie	1910
24. Ioan Roman	9 Noembrie	1910	—	20 Decembrie	1910
25. Titus Cănanău	30 Decembrie	1910	—	20 Octombrie	1912
26. Mircea Solacolu	28 Noembrie	1912	—	28 August	1913
27. V. Andronescu	28 August	1913	—	26 Ianuarie	1920
28. N. N. Botez	26 Ianuarie	1920	—	20 Martie	1920
29. M. Turbatu	24 Martie	1920	—	20 Iunie	1920
30. Dr. E. Sachelarie	20 Iunie	1920	—	20 Aprilie	1921
31. Tr. Constant.	20 Aprilie	1921	—	19 Noembrie	1921
32. Teodor. Valahu	19 Noembrie	1921	—	11 Ianuarie	1922
33. Gen. Mărășescu	11 Ianuarie	1922	—	27 Ianuarie	1922
34. V. Andronescu	28 Ianuarie	1922	—	25 Noembrie	1925
35. Dr. N. Mărgărint	25 Noembrie	1925	—	1 Aprilie	1926
36. Dr. Al. Pilescu	1 Aprilie	1926	—	28 Septembrie	1926
37. N. Bentoiu	28 Septembrie	1926	—	26 Iunie	1927
38. Dr. N. Mărgărint	16 Septembrie	1927		Actualul (X. 928)	

B. T A B L O U
de starea străzilor din vatra Oraşului Constanţa. (August 1928).
 (Indicator alfabetic pentru găsirea străzilor pe plan).

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clădirilor	No. gospodăriilor	Sutlele	Pavaj, trotuare, plantaţii, canal, apă şi electrică. (Acolo unde nu se vorbeşte, înseamnă că nu are).
1	Alexandru cel bun f. g. 6. 7	590	68	139	452	Pavaj şi trotuare de piatră brută. Salcâmi. Apă numai 487 m. Electrică.
2	Alexandru Lahovari e. f. 4	310	23	42	156	Piatră brută şi macadam. Trotuare bazalt. Canal, apă, electrică.
3	Ancorii (nu e pe plan)	95	4	5	18	—
4	Anghelescu Dr. (nu e pe plan)	355	—	—	—	—
5	Apolon d. 5	290	18	37	164	Piatră brută şi macadam. Trotuare piatră brută. Salcâmi. Canal, apă, electrică.
6	11 Aprilie f. g. 6	295	37	56	190	Piatră brută şi macadam. Trotuar: asfalt şi piatră brută. Salcâmi. Canal, apă şi electrică.
7	Aprodul Purice g. 7	210	20	24	93	—
8	Apusului b. 6	175	4	13	56	—

9	Ardealului c. d. 5. 6. 7	765	14	21	72	Piatră brută și macadam. Parte nepavată. Trotuar (350 m.) piatră brută.
10	Argetoianu d. e. 7.	350	20	21	70	Pavaj și trotuar numai pe o parte, de piatră brută.
11	Arion (aleia) e. 3	60	1	1	3	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă și electrică.
12	Armoniei b. c. 5. 6	885	17	30	117	—
13	Artileriei e. 8	175	7	9	28	—
14	Astra Română	—	—	—	—	E un cartier; nu o stradă.
15	Atelierelor d. 5. 6	525	36	51	211	Piatră cubică, brută și macadam. Trotuare: asfalt și piatră brută. Salcâmi. Apă. Electrică.
16	Aurora (nu e pe plan)	270	—	—	—	—
17	Avântului g. h. 7	125	—	—	—	—
18	Aviației e. 8	200	6	6	23	—
19	Avram Iancu c. d. 5. 6	925	61	102	379	Pavaj și trotuare de piatră brută (300 m.). Apă (312 m.).
20	Bacus (nu e pe plan)	375	7	7	24	Parcul Năsturel.

No. din plan	Numele străzii	Longimea m.	No. clădirilor	No. gospodăriilor	Suflete	Pavaj, trotuare, plantajii, canal, apă și electrică. (Acolo unde nu se vorbește, înseamnă că nu are).
43	Călugăreni d. e. 6	360	45	143	472	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Apă. Electrică.
44	Cameliei (nu e pe plan)	45	1	2	9	—
45	Cantacuzino Gr. e. 2. 3	375	24	36	133	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă și electrică.
46	Cantemir Dem. f. 3	45	4	12	116	Piatră cubică. Trotuare bazalt. Canal, apă și electrică.
47	Carageale I. L. b. c. 5	550	5	7	53	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută.
48	Cărămidari f. g. 8. 9. 10	280	17	29	85	—
49	Carmen-Silva (nu e în plan)	1300	11	13	50	—
50	Carol I (piață) (vezi XXXVI)	—	—	—	—	Asfalt. Canal, apă, electrică.
51	Carol I (stradă) e. f. 3. 4. 5. 6. 7. 8	3825	276	374	1438	Piatră cubică și macadam. Trotuare: bazalt și asfalt. Plantată dela Hotel Regal înainte. Canal (1805 m.), apă și electrică.
52	Carp (bulevard) b. c. d. e. 2. 3. 4. 5	2500	7	18	66	Pe traseul de acces în port al c. f. În proiectie.

53	Cașin i. j. 9. 10	315	2	2	209	—
54	Cerealelor (șosea) c. d. 5. 6. 7	1250	46	35	125	Macadam. Apă și electrică.
55	Cerna g. h. 9	270	24	3	9	—
56	Chiliei g. h. 7. 8. 9. 10	1635	68	98	369	Numai o parte cu piatră br. și mac. Ceva trotuare de piatră br. Apă (până la No. 11).
57	Chiristigilor (șosea) c. d. 6	590	17	28	101	Piatră brută și macadam. Ceva trotuare de piatră brută.
58	Col. An. Grigorescu (nu e în plan)	165	4	2	6	—
59	Colonel P. Lolescu h. i. 9	525	15	17	75	—
60	Concordiei h. i. 7. 8. 9. 10	1990	25	28	108	—
62	Corăbiei (nu e în plan)	85	7	7	22	Electrică.
63	Crișanei f. g. 7. 8	815	72	129	451	—
64	Cristea Georgescu f. 2	200	17	30	127	Pavaie și trotuare de asfalt. Canal, apă și electrică.
65	Crivățului b. 4	185	28	28	111	Electrică.

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clădirilor	No. responsabililor	Suflete	Pavaj, trotuare, plantații, canal, apă și electrică. (Acolo unde nu se vorbește, înseamnă că nu are).
66	Cuza-Vodă (fund.). (vezi No. 67)	30	2	4	12	Piatră brută. Apă și electrică.
67	Cuza-Vodă (stradă) c. d. e. f. 5	1430	94	205	674	Asfalt, macadam și piatră brută. Trotuare de bazalt și piatră brută. Canal, apă și electrică.
68	Dacia d. e. 5. 6	750	54	87	349	Piatră brută și macadam. Trotuare de asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
69	Davila Dr. g. 6	190	7	8	27	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Apă și electrică.
70	Decebal d. e. f. g. 6	1175	81	147	523	Piatră brută și macadam. Trotuare de asfalt, bazalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
72	Diane e. 3	275	2	5	14	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă și electrică.
73	Dionisos (nu e pe plan)	200	3	4	16	Parcul Năsturel.
74	Doamna Florica f. g. h. 8. 9. 10	1300	38	58	217	Ceva pavaje cu piatră brută. O parte a trotuarului din dreapta, cu piatră brută.
75	Dobrogiei g. h. 7. 8	725	84	157	604	Piatră brută (400 m.).
76	Doine (nu e în plan)	375	6	8	30	Parcul Năsturel

77	Dorobanților g. h. i. 8. 9	850	20	26	106	—	—
78	Dragoș-Vodă (fund.) f. 4	35	5	13	51	Piatră brută. Electrică și apă.	
79	Dragoș-Vodă (stradă) e. f. 4	150	10	14	58	Piatră cubică. Trotuare de bazalt. Canal, apă, electrică.	
80	Dragoslavele h. i. 9	525	20	23	104	—	
81	Dumbrava roșie f. g. 6. 7	615	83	154	519	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Apă (490 m.). Electrică.	
82	Dumitru Sturdza e. f. 2	415	30	64	245	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă și electrică.	
83	Dunării a. b. 4. 5	260	14	14	55	Electrică.	
84	Durostor g. h. i. 7. 8	1450	65	90	337	—	
85	Ecoului g. h. 7	325	16	16	69	—	
86	Ederii (nu e în plan)	340	4	5	17	Parcul Năsturel.	
87	Egalității (stradă) b. 6	275	12	14	51	—	
87 bis	Egalității (fund.) (Vezi No. 87)	60	5	9	33	—	

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clăditilor	No. răspodărilor	Suflete	Pavaj, trotuare, plantații, canal, apă și electrică. (Acolo unde nu se vorbește, înseamnă că nu are).
88	Elisaveta (bulev.) e. f. 2	425	8	7	30	Bazalt. Trotuare de asfalt. Arbori diferiți. Canal, apă, electrică.
89	Eminescu f. 2	125	5	6	21	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă, electrică.
90	Engleză (stradelă) e. 4	45	2	2	6	—
91	Eroilor f. g. 6	275	26	53	175	Piatră brută și macadam. Trotuare de asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
92	Eternității (șosea) b. c. 5. 6	525	16	25	81	Piatră brută și macadam. Trotuare asfalt. Salcâmi. Apă (390 m).
94	Fântâni g. 6. 7	—	—	—	—	S'a desființat.
95	Fericirii (Ion Adam) f. g. 7. 8	650	56	42	292	Pavaj și trotuare de piatră brută (500 m.). Salcâmi. Electrică.
96	Flămânda f. 8	47	19	18	68	—
97	Frumoasă g. h. 6. 7	—	—	—	—	Desființată.
98	Fulgerul a. 4. 5	700	24	36	124	—

99	Gândului b. 4. 5	140	26	22	78	Electrică.
100	Gen. Averescu (bul.) e. f. 2	60	2	1	3	Pietriș. Trotuare de asfalt. Pajiște plantată și ornamentată cu flori. Canal, apă și electrică.
101	Gen. Berthelot d. e. 6	450	12	16	66	
103	Gen. Cernat d. 5	290	28	61	206	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
104	Gen. Dragalina d. e. 7	325	14	19	67	
105	Gen. Er. Grigorescu e. 7	250	8	10	41	
106	Gen. I. Lahovari e. 5. 6	400	32	50	200	Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
107	Gen. Manu e. 5. 6	870	82	137	584	Piatră brută și macadam. Trotuare de asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
108	Gen. Pétaïn d. e. 7	385	26	29	133	
109	Gen. Poetaș h. i. 8. 9	540	8	7	35	
110	Gen. Praporgescu h. i. 8. 9	840	20	25	106	
111	Gorganului (nu e în plan)	240	2	2	7	Parcul Năsturel.

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clădirii	No. proprietarilor	Sutele	
112	Grivița No. 1 (Piață) (vezi XXXIX)	—	—	—	—	Pavaj, trotuare, plantații, canal, apă și electrică. (Acolo unde nu se vorbește, înseamnă că nu are).
113	Grivița No. 2 (Piață) (vezi XL)	—	—	—	—	Macadam. Trotuare de asfalt. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
114	Grivița (stradă) c. d. e. 5	1300	71	96	385	Idem. Piatră brută și macadam. Trotuare de piatră brută. Apă (900 m.). canal și electrică.
115	Grozești h. i. 9	790	25	29	118	Parcul Năsturel.
116	Hasiduluc (Cumpenii) (nu e pe plan)	1110	7	7	34	Singura stradă, din partea peninsulară a orașului, nepavată. Trotuare de bazalt. Canal (numai jumătate stradă). Apă. Electrică.
117	Horia f. 2	75	3	5	21	Piatră brută și macadam. Trotuare de asfalt. Salcâmi. Apă (357 m.). Electrică.
118	Independenții (bul.) d. 5. 6. 7	1950	58	101	438	Asfalt. Trotuare de asfalt. Canal, apă și electrică.
119	Independenții (piață) e. f. 3	175	24	47	162	—
120	Industriei c. 6	410	8	8	26	—
121	Industriei mari (șosea) (nu e în plan)	1800	5	32	262	—

122	Inginer Cănanău e. 7	225	11	13	47
123	Ioan Bănescu f. 6	170	15	23	83
124	Ioan Creangă b. 4	175	28	28	116
125	Ion Grădișteanu e. 5. 6	750	77	186	644
126	Ion Lahovari e. 5. 6. 7. 8	1650	134	263	906
127	Ion Rațiu f. g. h. i. 7. 8	1440	130	165	614
128	Ion Vodă h. 7	725	65	102	349
129	Jiului h. 8	100	—	—	—
130	Jupiter d. 5	400	22	37	126
132	Labirint b. 5. 6	610	23	39	141
133	Laic-Vodă f. g. 8	250	25	38	129
134	Lascar Catargiu e. 2. 3	350	28	68	250

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clădirilor	No. gospodăriilor	Suflete	Pavaj, trotoare, plantații, canal, apă și electrică. (Acolo unde nu se vorbește, înseamnă că nu are).
135	Libertății	340	9	14	44	—
136	Linile dintre magazine g. h. 7	700	—	—	—	Numerotația e făcută pe străzile Productelor și Cerealelor.
137	Liniștii c. d. 5. 6	96	8	8	31	—
138	Lirii a. b. c. 6. 7	325	5	7	22	Parcul Năsturel.
139	Lucaci (nu e în plan)	360	41	58	180	Apă și electrică, numai o parte.
140	Luceafărul g. 7	160	28	26	93	—
141	Luminei b. 4	90	5	7	24	—
142	10 Mai a. 5	60	2	8	19	Pavaj și trotuar de asfalt. Canal, apă, electrică.
143	Maior Chiriacescu f. 3 i. j. 9 sec	625	8	9	36	—
144	Maior Giurăscu f. 5. 6	400	30	51	155	Piatră brută și macadam. Trotoare de asfalt și pia- tră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.

145	Maior Șonțu e. f. 2. 3	140	7	13	41	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă și electrică.
146	Mangaliei (șosea) a. b. c. 5	4250	66	97	372	Macadam. Salcâmi.
147	Maramureș g. 7. 8. 9	1120	81	108	388	Piatră brută și macadam, numai o parte. Trotuare de piatră brută (500 m.). Apă (300 m.). Electr.
148	Mărășești g. 8. 9	225	14	18	72	
149	Mărăști g. 9	225	13	21	77	
150	Marcu Aureliu f. 3. 4	385	23	31	119	Piatră cubică, brută și macadam. Trotuare de bazalt. Canal, apă și electrică.
151	Mareșal Joffre d. e. 6. 7	425	12	16	60	
152	Marghiloman (aleia) e. 3	55	—	—	—	Pavaj și trotuare de asfalt. Canal, apă, electrică.
153	Mării f. 4	50	7	10	49	Piatră brută și macadam. Trotuare bazalt. Canal, apă, electrică.
154	Martie (nu e pe plan)	300	10	9	36	Parcul Medeia.
155	Medeia (nu e pe plan)	675	25	26	123	Parcul Medeia.
156	Mercur d. 5	350	10	28	114	Asfalt, piatră brută și macadam. Trotuare de asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m	No. clădirilor	No. gospodăriilor	Suflete	Pavaj, trotuare, plantații, canal, apă și electrică. (Acolo unde nu se vorbește, înseamnă că nu are).
179	Oriental (stradelă) f. 3	120	5	11	43	Piatră brută. Canal, apă și electrică.
180	Orion (nu e pe plan)	260	8	9	33	Parcul Medeia.
181	Oronte (nu e pe plan)	60	1	1	6	Parcul Medeia.
182	Ovidiu e. 3	210	14	18	66	Piatră brută și macadam. Trotuar de bazalt și asfalt. Canal, apă și electrică.
183	Păcii e. 6	125	11	16	54	Piatră brută și macadam. Ceva trotuare de piatră brută. Canal, apă și electrică.
184	Patrei g. h. 6. 7	280	2	3	23	
185	Pescari e. 3	75	4	4	17	Piatră cubică, brută și macadam. Trotuare de bazalt. Canal, apă și electrică.
187	Petru Rareș e. 3	115	7	14	49	Piatră cubică, brută și macadam. Trotuare de bazalt. Canal, apă și electrică.
186	Plevnei f. 4	40	4	4	17	Macadam. Trotuare de bazalt. Canal, apă, electrică.
189	Portului e. 2	125	1	1	5	Piatră cubică. Trotuare bazalt. Electrică.

189 bis	Portului (bulev.) (nu e în plan)	2800	8	10	34	Macadam. Electrică.
190	Porumbacu de jos i. j. 9. 10	175	1	1	3	—
191	Preda Buzescu g. 7	150	14	16	54	—
192	Prefecturii (fund.) (vezi XXII)	60	6	6	26	Macadam.
193	Princ. Ileana (bulev.) f. g. 4. 5. 6	3375	31	51	356	Macadam. Trotuare de asfalt. Square pe dreapta. Canal, apă (552 m.). Electrică.
194	Princ. Maria (bulev.) a. 4. 5	2200	30	64	176	—
195	Productelor (șosea) c. d. e. 5. 6. 7. 8	875	46	19	29	—
196	Progresului (nu e în plan)	2500	11	10	43	—
197	Răchitaș i. 9	780	11	14	48	—
198	Rahovei c. d. e. 5	1060	77	172	662	Asfalt și macadam. Trotuare de asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
199	Războieni g. h. i. 8. 9	1375	27	36	152	—
200	Regele Ferd. (bulev.) c. d. e. f. 4. 5	1950	57	105	449	Asfalt și macadam. Trotuare de asfalt. Tei. Canal (925 m.). Apă (923 m.). Electrică.

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. căminilor	No. podeșterilor	Suflete	Pavaj, trotuare, planșatii, canal, apă și electrică. (Acolo unde nu se vorbește, înseamnă că nu are).
201	Regina Maria (bulev.) d. e. f. g. h. i. 5. 6. 7. 8. 9. 10	6950	149	418	1310	Macadam. Ceva trotuar de asfalt. Canal (1500 m.). Apă (650 m.). Electr. Calea ferată la Mamaia.
202	Remus (aleia) d. 6. 7	175	3	2	11	Apă (65 m.).
203	Remus Oprescu f. 2	290	16	27	99	Pavaj și trotuare de asfalt. O parte plantată cu duzi. Canal, apă și electrică.
204	Renașterea g. h. 6. 7	240	4	7	25	—
205	Romulus (aleia) e. 6. 7	175	4	4	14	—
206	Rosetti C. A. e. 3	80	8	12	41	Macadam. Trotuare de bazalt. Canal (70 m.). Apă (70 m.). Electrică.
207	Roșiori e. 2. 3	150	3	4	12	Asfalt și macadam. Trotuare de asfalt și bazalt. Canal, apă și electrică.
208	Sabinelor d. e. 6	465	46	105	376	Macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Ca- nal, apă și electrică.
209	Satelitului (nu e pe plan)	350	11	13	56	Parcul Medeia.
210	Saturn (nu e pe plan)	410	8	8	30	Parcul Medeia.

211	Scarlat Vârnav e. 4. 5. 6	1100	86	126	571	Piatră cubică și macadam. Trotuare de bazalt. Salcâmi. Apă. Electrică.
213	Sirius (nu e pe plan)	260	11	12	47	Parcul Medeia.
214	Smârdan f. 5	190	10	27	103	Macadam. Trotuare de bazalt. Salcâmi. Apă. Electrică.
215	Soarelui a. 5	400	3	4	8	—
216	Soveja g. h. i. j. 10	1450	5	7	25	—
217	Speranței a. 5	1725	11	12	47	—
219	Ștef. cel Mare (fund.) (vezi 221)	35	6	16	60	Piatră brută. Electrică.
220	Ștef. cel Mare (piață) c. 5	50	2	2	7	—
221	Ștef. cel Mare (str.) c. d. e. f. 5	1635	119	225	1085	Piatră cubică, brută și macadam. Trotuare de asfalt, bazalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă, electrică.
222	Șt. Mihăileanu (piață) d. e. 7	—	—	—	—	—
223	Șt. Mihăileanu (str.) d. 5. 6. 7	1415	76	94	485	Macadam. Trotuare de asfalt și bazalt. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
224	Șteflea g. h. 6. 7	260	—	—	—	—

No. din plan	Numele străzii	Lungimea m.	No. clădirilor	No. proprietarilor	Suflete	Pavaj, trotuare, plantafii, canal, apă și electrică. (Acolo unde nu se vorbește, înseamnă că nu are).
225	Tabla Buții h. i. 9	800	27	30	121	—
226	Tache Ionescu c. d. e. f. 5	1175	70	282	989	Asfalt și macadam. Trotuare de asfalt și piatră brută. Salcâmi. Canal, apă și electrică.
227	Teodoroiu Ecater. i. j. 10	650	7	8	36	—
228	Țepeș-Vodă d. e. 6	360	44	192	603	Macadam. Trotuare de piatră brută. Salcâmi. Apă. Electrică.
229	Timișoarei g. h. 7. 8	695	68	252	842	—
230	Tomis e. f. 3	400	23	34	144	Macadam. Trotuare de asfalt și bazalt. Canal, apă și electrică.
231	Topraisari d. e. 7	275	9	12	41	—
232	Traian d. e. 3. 4	1050	41	85	271	Piatră cubică, până la c. f. de acces în port; restul macadam. Trotuare de asfalt și bazalt, tot până la c. f. Canal până la gară. Apă. Electrică.
233	Transilvaniei	—	—	—	—	S'a desființat în 1929, prin piața din fața hotelului central.
234	Tudor Vladimirescu d. e. f. 6	875	72	160	580	Piatră cubică, brută și macadam. Trotuare de asfalt și piatră br. Salcâmi. Canal, apă și electr.

235	Tunelului b. 4. 5	175	14	14	55	
236	Turda g. h. 7	300	10	15	63	Pavaj și trotuare de piatră brută (150 m.).
237	Unirii (piață) (vezi XIX)	80	—	—	—	Piatră cubică. Trotuare de asfalt și bazalt. Canal, apă, electrică.
238	Unirii (stradă) e. f. 4	75	7	9	27	Piatră cubică. Trotuare de bazalt și asfalt. Canal, apă, electrică.
239	Uranus (nu e pe plan)	475	7	7	32	Parcul Medeia.
240	Valea Albă e. f. g. 7	1350	69	233	793	Piatră brută și macadam, numai o parte; de asmeni și trotuarul de bazalt și asfalt. Salcâmi. Canal (280 m.). Apă. Electrică.
241	Valter Mărăcineanu f. 6	200	10	19	66	Macadam. Trotuar de asfalt. Salcâmi. Canal, apă, electrică.
242	Valul lui Traian (nu e pe plan)	275	6	6	24	Parcul Medeia.
243	Vămii	182	—	—	—	Devenită str. Plevnei, iar acum prelungirea Bulev. Regele Ferdinand, între str. M. Cogălniceanu și Mare. Trotuar de bazalt. Canal, apă și electrică numai până în str. Mircea.
244	Vânători e. f. 2	150	12	18	76	Pavaje și trotuare de asfalt. Canal, apă și electrică.
245	Vântului (stradelă) f. 4	90	8	10	48	Piatră brută. Apă (65 m.). Canal (65 m.). Electrică.

TABELA ILUSTRAȚIILOR

- Fig. 1. Primăria cu statuia lui Ovidiu
- Fig. 2. Statuia de marmoră a unui cetățian din Tomi, din Sec. II. III d. Chr. (După Pârvan. Inceputurile.... p. 124)
- Fig. 3. Orașul Constanța în 1855
(După Camille Allard. La Dobrouitcha)
- Fig. 4. Portul Constanța în 1855 (idem)
- Fig. 5. Giamia „Mahmudia“
- Fig. 6. Portulanul lui Petre Visconti din 1318
(După G. I. Brătianu. Commerce génois dans la Mer Noire)
- Fig. 7. Vederea generală a Babadagului în 1828
(Stampă aflată la Ac. Rom.)
- Fig. 8. Cazarma din Babadag în 1828
(idem)
- Fig. 9. Orașul Constanța în 1828 (idem)
- Fig. 10. Constanța văzută de pe Mare (idem)
- Fig. 11. Monumentul eroilor francezi din 1854
- Fig. 12. Constanța în 1861. (După C. Begenau)
- Fig. 13. Constanța în 1866
- Fig. 14. Giamia „Azizia“
- Fig. 15. Constanța în 1877
(După „Illustrierte Zeitung“)
- Fig. 16. Dărâmarea unei giamii de Bulgari
(După „Illustrierte Zeitung“)
- Fig. 17. Bulevardul și Cazinoul în 1880
- Fig. 18. Constanța în 1883
- Fig. 19. Coasta Duduia — Hotel Carol I în 1885
- Fig. 20. Orașul și portul Constanța în 1896
- Fig. 21. Statuia lui Ovidiu trântită de Bulgari în 1916

TABELA MATERIILOR

Cuvînt înainte	V
Bibliografie	IX
<i>Cap. I.</i> Inceputurile. Tomi. Epoca romano-bizantină	1
§ 1. Tomi pe vremea lui Ovidiu. Romanii	1
§ 2. Epoca bizantină	9
<i>Cap. II.</i> Barbarii. Imperiul byzantin. Constanța veacului de mijloc	23
§ 1. Goții	23
§ 2. Hunii	23
§ 3. Avarii	24
§ 4. Bulgarii	24
§ 5. Rușii	25
§ 6. Pecenegii	28
§ 7. Cumanii	32
§ 8. Paristrion — Paradunavion	33
§ 9. Edrissi. Berdjan. Armocastro	34
§ 10. Venețienii și Genovezii	35
§ 11. Dobrotici și Ivanco	40
<i>Cap. III.</i> Stăpânirea turcească. Küstendjë.	45
§ 1. Cucerirea Constanței de Turci. Sec. XIV. XV. XVI	45
§ 2. Secolul XVII	49
§ 3. Secolul XVIII	49
§ 4. Războiul 1768-74	50
§ 5. Sfârșitul secolului XVIII	51
§ 6. Războiul 1806-12	51
§ 7. Războiul 1828-29	53
§ 8. Constanța în 1850	55
§ 9. Războiul din 1854	56
§ 10. Constanța în 1855	59
§ 11. Constanța în 1859	63
§ 12. Tătarii și Cerchezii	64

§ 13. Constanța în a doua jumătate a secolului XIX	66
§ 14. Constanța în 1857-8	67
§ 15. Constanța în 1872	68
§ 16. Războiul din 1877	69
§ 17. Constanța descrisă în 1879	70
§ 18. Personalul sanitar al orașului	71
Cap. IV. Stăpânirea românească	73
§ 1. Introducere	73
§ 2. A. Stadiul de adormire (1879-95)	75
a. Trezirea (1896-905)	78
b. Dezvoltarea (1906-1916)	82
§ 3. B. Renașterea { c. Constanța de după răz- boi. Municip. (1918-1928)	94
§ 4. Considerațiuni	100
§ 5. Viitorul economic al Constanței	101
Cap. V. Cuvîntul cel de pe urmă	103
Anexe :	
A. Primarii municipiului Constanța	107
B. Tablou de starea străzilor	108
Indreptări de făcut	131
Tabla ilustrațiilor	132
Tabla materiilor	133

Publicațiuni ale aceluiaș autor :

1. *Cercetări asupra orașului Constanța*. 1896. (Epuizat).
2. *Cursul inferior al Dunării și formarea Deltei*. In Bul. Soc. Reg. Rom. Geogr. Vol. 22.
3. *Dobroglia în pragul veacului al XX-lea. Lucrare premiată de Acad. Română și răsplătită cu medalia de aur la expoziția din 1906*. București 1904. (Epuizat).
4. *Colonizarea Dobrogliei*. Publ. în Bul. S. R. R. G. Vol. 25.
5. *Două probleme de geografie*. București. 1910. (Epuizat).
6. *Formarea Deltei Dunării*. Bul. S. R. R. G. Vol. 29.
7. *Scythia minor. Berdzan. Dobroglia*. Studiu istorico-geografic. Bul. S. R. R. G. Vol. 31.
8. *După trei ani dela încheierea secțiunii militare a S. R. R. G.* Buletin Vol. 31.
9. *Din notele de călătorie ale lui Ewlia-Celebi*. Bul. S. R. R. G. Vol. 34.
10. *Note relative la istoria Dobrogliei*. Bul. S. R. R. G. Vol. 34.
11. *Un veac și jumătate din viața Dobrogliei medievale*. Bul. S. R. R. G. Vol. 36.
12. *Ce ni-a dat „Renașterea“*. In „Viața Românească“. 1914 (Sept. Oct.).
13. *G. Schlumberger. Le siège, la prise et le sac de Constantinople, par les Turcs en 1453*. Recensie asupra operii ilustrului bizantinist. „Viața Românească“ 1915.
14. *Valea Carasu*. Publ. Bul. S. R. R. G. Vol. 37.
15. *Năvălirea bulgară în Jud. Tulcea*. București 1920. (Epuizat).
16. *Delta Dunării*. Studiu de morfologie. Bul. S. R. R. G. Vol. 40 (1921).

17. *Reminiscențe: (Delavrancea și Vlahuță)*. „Analele Dobrogiei”. (Ianuarie-Martie 1921).
18. *Amintiri din Constanța. (Ricordo di Constanza)*. 1921. (Epuizat).
19. *Spicuri și tălmăciri din Herodot.* Bul. S. R. R. G. Vol. 42 (1923).
20. *Intre Capul Midia și gura Sf. Gheorghe.* Publ. în „Natura”. Ianuarie 1925.
21. *Dobrogia și Constanța acum o sută de ani. „Viața Dobrogiană”.* 1927.
22. *Formarea Deltei Dunării și configurația ei veche.* Constanța 1927. (Epuizat).
23. *Dobrogia. Pământul și omul.* Publ. în Bul. Camerii de comerț din Constanța. Număr festiv (Octombrie 1928) scos cu ocazia semi-centenarului Dobrogiei.

PLANUL ORAȘULUI

CONSTANȚA

Insoțește monografia alcătuită de
COLONEL IONESCU DOBROGIANU.

Scara 1:9.000.
Reproducerea oprită.

Anadolchioi

Lacul Tabăcării

Talaia

Clădiri însemnate

I. Cozinaul comunal	f.2	XXXV Sc. comercială „fete”	f.5	LXXV Sc. Mihai Vitreazul	e.6
II. Administrația S.M.R.	e.2	XXXVI Piața Parol	e.5	LXXVI Școala greacă	f.4
III. Catedrala și pal. episcopal	e.2	XXXVII Uzina electrică	e.6	LXXVII Sala „Elpis”	f.4
IV. Camera de comerț	e.2	XXXVIII Biserica Adormirea	e.6	LXXVIII Piața fund. mon. Dobrogianu	e.2
V. Banca Națională	e.2	XXXIX Piața Grinița Hotel Bănescu	e.5	LXXIX Piața fund. mon. Dobrogianu	e.2
VI. Corc. militar. Regele Carol I	f.2	XL. Piața Grinița N°2	d.5	LXXX. Farul nechi	f.2
VII. Palaca Hotel	f.2	XLI. Spitalul comunal Dr. Sion	e.5	LXXXI Hotel Metropol (Dobrogianu)	e.3
VIII. Liceul de fete	f.2	XLII. Școala Marinei	d.e.4	LXXXII Sc. de fete Princ. Elisabeta	f.3
IX. Biserica și sc. Bulgară	f.3	XLIII. Bis. Luterană și sc. germană	e.5	LXXXIII Uzina electrică portului	d.3
X. Gimnaziu Carol I (Mănușii)	f.3	XLIV. Biserica tătărească	e.3	LXXXIV Administrația portului	d.3
XI. Banca românească	f.3	XLV. Gimnaziu Azizia	e.4	LXXXV Vama și agenția S.M.R.	d.3
XII. Palatul comunal	e.3	XLVI. Școala norm. de învățători	e.6	LXXXVI Serv. sanitar al portului	e.3
XIII. Stația portului Umilin	e.3	XLVII. Școala norm. de învățătoare	e.6	LXXXVII Atelierele C.F.R.	e.3
XIV. Marmorosch și Blank	f.3	XLVIII. Spitalul militar	e.6	LXXXVIII Mag. englezesc de cereale	e.3
XV. Lic. Mireasa-bătrân (vechi)	e.3	XLIX. Fond. nouei școala fete	h.7	LXXXIX Căminul Domniș. Ileana	e.3
XVI. Biserica armeană	f.3	L. Bis. Sf. Gheorghe	e.7	LXXXX. Locuința cap. portului	e.2
XVII. Sinagoga	e.3	LI. Școala Spiru Haret	e.7	LXXXXI Poliția și cap. portului	e.2
XVIII. Sinagoga	f.3	LII. Școala „Ion Bănescu	e.7	LXXXXII Vila Suhi	f.4
XIX. Hala „Unirea”	e.4	LIII. Reg. 9 călărași	e.67	LXXXXIII Hotel Regal	e.4
XX. Poșta	e.4	LIV. Reg. 12 artilerie	e.76	LXXXXIV Hotel Central	e.4
XXI. Biserica greacă	f.4	LIV. Reg. 18 obuz. corp. 1 rec.	e.78	LXXXXV Hotel Bristol	e.4
XXII. Prefectura	e.4	LVI. Arștial pronunțat	f.6	LXXXXVI Hotel Continental	e.5
XXIII. Curtea de apel	e.4	LVII. Căminul creștin	b.e.67	LXXXXVII Consilieratul agricol	f.5
XXIV. Tribunalul	e.4	LVIII. Căminul creștin	d.67	LXXXXVIII Școala profesională „fete”	f.3
XXV. Gara	e.4	LIX. Căminul turcesc	a.7	LXXXXIX Hotel Boulevard	f.3
XXVI. Grand Hotel	e.4	LX. Stația de petrol	a.b.34	LXXXXX Hotel Renier	f.3
XXVII. Comandamentul Divizia 22	e.4	LXI. Telegraful fără fir	a.b.1	LXXXXXI Hotel Regina	e.3
XXVIII. Școala prim. Ferdinand, prin. Maria	f.5	LXII. Silozurile	c.d.3	LXXXXXII Banca generală	e.2
XXIX. Școala Turcă	f.5	LXIII. Pavilionul regal	c.1	LXXXXXIII Banca de scont	e.2
XXX. Școala com. și băieți	f.5	LXIV. Farul Regele Carol I	c.1	LXXXXXIV Banca comercială	e.3
XXXI. Administrația finanțelor	f.5	LXV. Tabăcăriia	i.80	LXXXXXV Banca agricolă	e.3
XXXII. Lic. Mireasa-bătrân nouă	f.5	LXVI. Tunelul C.F.R.	b.4	LXXXXXVI Banca de comerț română	f.3
XXXIII. Regimentul 34	f.5	LXVII. Școala de băieți și fete N°5	f.5	LXXXXXVII Christigii	e.67
XXXIV. Pompieri, Manșastan, Ilieșii	f.5	LXVIII. Școala „Călărășilor”	d.6	LXXXXXVIII Oborul	e.67
				LXXXXXIX Reg. 11 jandarmi.	f.5